

ВІСНИК КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Загальнодержавне періодичне видання

Засноване

19 лютого 1997 року

Свідоцтво

про державну реєстрацію
Серія КВ № 2444

Виходить

шість разів на рік

Засновник:

Конституційний Суд України
Адреса: 01033, м. Київ,
вул. Жилянська, 14

3 / 2024

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Сергій Головатий — виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України (*голова редакційної ради*);

Оксана Грищук — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор (*заступник голови редакційної ради*);

Віктор Бесчастний — керівник Секретаріату Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор (*секретар*);

Юрій Барабаш — проректор з науково-педагогічної роботи та стратегічного розвитку Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Голова Науково-консультативної ради Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Тома Бірмонтієне — професор Університету імені Миколаса Ромеріса, суддя Конституційного Суду Литовської Республіки (2005–2014), доктор права;

Віктор Городовенко — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Мірослав Гранат — професор Університету кардинала Стефана Вишинського у Варшаві, суддя Конституційного Трибуналу Республіки Польща (2007–2016), доктор права;

Микола Козюбра — суддя Конституційного Суду України у відставці, професор кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права Національного університету «Кієво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Віктор Колісник — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Михайло Костицький — суддя Конституційного Суду України у відставці, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

Василь Лемак — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Олександр Петришин — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

Олександр Скрипнюк — директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

Ольга Совгіря — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор;

Володимир Тихий — суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

Богдан Футей — суддя Федерального суду претензій США, доктор права, професор;

Віктор Шишкін — суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, доцент.

|| У НОМЕРІ ||

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційною скаргою Атаманчука Василя Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI, першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-XII (щодо гарантованого рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи) *від 20 березня 2024 року № 2-р(II)/2024*

..... 6

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційною скаргою Євграфової Єлизавети Павлівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII (про єдиний статус суддів в Україні) *від 26 березня 2024 року № 3-р(II)/2024*

..... 19

Окрема думка (частково збіжна) судді Конституційного Суду України Лемака В.В.

стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Євграфової Єлизавети Павлівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII (про єдиний статус суддів в Україні)

..... 35

Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат)

у справі за конституційними скаргами Водолагіна Сергія Миколайовича, Некрилова Володимира Вікторовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 розділу I Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“ щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих

категорій осіб» від 29 червня 2021 року № 1584–ІХ, частини третьої статті 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–ХІІ *від 3 квітня 2024 року № 4-р(І)/2024*
..... 44

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)
у справі за конституційною скаргою Плескач Ганни Григорівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису частини першої статті 459 Кримінального процесуального кодексу України *від 10 квітня 2024 року № 5-р(ІІ)/2024*
..... 56

Окрема думка (збіжна) судді Конституційного Суду України Олега Первомайського
у справі за конституційною скаргою Плескач Ганни Григорівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису частини першої статті 459 Кримінального процесуального кодексу України
..... 70

Ухвала Першого сенату Конституційного Суду України
про закриття конституційного провадження у справі за конституційними скаргами Стефурака Ігоря Ярославовича, Палатова Сергія Олеговича, Чегеля Богдана Івановича, Бредуна Олександра Васильовича, Тиховської Оксани Андріївни, Корецького Олега Павловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) другого речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889–VIII у редакції Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 14 січня 2020 року № 440–ІХ *від 6 березня 2024 року № 2-ун(І)/2024*
..... 75

Окрема думка судді Конституційного Суду України Кривенка В.В.
стосовно Ухвали Першого сенату Конституційного Суду України про закриття конституційного провадження у справі за конституційними скаргами Стефурака Ігоря Ярославовича, Палатова Сергія Олеговича, Чегеля Богдана Івановича, Бредуна Олександра Васильовича, Тиховської Оксани Андріївни, Корецького Олега Павловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) другого речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889–VIII у редакції Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України

та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 14 січня 2020 року № 440–ІХ
..... 78

Ухвала Першого сенату Конституційного Суду України

про закриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Гафтонюка Віктора Тимофійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 3 квітня 2024 року № 4-ун(І)/2024
..... 94

Ухвала Другого сенату Конституційного Суду України

про закриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини першої статті 39 Житлового кодексу України від 15 квітня 2024 року № 6-ун(ІІ)/2024
..... 97

ЗОВНІШНІ ЗВ'ЯЗКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Березень — квітень 2024 року
..... 101

Реферативний огляд публікацій із конституційного права за 2024 рік

..... 103

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ДРУГИЙ СЕНАТ

у справі за конституційною скаргою Атаманчука Василя Івановича
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
приписів статті 2 Закону України «Про заходи
щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи»
від 8 липня 2011 року № 3668-VI, першого речення частини третьої
статті 67 Закону України
«Про статус і соціальний захист громадян,
які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»
від 28 лютого 1991 року № 796-XII
(щодо гарантованого рівня соціального захисту громадян,
які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи)

Київ
20 березня 2024 року
№ 2-р(II)/2024

Справа № 3-123/2023(229/23)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання, доповідач),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Атаманчука Василя Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI (Відомості Верховної Ради України, 2012 р., № 12-13, ст. 82) зі змінами, першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-XII (Відомості Верховної Ради Української РСР, 1991 р., № 16, ст. 200) зі змінами.

Заслухавши суддю-доповідача Головатого С.П. та дослідивши матеріали справи,

Конституційний Суд України
у с т а н о в и в:

1. Атаманчук В.І. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) приписи статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI зі змінами (далі — Закон № 3668-VI), першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-XII зі змінами (далі — Закон № 796-XII).

На думку суб'єкта права на конституційну скаргу, припис статті 2 Закону № 3668-VI, що поширює свою дію на Закон № 796-XII, а також припис першого речення частини третьої статті 67 Закону № 796-XII є такими, що не відповідають статтям 3, 8, частині першій статті 9, статті 16, частині п'ятій статті 17, статті 22, частинам першій, другій, четвертій, сьомій статті 41, частині першій статті 50, статті 56, частині першій статті 58, частині першій статті 65 Конституції України.

2. Відповідно до припису статті 2 Закону № 3668-VI, що його оспорює Атаманчук В.І., «максимальний розмір пенсії (крім пенсійних виплат, що здійснюються з Накопичувального пенсійного фонду) <...> (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною), призначених (перерахованих) відповідно до <...> законів України <...> „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“ <...> не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність».

3. Згідно з приписом першого речення частини третьої статті 67 Закону № 796-XII «максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність».

4. Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї документів і матеріалів випливає таке.

4.1. Атаманчук В.І. має статус: учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС 1 категорії (є особою з інвалідністю II групи у зв'язку із захворюванням внаслідок Чорнобильської катастрофи), особи з інвалідністю внаслідок війни, ветерана військової служби.

4.2. Атаманчуку В.І. 1993 року призначено пенсію відповідно до частини першої статті 54 Закону № 796-XII у редакції Закону України «Про внесення змін до статті 54

Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“» від 17 червня 1993 року № 3285–XII (далі — Закон № 3285–XII) у розмірі відшкодування фактичних збитків — 70 відсотків заробітку за роботу в зоні відчуження.

4.3. У зв'язку зі зміною законодавства щодо призначення, перерахування та виплати пенсій окремим категоріям громадян Атаманчук В.І. протягом 2016–2021 років неодноразово звертався до судів системи судоустрою України з адміністративними позовами до Головного управління Пенсійного фонду України в Івано-Франківській області (далі — Управління) щодо перерахування призначеної йому пенсії.

Івано-Франківський окружний адміністративний суд рішенням від 9 вересня 2022 року відмовив у задоволенні адміністративного позову Атаманчука В.І. до Управління.

Восьмий апеляційний адміністративний суд постановою від 30 грудня 2022 року апеляційну скаргу Атаманчука В.І. залишив без задоволення, рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 9 вересня 2022 року — без змін.

Колегія суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду ухвалою від 21 березня 2023 року відмовила у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою Атаманчука В.І. на рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 9 вересня 2022 року та постанову Восьмого апеляційного адміністративного суду від 30 грудня 2022 року.

4.4. Обґрунтовуючи свою позицію щодо неконституційності оспорюваних приписів Закону № 3668–VI, Закону № 796–XII, суб'єкт права на конституційну скаргу посилається, зокрема, на частину першу статті 54 Закону № 796–XII у редакції Закону № 3285–XII, яка була чинною на час призначення йому пенсії, та зазначає, що вона містила гарантію нарахування й виплати пенсії в розмірі відшкодування фактичних збитків.

5. Розв'язуючи порушені в конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України виходить із такого.

5.1. Україну проголошено, зокрема, соціальною державою (стаття 1 Конституції України). Людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку визнано найвищою цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3 Конституції України).

5.2. Конституційний Суд України наголошує, що принципи соціальної держави та відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, що їх утілено в статтях 1, 3 Конституції України, належать до тих засадничих принципів, на яких засновано державу Україна.

5.3. Приписи статті 3 Конституції України зобов'язують державу обґрунтовувати зміну законодавчого регулювання, зокрема, щодо гарантій соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи [рішення Конституційного Суду України від 17 липня 2018 року № 6-р/2018, від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019, від 22 жовтня 2020 року № 12-р/2020].

5.4. За Конституцією України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (стаття 16).

5.5. Відповідно до частини першої статті 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

5.6. Зважаючи на значення статті 16 Конституції України, Конституційний Суд України констатував, що оскільки вона міститься в розділі I «Загальні засади» Конституції України, це вказує на засадничий характер визначеного в цій статті обов'язку держави та на «необхідність виокремлення категорії громадян України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і потребують додаткових гарантій соціального захисту у зв'язку з надзвичайними масштабами вказаної катастрофи та її наслідків», та зазначив, що приписи статті 16 Конституції України «зобов'язують державу нести відповідальність за впровадження системи заходів щодо розв'язання проблем, пов'язаних із забезпеченням захисту прав, інтересів, гарантій, наданих особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (абзац перший пункту 4, абзац перший пункту 6 мотивувальної частини Рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018).

5.7. Конституційний Суд України виходячи зі змісту статей 3, 16, 50 Конституції України в Рішенні від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021 виснував, що «на державу покладено позитивний обов'язок забезпечити особам з інвалідністю з числа осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, посилений соціальний захист. Позитивний обов'язок держави у цьому разі, по суті, вимагає від неї вжити заходів підтримчої дії (*affirmative action*) з огляду на те, що йдеться про обов'язок захисту державою однієї з найуразливіших верств населення, яка того потребує», та зазначив, що із цих статей Конституції України «випливають не лише зобов'язання держави перед постраждалими внаслідок Чорнобильської катастрофи громадянами України, а й гарантії щодо цієї категорії громадян» (абзац сьомий підпункту 2.5.1 підпункту 2.5 пункту 2, перше речення абзацу третього підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини).

5.8. Закон № 796–XII, як визначено в частині першій його статті 1, спрямований, зокрема, на «захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та розв'язання пов'язаних з нею проблем медичного і соціального характеру, що виникли внаслідок радіоактивного забруднення території».

Згідно з частиною другою статті 1 Закону № 796–XII державна політика в галузі соціального захисту потерпілих від Чорнобильської катастрофи базується, зокрема, на принципах «пріоритету життя та здоров'я людей, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи», «соціального захисту людей, повного відшкодування шкоди особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Розв'язуючи питання, пов'язані із соціальним захистом осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, Конституційний Суд України в Рішенні від 17 липня 2018 року № 6-р/2018 указав, що потреба в забезпеченні належного рівня соціального захисту таких осіб «зумовлена обмеженнями, ризиками, втратами, яких зазнали вони та члени їх сімей»; «соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, має передбачати відшкодування шкоди, заподіяної їх

життю, здоров'ю і майну внаслідок радіоактивного забруднення, та реалізовуватися шляхом надання їм відповідних пільг, компенсацій і гарантій. Вибір такого особливого порядку відшкодування шкоди обумовлений надзвичайними масштабами катастрофи та її наслідків»; «рівень соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, має бути таким, щоб забезпечувати їм гідне життя, і не повинен залежати від майнового стану їх сімей» (перше речення абзацу другого, абзац третій, перше речення абзацу четвертого пункту 6 мотивувальної частини).

5.9. За статтею 10 Закону № 796–XII учасниками ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС є громадяни, які безпосередньо брали участь у будь-яких роботах, пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження в 1986–1987 роках незалежно від кількості робочих днів, а в 1988–1990 роках — не менше 30 календарних днів, зокрема проведенні евакуації людей і майна із цієї зони, а також тимчасово направлені або відряджені в зазначені строки для виконання робіт у зоні відчуження, серед них і військовослужбовці.

Осіб з інвалідністю із числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, хворих внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеvu хворобу віднесено до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (пункт 1 частини першої статті 14 Закону № 796–XII).

Отже, учасниками ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, яких віднесено до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, є особи, які в 1986–1990 роках брали безпосередню участь у будь-яких роботах, пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження, та внаслідок такої роботи отримали інвалідність.

Конституційний Суд України в Рішенні від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021 зазначив: «Чорнобильська катастрофа — найбільша у світі за всю історію ядерної енергетики екологічна катастрофа техногенного характеру за кількістю загиблих, потерпілих від її наслідків осіб, масштабами радіоактивного забруднення територій насамперед в Україні. Особливо руйнівного впливу Чорнобильської катастрофи на життя, фізичне й психологічне здоров'я зазнали учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілі від Чорнобильської катастрофи, яким унаслідок цієї катастрофи встановлено інвалідність» (абзац другий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини).

5.10. Відповідно до частини першої статті 49 Закону № 796–XII особам, віднесеним, зокрема, до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, призначають державну пенсію та додаткову пенсію за шкоду, заподіяну здоров'ю, після виникнення права на державну пенсію. Як установив законодавець у частині першій статті 54 Закону № 796–XII, державною пенсією особам, віднесеним до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, є пенсія з інвалідності, що настала внаслідок каліцтва або захворювання, яку можуть призначати за бажанням громадянина із заробітку, одержаного за роботу в зоні відчуження в 1986–1990 роках, у розмірі відшкодування фактичних збитків, який визначають згідно із законодавством.

Отже, правовідносини, пов'язані з призначенням державної пенсії особам, віднесеним до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, є предметом регулювання статті 54 Закону № 796–XII, у ній встановлено мінімальні

розміри пенсії з інвалідності, що настала внаслідок каліцтва або захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи. Конституційний Суд України зазначає, що в приписав статті 54 Закону № 796–XII у редакції Закону № 3285–XII, чинній на час призначення пенсії Атаманчуку В.І., і в редакції, чинній на час розгляду цієї справи, не встановлено обмеження максимального розміру пенсії осіб, на яких поширено дію цієї статті Закону № 796–XII.

5.11. За статтею 2 Закону № 3668–VI (набрав чинності з 1 жовтня 2011 року) максимальний розмір пенсії (крім пенсійних виплат, що їх здійснюють із Накопичувального пенсійного фонду) (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, установлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною), призначеної (перерахованої) відповідно до, зокрема, Закону № 796–XII, не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Підпунктом 6 пункту 6 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 3668–VI внесено зміни, зокрема, до статті 67 Закону № 796–XII, а саме частину третю цієї статті викладено в новій редакції, згідно з якою максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, установлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Приписами статті 67 Закону № 796–XII, як впливає з її назви, урегульовано порядок підвищення розміру доплат, пенсій і компенсацій, визначених Законом № 796–XII. Стаття 67 Закону № 796–XII у первинній редакції, що запроваджена була Законом України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“» від 19 грудня 1991 року № 2001–XII та була чинною на час призначення Атаманчуку В.І. пенсії, не містила приписів щодо обмеження максимального розміру пенсії, натомість містила вимогу щорічного підвищення конкретних розмірів усіх доплат, пенсій і компенсацій відповідно до зміни індексу вартості життя й зростання мінімальної заробітної плати. Таку вимогу містить і частина перша статті 67 Закону № 796–XII у редакції Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“» від 6 червня 1996 року № 230/96–ВР, що є чинною на час розгляду цієї справи, а саме: конкретні розміри всіх доплат, пенсій і компенсацій підвищує Кабінет Міністрів України відповідно до зміни індексу вартості життя і зростання мінімальної заробітної плати.

Із наведеного впливає, що, зберігши вимогу підвищення для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, розмірів усіх доплат, пенсій і компенсацій відповідно до зміни індексу вартості життя і зростання мінімальної заробітної плати, законодавець приписами статті 2 Закону 3668–VI, першого речення частини третьої статті 67 Закону № 796–XII обмежив максимальний розмір державної пенсії цих осіб (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, установлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) десятьма прожитковими мінімумами, установленими для осіб, які втратили працездатність.

5.12. У Рішенні від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021 Конституційний Суд України наголосив, що «держава може змінювати законодавче регулювання у сфері соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, проте в разі зміни такого регулювання вона не повинна вдаватися до обмежень, що порушують сутність їх індивідуальних прав, а досягнутий рівень соціального захисту має бути збережено» (абзац двадцять перший підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини).

У пункті 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 3668-VI визначено, що обмеження пенсії максимальним розміром, установленим Законом № 3668-VI, не поширюють на пенсіонерів, яким пенсію призначено до набрання чинності Законом № 3668-VI (абзац перший); якщо внаслідок ухвалення Закону № 3668-VI розмір пенсії буде зменшено, пенсію виплачують у раніше встановленому розмірі (абзац четвертий). Водночас згідно з абзацом другим пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 3668-VI виплату пенсії пенсіонерам, яким її призначено до набрання чинності Законом № 3668-VI і в яких розмір пенсії перевищує установлений Законом № 3668-VI максимальний розмір пенсії, здійснюють без індексації, без застосування приписів частин другої, третьої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та інших перерахунків, визначених законодавством, допоки розмір пенсії відповідатиме максимальному розмірові пенсії, установленому Законом № 3668-VI, що свідчить про зупинення підвищення розміру пенсії для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

5.13. Згідно з частиною третьою статті 22 Конституції України законодавцю не дозволено звужувати зміст та обсяг наявних прав і свобод під час ухвалення нових законів або внесення змін до чинних законів.

Досліджуючи питання відповідності оспорюваних приписів Закону № 3668-VI, Закону № 796-XII частині третій статті 22 Конституції України, Конституційний Суд України керується, зокрема, своєю юридичною позицією, викладеною в Рішенні від 22 травня 2018 року № 5-р/2018, за якою зі змісту приписів частини третьої статті 22 Конституції України випливає заборона ухвалювати нові закони або вносити зміни до чинних законів, що звужують зміст та обсяг наявних конституційних прав і свобод людини, «якщо таке звуження призводить до порушення їх сутності» (абзац десятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

5.14. На підставі викладеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що запроваджене обмеження максимального розміру пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, установлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, призвело до порушення сутності конституційних гарантій щодо забезпечення соціального захисту цих осіб, що є порушенням зобов'язань держави, які випливають зі змісту статей 3, 16, 50 Конституції України в їх взаємозв'язку.

Наведене свідчить про те, що приписи статті 2 Закону № 3668-VI, першого речення частини третьої статті 67 Закону № 796-XII, що обмежують максимальний розмір пенсії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, не відповідають статтям 1, 3, 16, частині третій статті 22, частині першій статті 50 Конституції України.

6. Із частини першої статті 8 Конституції України як імперативу правовладдя («в Україні визнається і діє принцип верховенства права») впливає вимога юридичної визначеності. «Юридична визначеність також означає, що держава загалом повинна додержувати взятих на себе зобов'язань щодо людей або виконувати їм обіцяне [принцип „правомірного сподівання“]» [Доповідь про правовладдя, схвалена Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія), CDL-AD(2011)003rev, § 48].

Складником принципу юридичної визначеності як вимоги правовладдя є принцип правомірних сподівань (*legitimate expectations*), який, за тлумаченням Венеційської Комісії, виражає ідею, що органи публічної влади повинні додержуватись не лише приписів актів права, а й своїх обіцянок та пробуджених [у особи] сподівань; згідно з доктриною правомірних сподівань — ті, хто чинить добросовісно на підставі права, яким воно є, не повинні відчувати краху надій щодо своїх правомірних сподівань [Спеціальне Дослідження Венеційської Комісії «Мірило правовладдя», CDL-AD(2016)007, пункт II.B.5.61].

У контексті цього конституційного провадження юридичну визначеність за доктриною правомірних сподівань слід розуміти як право особи розраховувати не лише на стабільність приписів актів права, чітке розуміння юридичних наслідків їх застосування, а також на послідовність законодавця в питаннях регулювання соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, відповідно до їхнього юридичного статусу.

6.1. Конституційний Суд України під час розгляду справ ураховує чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, та практику тлумачення й застосування цих договорів відповідними міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна, зокрема Європейським судом із прав людини.

Приписи статті 41 Конституції України щодо права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (частина перша) та заборони протиправного позбавлення права власності (частина четверта) є співвідносними з приписами статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція).

Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений його/її власності інакше як в інтересах суспільства й на умовах, що їх визначено законом і загальними принципами міжнародного права (абзац перший).

Здійснюючи тлумачення статті 1 Першого протоколу до Конвенції як невіддільної її частини, Європейський суд із прав людини виснував, що доктрину правомірних сподівань (*legitimate expectations*) застосовують у контексті захисту права власності відповідно до гарантій, що їх містить стаття 1 Першого протоколу до Конвенції. Задля того, щоб сподівання було правомірним, воно має бути конкретнішим, ніж лише надія, та має базуватися на нормі права або юридичному акті, наприклад такому, як судове рішення [рішення у справі *Kopecký v. Slovakia* від 28 вересня 2004 року (заява № 44912/98), § 49; у справі *Saghinadze and Others v. Georgia* від 27 травня 2010 року (заява № 18768/05), § 103; у справі *Bélané Nagy v. Hungary* від 13 грудня 2016 року (заява № 53080/13), § 75].

За практикою Європейського суду з прав людини стаття 1 Першого протоколу до Конвенції не гарантує будь-якого права на пенсію в певному розмірі, хоча коли суму допомоги зменшують — це може становити втручання у власність, яке має бути обґрунтованим [рішення у справі *Kjartan Ásmundsson v. Iceland* від 12 жовтня 2004 року (заява

№ 60669/00), § 39; у справі *Valkov and Others v. Bulgaria* від 25 жовтня 2011 року (заяви №№ 2033/04, 19125/04, 19475/04, 19490/04, 19495/04, 19497/04, 24729/04, 171/05 і 2041/05), § 84; у справі *Grudić v. Serbia* від 17 квітня 2012 року (заява № 31925/08), § 72]; «понад те, будь-яке втручання державного органу в мирне володіння майном може бути поясненим лише тоді, коли воно відповідає правомірному суспільному (або загальному) інтересу», «крім того, стаття 1 Першого протоколу вимагає, щоб будь-яке втручання було слушно домірним поставленій меті» [рішення у справі *Bélané Nagy v. Hungary* від 13 грудня 2016 року (заява № 53080/13), § 113, §115].

6.2. У Пояснювальній записці до проекту Закону України про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи (реєстр. № 7455), який ухвалено як Закон № 3668–VI, зазначено, що його розроблено «з метою визначення заходів подальшого реформування пенсійної системи та збалансування солідарної системи пенсійного страхування». Під час доопрацювання розробники, уточнюючи мету ухвалення цього законопроекту, указали, що його спрямовано на «створення умов для подальшого удосконалення системи пенсійного забезпечення пенсіонерів та повноцінного впровадження багаторівневої пенсійної системи в Україні». За наміром авторів законопроекту, його реалізація мала «відновити соціальну справедливість щодо порядку призначення пенсії незалежно від закону», за яким її призначають, а також установити «розумне співвідношення між мінімальним та максимальним розмірами пенсій».

Виходячи з пункту 1 частини першої статті 14, частини першої статті 54 Закону № 796–XII Конституційний Суд України зазначає, що держава гарантувала пенсію учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілим від Чорнобильської катастрофи, хворим внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеву хворобу, віднесеним до категорії 1 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, через погіршення стану здоров'я цих осіб, зокрема інвалідність, спричинену участю в роботах, пов'язаних із ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Оскільки до осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їх повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими (абзац другий статті 1 Конвенції про права осіб з інвалідністю 2006 року), потерпілі від Чорнобильської катастрофи, яких віднесено до категорії 1, протягом усього або частини свого життя залежать від соціального забезпечення, яке їм гарантувала держава.

У Рішенні від 7 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021 Конституційний Суд України наголосив, що «соціальні зобов'язання держави перед громадянами, які втратили здоров'я внаслідок того, що держава свого часу зобов'язала їх взяти участь у подоланні наслідків аварії на Чорнобильській АЕС — катастрофи планетарного масштабу, та які зазнали інвалідності внаслідок таких дій, а також перед особами з інвалідністю з числа потерпілих від цієї катастрофи не мають залежати від фінансових можливостей держави та її економічного становища» (перше речення абзацу дев'ятого підпункту 2.5.1 підпункту 2.5 пункту 2 мотивувальної частини).

6.3. Зважаючи на те, що пенсію Атаманчуку В.І. призначено відповідно до частини першої статті 54 Закону № 796–XII у редакції, яка не допускала будь-якого обмеження максимального розміру пенсії, а приписом першого речення частини третьої статті 67 Закону № 796–XII у редакції, чинній на час призначення пенсії, було гарантовано щорічне підвищення пенсії без обмеження її максимального розміру, суб'єкт права на

конституційну скаргу мав усі підстави розраховувати на стабільність законодавства. Якраз відтоді в нього виникли правомірні сподівання, що право на встановлений йому рівень соціального захисту є гарантованим. Унаслідок подальших дій законодавця цю гарантію скасовано: Атаманчука В.І. позбавлено права на отримання пенсії без обмеження її максимального розміру, що становило втручання у право власності та спричинило виникнення у суб'єкта права на конституційну скаргу відчуття краху правомірних сподівань.

Наведене дає підстави вважати, що приписи статті 2 Закону № 3668–VI у частині вимог щодо обмеження максимального розміру пенсії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, що на них поширюється дія Закону № 796–XII, першого речення частини третьої статті 67 Закону № 796–XII суперечать вимогам частин першої, другої статті 8, частини першої статті 41 Конституції України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України **у х в а л и в:**

1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), припис статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668–VI зі змінами, що поширює свою дію на Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–XII зі змінами, припис першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–XII зі змінами.

2. Припис статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668–VI зі змінами, що поширює свою дію на Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–XII зі змінами, припис першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–XII зі змінами, визнані неконституційними, утрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 2-r(II)/2024 dated March 20, 2024 in the case upon the constitutional complaint of Vasyl Atamanchuk regarding the conformity of the provisions of Article 2 of the Law of Ukraine «On Measures for Legislative Support of the Pension System Reform» No. 3668-VI dated July 8, 2011, first sentence of Article 67.3 of the Law of Ukraine «On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chornobyl Disaster» No. 796-XII dated February 28, 1991 with the Constitution of Ukraine (constitutionality) (regarding the guaranteed level of social protection of citizens affected by the Chornobyl Disaster)

Vasyl Atamanchuk appealed to the Constitutional Court of Ukraine to verify the compliance of the provisions of Article 2 of the Law of Ukraine «On Measures for Legislative Support of the Pension System Reform» No. 3668-VI dated July 8, 2011, as amended, (hereinafter, «Law No. 3668-VI»), first sentence of Article 67.3 of the Law of Ukraine «On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chornobyl Disaster» No. 796-XII dated February 28, 1991, as amended (hereinafter, «Law No. 796-XII») with the Constitution of Ukraine (constitutionality).

According to the subject of the right to a constitutional complaint, the provision of Article 2 of Law No. 3668-VI, which extends its effect to Law No. 796-XII, as well as the provision of the first sentence of Article 67.3 of Law No. 796-XII, are such that they do not correspond to Articles 3, 8, 9.1, 16, 17.5, 22, 41.1, 41.2, 41.4, 41.7, 50.1, and 56, 58.1, 65.1 of the Constitution of Ukraine.

In pursuance with the provision of Article 2 of Law No. 3668-VI, contested by Vasyl Atamanchuk, «the maximum amount of a pension (except for pension payments made from the Accumulative Pension Fund) <...> (taking into account allowances, increases, additional pension, targeted monetary assistance, pensions for special services to Ukraine, indexation and other additional payments to pensions established by law, except for additional payments to allowances for certain categories of persons who have special merit to the Motherland), assigned (recalculated) in accordance with <...> laws of Ukraine <...> „On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chornobyl Disaster“ <...> may not exceed ten subsistence minimums established for persons who have lost their ability to work».

Pursuant to the provision of the first sentence of Article 67.3 of the Law No. 796-XII, «the maximum amount of pension (taking into account allowances, increases, additional pension, targeted monetary assistance, pensions for special services to Ukraine, indexation and other additional payments to pensions established by law, except for additional payments to allowances for certain categories of persons who have special merit to the Motherland) may not exceed ten subsistence minimums established for persons who have lost their ability to work».

The provisions of Article 54 of Law No. 796-XII in the wording of Law No. 3285-XII, in effect at the time of the assignment of a pension to Vasyl Atamanchuk, and in the wording in effect at the time of consideration of this case, do not establish a limit to the maximum amount of the pension of persons to whom this Article of Law No. 796-XII applies.

Paragraph 2 of Section II «Final and Transitional Provisions» of Law No. 3668-VI stipulates that the limitation of the pension by the maximum amount established by Law No. 3668-VI does not apply to pensioners who were assigned a pension before Law No. 3668-VI came into force (paragraph one); if as a result of the adoption of Law No. 3668-VI, the amount of the pension will be reduced, the pension will be paid in the previously established amount (paragraph four).

At the same time, in accordance with paragraph 2.2 of Section II «Final and Transitional Provisions» of Law No. 3668–VI, the payment of a pension to pensioners to whom it was assigned before the entry into force of Law No. 3668–VI and whose pension amount exceeds the maximum pension amount established by Law No. 3668–VI, are carried out without indexation, without applying the provisions of Articles 42.2 and 42.3 of the Law «On Compulsory State Pension Insurance» and other calculations determined by the Law, as long as the amount of the pension corresponds to the maximum amount of the pension established by Law No. 3668–VI, which indicates the suspension of pension increases for persons affected by the Chernobyl disaster.

The introduced limitation of the maximum amount of pension (taking into account allowances, increases, additional pension, targeted monetary assistance, pensions for special services to Ukraine, indexation and other additional payments to pensions established by law, except for additional payments to allowances for certain categories of persons who have special merit to the Motherland) to persons affected by the Chernobyl disaster led to the violation of the essence of the constitutional guarantees regarding the provision of social protection of these persons, which is a violation of the state's obligations arising from the content of Articles 3, 16, 50 of Constitution of Ukraine in their relationship.

The provisions of Article 2 of Law No. 3668–VI, the first sentence of Article 67.3 of Law No. 796–XII, that limit the maximum amount of pension of persons affected by the Chernobyl disaster, do not correspond to Articles 1, 3, 16, 22.3, 50.1 of the Constitution of Ukraine.

Based on Articles 14.1.1, 54.1 of Law No. 796–XII, the Constitutional Court of Ukraine notes, that the state guaranteed pension to participants in the liquidation of the consequences of the accident at the Chernobyl NPP and to persons affected by the Chernobyl disaster, patients suffering from radiation sickness as a result of the Chernobyl disaster, assigned to category 1 of persons who were affected by the Chernobyl disaster, due to the deterioration of the health of these persons, in particular, disability caused by participation in work related to the liquidation of the consequences of the accident at the Chernobyl NPP. Persons with disabilities include those who have long-term physical, mental, intellectual or sensory impairments which in interaction with various barriers may hinder their full and effective participation in society on an equal basis with others (Article 1.2 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities of 2006), persons affected by the Chernobyl disaster, who are classified as category 1, depend on social security guaranteed by the state for all or part of their lives.

Given the fact that the pension of Vasyl Atamanchuk was assigned in accordance with Article 54.1 of Law No. 796–XII in the wording that did not permit any limitation of the maximum amount of pension, and the provision of the first sentence of Article 67.3 of Law No. 796–XII in the wording in effect at the time of the pension assignment guaranteed annual pension increase without limiting its maximum amount, the subject of the right to a constitutional complaint had every reason to count on the stability of the legislation.

As a result of further actions of the legislator, this guarantee was cancelled: Vasyl Atamanchuk was deprived of the right to be granted a pension without limiting its maximum amount, which constituted interference with the right to property and caused the subject of the right to a constitutional complaint to feel the collapse of legitimate expectations.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine declared provision of Article 2 of the Law of Ukraine «On Measures for Legislative Support of the Pension System Reform» No. 3668–VI dated July 8, 2011 as amended, extending its effect to the Law of Ukraine «On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chernobyl Disaster» No. 796–XII dated February 28, 1991, as amended, the provision of the first sentence of Article 67.3 of the Law

«On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chernobyl Disaster» No. 796–XII dated February 28, 1991, as amended, as inconsistent with the Constitution of Ukraine (are unconstitutional), they cease to be effective from the date of delivering this Decision by the Constitutional Court of Ukraine.

Supplementary information:

Report on the Rule of law, endorsed by the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), CDL-AD(2011)003rev;
Special Study of the Venice Commission «Rule of Law Checklist», CDL-AD(2016)007.

Cross-references:

Constitutional Court of Ukraine:

- no. 5-r/2018, 22.05.2018;
- no. 6-r/2018, 17.07.2018;
- no. 1-r(II)/2019, 25.04.2019;
- no. 12-r/2020, 22.10.2020;
- no. 1-r(II)/2021, 07.04.2021.

European Court of Human Rights:

- *Kopecky v. Slovakia*, no. 44912/98, 28.09.2004;
- *Saghinadze and Others v. Georgia*, no. 18768/05, 27.05.2010;
- *Belane Nagy v. Hungary*, no. 53080/13, 13.12.2016;
- *Kjartan Asmundsson v. Iceland*, no. 60669/00, 12.10.2004;
- *Valkov and Others v. Bulgaria*, nos. 2033/04, 19125/04, 19475/04, 19490/04, 19495/04, 19497/04, 24729/04, 171/05 and 2041/05, 25.10.2011;
- *Grudic v. Serbia*, no. 31925/08, 17.04.2012.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ДРУГИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційною скаргою Євграфової Єлизавети Павлівни
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
окремого припису пункту 7 розділу XII
«Прикінцеві та перехідні положення» Закону України
«Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII
(про єдиний статус суддів в Україні)**

Київ
26 березня 2024 року
№ 3-р(II)/2024

Справа № 3-93/2022(217/22)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович (доповідач),
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Євграфової Єлизавети Павлівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII (Відомості Верховної Ради України, 2016 р., № 31, ст. 545) зі змінами.

Заслухавши суддю-доповідача Городовенка В.В. та дослідивши матеріали справи,

Конституційний Суд України
у с т а н о в и в:

1. Євграфова Є.П. звернулася до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність частинам першої, другій статті 8, частині другій статті 19, частинам першої, другій статті 24, частинам першої, четвертій статті 41, частині першої статті 126 Конституції України (конституційність) окремий припис пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII зі змінами (далі — Закон № 1402) «у частині визначення гарантій суддів Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого

суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України до припинення діяльності цих судів Законом України „Про судоустрій і статус суддів“ від 7 липня 2010 року № 2453–VI».

1.1. Євграфова Є.П. твердить, що після набрання чинності Законом № 1402 з 30 вересня 2016 року продовжує здійснювати правосуддя у суді касаційної інстанції, успішно пройшла кваліфікаційне оцінювання та підтвердила здатність здійснювати правосуддя у Верховному Суді, однак отримує винагороду судді відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453–VI зі змінами (далі — Закон № 2453).

Євграфова Є.П. звернулась до Окружного адміністративного суду міста Києва з позовом до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, у якому просила, зокрема, визнати протиправними дії цього суду щодо ненарахування і невиплати їй винагороди судді згідно з приписами пункту 3 частини третьої статті 135 Закону № 1402 (із розрахунку посадового окладу судді Верховного Суду), зобов'язати відповідача нарахувати й виплатити їй винагороду судді у відповідному розмірі, а також провести перерахунок виплаченої винагороди судді з 28 липня 2017 року з урахуванням проведених виплат.

Окружний адміністративний суд міста Києва рішенням від 6 серпня 2021 року відмовив у задоволенні цього позову, а Шостий апеляційний адміністративний суд постановою від 27 січня 2022 року, застосувавши, зокрема, пункт 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402, залишив зазначене рішення без зміни. Суд апеляційної інстанції наголосив, що пунктом 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402 «законодавець конкретно виокремив наведену категорію суддів, у нашому випадку суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, із кола осіб, на яких можуть поширюватися вимоги визначені цим Законом щодо права на отримання суддівської винагороди у більшому розмірі, та не залежно від проходження кваліфікаційного оцінювання та підтвердження на відповідність займаній посаді (здатність здійснювати правосуддя у відповідному суді) грошове забезпечення цих суддів визначаються Законом України „Про судоустрій і статус суддів“, що діяло у редакції до Закону № 1402, тобто до припинення діяльності Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ статус, структура, повноваження, порядок роботи, права, обов'язки, гарантії суддів цих судів визначаються Законом України „Про судоустрій і статус суддів“ в попередній редакції.

З огляду на викладені обставини, з урахуванням наведених норм права, колегія суддів погоджується з висновками суду першої інстанції щодо відсутності підстав для задоволення позовних вимог внаслідок відсутності у позивача права на отримання суддівської винагороди, розрахованої відповідно до Закону № 1402».

1.2. Автор клопотання вважає, що окремим приписом пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402 його «у числі інших суддів вищих спеціалізованих судів, що здійснювали повноваження касаційної інстанції, без будь-якого обґрунтування законодавцем виокремлено в категорію суддів, на яких не поширюються гарантії незалежності суддів, визначені Законом № 1402», зокрема право на винагороду судді у розмірі, визначеному статтею 135 Закону № 1402, та право на відставку на умовах, установлених Законом № 1402. Євграфова Є.П. наголошує, що оспорюваним приписом Закону № 1402 «запроваджено дискримінаційний підхід щодо гарантій незалежності суддів вищих спеціалізованих судів, які до початку роботи Верховного Суду

(у новому складі) здійснювали повноваження касаційної інстанції <...> що порушує принцип недопустимості дискримінації, принцип єдності статусу суддів, конституційні гарантії їх незалежності», що суперечить частинам першій, другій статті 8, частині другій статті 19, частинам першій, другій статті 24, частині першій статті 126 Конституції України.

На думку Євграфової Є.П., окремий припис пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402 позбавляє її права на отримання винагороди судді у розмірі, визначеному статтею 135 Закону № 1402, що «становить втручання у право власності (мирне володіння майном), яке захищається статтею 41 Конституції України та статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та є підставою для визнання таких положень неконституційними».

2. Під час розгляду Конституційним Судом України цієї справи до Закону № 1402 було внесено зміни Законом України «Про внесення змін до Закону України „Про судоустрій і статус суддів“ у зв'язку з Рішенням Конституційного Суду України від 18 лютого 2020 року № 2-р/2020 щодо забезпечення безперервності здійснення правосуддя найвищим судом у системі судоустрою України» від 21 листопада 2023 року № 3481-ІХ (далі — Закон № 3481), зокрема у пункті 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402 слова «Верховний Суд України» вилучено. Окремий припис пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402, за яким, зокрема, гарантії суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України до припинення діяльності цих судів визначає Закон № 2453, не було змінено.

Конституційний Суд України вважає, що внесення зазначених змін Законом № 3481 не впливає на суть оспорюваного припису Закону № 1402 в аспекті питань, порушених у конституційній скарзі.

3. Розв'язуючи порушені в конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України виходить із такого.

У Конституції України визначено, що Україна є, зокрема, демократична, правова держава (стаття 1); державну владу в Україні здійснюють на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України (стаття 6); «в Україні визнається і діє принцип верховенства права»; «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» (частини перша, друга статті 8).

Згідно з Конституцією України лише закони України визначають, зокрема, судоустрій, судочинство, статус суддів (пункт 14 частини першої статті 92); права і свободи людини і громадянина захищає суд (частина перша статті 55); правосуддя в Україні здійснюють лише суди та судді (частина перша статті 124, частина перша статті 127); незалежність і недоторканність судді гарантують Конституція і закони України; вплив на суддю у будь-який спосіб заборонено; суддя обіймає посаду безстроково; вичерпний перелік підстав для звільнення судді або припинення його повноважень установлено Конституцією України (частини перша, друга, п'ята, шоста, сьома статті 126); держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів; розмір винагороди судді встановлює закон про судоустрій (стаття 130).

4. Конституційний Суд України, ураховуючи приписи частини першої статті 55, пункту 14 частини першої статті 92, частини першої статті 124, частини першої статті 127 Конституції України, наголошує, що приписами її статті 126 для запобігання будь-якому впливу на суддів усім їм гарантовано ідентичний рівень конституційної захищеності та однакові гарантії їх незалежності й недоторканності, засадничі підходи до забезпечення таких гарантій, і на цьому мають бути засновані закони України, що визначають судоустрій, судочинство та статус суддів.

4.1. Конституційний Суд України, ураховуючи свої юридичні позиції, висловлені в рішеннях від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004, від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013, укотре наголошує, що приписи Конституції України, що гарантують незалежність та недоторканність суддів, пов'язані з принципом поділу державної влади й зумовлені потребою забезпечувати основи конституційного ладу, права людини, гарантувати самостійність і незалежність судової гілки влади; передусім заборонено вплив на суддів у будь-який спосіб, що, зокрема, є заборонаю стосовно всіх суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо.

У Рішенні Конституційного Суду України від 18 лютого 2020 року № 2-р/2020 ука-зано, що «визначальною властивістю судової влади в демократичній правовій державі є її самостійність, що означає її інституційну відокремленість від органів законодавчої та виконавчої влади, неприпустимість впливу останніх на виконання суддями їх професійних функцій, у тому числі й у спосіб не обумовленої суспільними прагненнями законодавчої реорганізації, зміни системи судоустрою. Належно виконувати свою конституційну функцію щодо здійснення правосуддя в Україні <...> може лише незалежна, позаполітична судова влада, складовою якої є закріплені Конституцією України суди»; «Верховна Рада України, приймаючи закони України на виконання відповідних норм Конституції України, повинна дотримуватись конституційно визначених меж, зокрема тих, що стосуються статусу, організації, функціонування, діяльності як відповідних органів, так і їх посадових осіб» (абзац третій пункту 2, друге речення абзацу першого пункту 4 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України вважає, що законодавець повинен унормувати питання статусу, організації, функціонування, діяльності судів та суддів відповідно до Конституції України й визначених нею принципів, гарантій незалежності та недоторканності суддів, запобігаючи передусім будь-якому впливу на судову владу та кожного окремого суддю як зі свого боку, так і з боку інших органів державної влади, їх посадових осіб й інших осіб.

4.2. Конституційний Суд України вказував, що «професійні судді виконують конституційну функцію — здійснення правосуддя, чим обумовлений їх спеціальний правовий статус» (друге речення абзацу третього пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 5 квітня 2011 року № 3-рп/2011); «визначені Конституцією та законами України гарантії незалежності суддів є невід'ємним елементом їх статусу, поширюються на всіх суддів України та є необхідною умовою здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом» (друге речення абзацу п'ятого підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013).

Конституційний Суд України щодо єдиного статусу суддів наголошував, що «судді здійснюють правосуддя шляхом реалізації судової влади в межах повноважень, якими вони наділені відповідно до Основного Закону України та закону про судоустрій. Судді виконують свої обов'язки на професійній основі, мають однаковий юридичний статус, основу якого становлять спільні елементи, незалежно від місця суду в системі судоустрою чи від адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді. Однаковість юридичного статусу усіх суддів обумовлена, зокрема, наявністю єдиного порядку набуття статусу судді, сукупністю прав та обов'язків судді, єдністю юридичних гарантій, які надають суддям можливість бути неупередженими, об'єктивними, безсторонніми та незалежними. Із набуттям статусу судді пов'язане й набуття передбачених Конституцією та законами України гарантій незалежності»; «Конституція України закріплює однаковий юридичний статус суддів через систему гарантій забезпечення їх незалежності, яка є невід'ємною складовою їхнього статусу. Встановлена система гарантій незалежності суддів не є їхнім особистим привілеєм, вона пов'язана з набуттям статусу судді, має юридичне призначення, спрямоване на захист прав і свобод людини і громадянина через здійснення правосуддя незалежним і безстороннім судом (суддею)»; «конституційне закріплення гарантій незалежності суддів спрямоване на унеможливлення будь-яких спроб впливу на суддю. Такий вплив є неприпустимим з огляду на положення частини другої статті 126 Конституції України» (абзаци третій, шостий підпункту 3.2, абзац десятий підпункту 3.4 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 4 грудня 2018 року № 11-р/2018).

Розвиваючи зазначені юридичні позиції, Конституційний Суд України вважає, що всі судді судів системи судоустрою України мають єдиний статус, який притаманний їм як особам, які виконують виняткову конституційну функцію — чинення правосуддя. Єдиний статус суддів означає однаковість юридичного становища суддів в усіх аспектах, передусім однаковість їх гарантій незалежності та недоторканності, прав і обов'язків, вимог, обмежень, заборон та відповідальності. Водночас забезпечення гарантій незалежності та недоторканності суддів має базуватися на принципі єдиного статусу суддів, який не допускає, зокрема, вибіркості у забезпеченні цих гарантій та зниження їх рівня певній категорії суддів, що не сприяє чиненню правосуддя неупередженими, об'єктивними, безсторонніми та незалежними судами, реалізації конституційного права на судовий захист.

4.3. Конституційний Суд України зазначає, що дотримання незалежності судової влади та кожного окремого судді, недопустимість будь-якого стороннього впливу на суддів є обов'язком усіх органів державної влади, їх посадових осіб й інших осіб і за міжнародним правом.

За приписами актів міжнародного права держава гарантує незалежність судової влади, її втілено в конституції або актах права країни; усі державні та інші установи зобов'язані поважати незалежність судової влади та оберігати її (пункт 1 Основних принципів незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та від 13 грудня 1985 року); незалежність суддів гарантовано незалежністю судової влади загалом; це є істотним проявом принципу правовладдя [пункт 4 Додатка до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, дієвість та обов'язки від 17 листопада 2010 року № CM/Rec (2010) 12 (далі — Рекомендація КМРЄ)].

Згідно з Європейською хартією про статус суддів від 10 липня 1998 року (*European Charter on the statute for judge*) (далі — Хартія) мета встановлення статусу суддів спря-

мована на забезпечення компетентності, незалежності та безсторонності, які кожна особа на законних підставах очікує від судів та кожного судді, якому довірено захищати його чи її права; це виключає будь-який припис та будь-яку процедуру, що можуть послабити довіру до такої компетентності, незалежності та безсторонності; Хартією не можуть бути виправдані зміни у національних нормативних актах парламенту, що спрямовані на зниження рівня попередньо досягнутих гарантій у відповідних країнах (пункт 1.1).

5. Конституцією України визначено обов'язок держави забезпечувати фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів (частина перша статті 130).

5.1. Конституційний Суд України у своїх рішеннях від 24 червня 1999 року № 6-рп/99, від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002, від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005, від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013, від 8 червня 2016 року № 4-рп/2016, від 4 грудня 2018 року № 11-р/2018 наголошував на важливості належного матеріального та соціального забезпечення суддів й недопустимості будь-якого зниження рівня цієї гарантії незалежності суддів, що спрямовано на обмеження будь-якого впливу на суд, гарантування незалежного правосуддя та здійснення судочинства на основі принципів і приписів Конституції України, а також реалізацію конституційного права на судовий захист.

У Рішенні від 15 квітня 2020 року № 2-р(П)/2020 Конституційний Суд України підсумував, що «однією з гарантій незалежності суддів, які здійснюють правосуддя, та суддів у відставці є їх належне матеріальне та соціальне забезпечення, яке має гарантувати здійснення справедливого, незалежного, безстороннього правосуддя, а також, що гарантії незалежності судді, включаючи заходи щодо його матеріального і соціального забезпечення, поширюються на всіх суддів і не можуть бути скасовані чи зменшені іншими нормативними актами» (абзац одинадцятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України наголошував, що гарантії незалежності суддів зумовлені конституційно визначеною винятковою функцією судів здійснювати правосуддя; законодавець не може свавільно встановлювати або змінювати розмір винагороди судді, використовуючи свої повноваження як інструмент впливу на судову владу (абзаци сьомий, восьмий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 11 березня 2020 року № 4-р/2020); «обмеження суддівської винагороди є посяганням на гарантії незалежності суддів»; «обмеження відповідних виплат є допустимим за умов воєнного або надзвичайного стану. Однак такого роду обмеження має запроваджуватися пропорційно, із встановленням чітких часових строків та в жорсткій відповідності до Конституції та законів України»; «таке обмеження також може застосовуватися й до суддів, однак після закінчення терміну його дії втрачені у зв'язку з цим обмеженням кошти необхідно компенсувати відповідними виплатами, оскільки суддівська винагорода є складовим елементом статусу судді, визначеного Конституцією України» (абзац четвертий підпункту 4.2, підпункт 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020).

Отже, належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів, зокрема й право на винагороду судді, та інші конституційні гарантії їх незалежності та недоторканності поширено на всіх суддів і мають бути забезпечені державою на основі принципу єдиного статусу суддів без будь-якого зниження рівня таких гарантій.

5.2. Конституційний Суд України наголошує, що в міжнародному праві гарантовано належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів, передусім забезпечення їм усім гідної і стабільної винагороди судді, яка є невіддільним складником статусу судді, що гарантує незалежність суддів.

Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) наголосила, що зменшення винагороди суддів за своєю суттю не є несумісним із суддівською незалежністю; зменшення винагороди лише для певної категорії суддів, безсумнівно, порушить суддівську незалежність [Висновок щодо внесення змін до юридичних рамок, які регулюють діяльність Верховного Суду та органів суддівського врядування, CDL-AD(2019)027, § 77].

Відповідно до пункту 62 Висновку Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів від 1 січня 2001 року № 1 (2001) у цілому важливо (особливо стосовно нових демократичних країн) визначити конкретні юридичні приписи, які гарантували б, що оплата праці суддів не буде зменшена, а також забезпечити принаймні де-факто її підвищення відповідно до зростання вартості життя.

До того ж «незалежна судова система потребує відповідної економічної основи. Саме держава повинна забезпечувати судову владу відповідними ресурсами в достатній кількості для того, щоб запобігти будь-якому впливу як з боку виконавчої, так і з боку законодавчої влади. Навіть якщо держава потерпає від нестачі фінансових ресурсів, судді та суди, як обов'язковий складник держави, мають отримувати їхню частину доступного фінансування в повному обсязі настільки, наскільки це можливо» [висновки «Економіка, юрисдикція та незалежність»] (Перша експертна комісія Міжнародної асоціації суддів, Монтевідео, 21–24 листопада 2005 року)].

5.3. Конституційний Суд України також звертає увагу, що конституційні суди європейських країн належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів визнають однією з найважливіших гарантій незалежності суддів.

Конституційний Суд Латвійської Республіки наголошував, що «однією із гарантій незалежності суддів є матеріальне забезпечення судді. Конституційна доктрина визначає кілька аспектів фінансового забезпечення суддів, однак в усіх демократичних країнах фінансове забезпечення суддів чітко визначають одним із найважливіших складників забезпечення незалежності суддів»; «держава зобов'язана визначити винагороду суддів, яка відповідає статусу, функціям і відповідальності судді. Захист винагороди суддів є однією з гарантій їх незалежності»; «у демократичних країнах загальновизнано, що суддя, який має оцінювати юридичні спори, що виникають у суспільстві, зокрема спори між особами та державою, повинен не лише мати високу професійну кваліфікацію та бездоганну репутацію, але й також бути матеріально незалежним і відчувати впевненість щодо свого майбутнього» (підпункт 8.2 пункту 8 мотивувальної частини рішення від 18 січня 2010 року, № 2009-11-01).

Верховний Суд Естонської Республіки вказував, що «достатній дохід, гарантований судді державою протягом строку його повноважень, дає змогу йому належно виконувати обов'язки судді і водночас є гарантією для сторони процесу, що справа буде розглянута незалежним та безстороннім судом. Конституція не допускає висновку про те, що гарантії незалежності судді не поширюються на суддю протягом будь-якого періоду його перебування на посаді, наприклад під час призупинення службових відносин» (пункт 34 мотивувальної частини рішення від 14 квітня 2009 року, № 3-3-1-59-07).

6. Конституційний Суд України виходить із того, що конституційна гарантія незалежності суддів — винагорода судді — є невіддільним складником єдиного статусу суддів.

6.1. У Рішенні Конституційного Суду України від 4 грудня 2018 року № 11-р/2018 указано, що «позбавлення судді права на отримання доплат до посадового окладу <...> коли він не здійснює правосуддя через обставини, що не залежать від нього особисто або не обумовлені його поведінкою <...> є несправедливим, не виправданим та необґрунтованим»; «застосований законодавцем <...> підхід до об'єднання усіх випадків, коли суддя, який не здійснює правосуддя, не має права на отримання доплат до посадового окладу, не можна визнати виправданим, справедливим та домірним, оскільки такий підхід не враховує особливостей кожної категорії підстав нездійснення правосуддя, ступеня обумовленості таких підстав поведінкою судді та інших законодавчо визначених обставин, а отже, не виправдано призводить до звуження обсягу гарантій незалежності суддів у виді зниження рівня їх матеріального забезпечення»; «створює загрозу для незалежності як суддів, так і судової влади в цілому, а також передумови для впливу на суддів» (абзаци восьмий, дев'ятий, перше речення абзацу одинадцятого підпункту 3.4 пункту 3 мотивувальної частини).

До того ж Конституційний Суд України наголошував, що «законодавець не може виокремлювати певну категорію суддів у відставці, які не мають права на одержання щомісячного довічного грошового утримання з підстав, не пов'язаних із статусом судді та його професійною діяльністю щодо здійснення правосуддя. Таке законодавче регулювання суперечить меті встановлення конституційної гарантії матеріального забезпечення суддів як елемента їх незалежності, свідчить про його формальний характер, не відповідає принципу єдиного статусу всіх суддів України та порушує принцип рівності між суддями у відставці, які не працюють, і тими, які працюють на інших посадах, крім посади судді» (абзац п'ятий підпункту 6.2 пункту 6 мотивувальної частини Рішення від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013); «щомісячне довічне грошове утримання судді у відставці має бути співмірним із суддівською винагородою, яку отримує повноважний суддя. У разі збільшення розміру такої винагороди перерахунок раніше призначеного щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці має здійснюватися автоматично. Встановлення різних підходів до порядку обчислення розміру щомісячного довічного грошового утримання суддів порушує статус суддів та гарантії їх незалежності» (абзац шостий пункту 16 мотивувальної частини Рішення від 18 лютого 2020 року № 2-р/2020).

З огляду на вказані юридичні позиції Конституційний Суд України вважає, що встановлення права на винагороду судді має відповідати меті встановлення конституційної гарантії матеріального забезпечення суддів як елемента їх незалежності та принципу єдиного статусу суддів, а отже, судді однієї системи та одного рівня судів України є рівними в гарантіях матеріального забезпечення, зокрема в частині розміру винагороди судді. Тобто винагорода судді не може бути різною для певної категорії суддів через підстави, що не пов'язані з єдиним статусом суддів, зокрема бути різною для суддів через запроваджені в суді системи, за якими винагорода судді залежить від обліку робочого часу чи інших обставин, що вказують на результати їхньої роботи, або бути меншою для судді, який фактично не здійснює судочинства через обставини, що не залежать від нього особисто або не обумовлені його поведінкою.

Конституційний Суд України наголошує, що винагорода судді є складником його статусу.

Зі змісту частини другої статті 125 Конституції України випливає, що реорганізація, ліквідація або інше фактичне припинення діяльності суду не позбавляє статусу судді кожного з його суддів.

6.2. Конституційний Суд України зазначає, що й за приписами актів міжнародного права винагороду судді кожного судді розглядають у сув'язі з єдиним статусом суддів і її не можна диференціювати за підставами, що не пов'язані з таким статусом.

Відповідно до Хартії рівень винагороди суддів за виконання ними своїх професійних обов'язків має бути таким, щоб захистити їх від тиску, який може спричинити вплив на їхні рішення або взагалі поведінку суддів і в такий спосіб уплинути на їхню незалежність та безсторонність (пункт 6.1); винагороду суддів можуть змінювати залежно від стажу роботи, характеру обов'язків, які судді виконують у професійній діяльності, та важливості завдань, які на них покладено, що їх оцінюють відповідно до прозорих умов (пункт 6.2). У Пояснювальній записці до Хартії вказано, що «рівень винагороди одного судді порівняно з іншим суддею може бути різним залежно від стажу роботи, характеру обов'язків та важливості завдань, які їм доручено виконувати, наприклад виконання обов'язків у вихідні дні. Проте такі завдання, що обґрунтовують вищий рівень винагороди судді, мають оцінювати на підставі прозорих критеріїв задля уникнення різного поводження, що не пов'язано з факторами та умовами стосовно виконаної роботи або потрібного навантаження» (пункт 6.2).

У Рекомендації КМРЕ зазначено, що «винагорода суддів має відповідати їх професії та виконуваним обов'язкам <...>. Для захисту винагороди суддів від зменшення слід ухвалити деталізовані юридичні приписи» (§ 54); «слід уникати систем, відповідно до яких основа винагороди суддів залежить від результатів їхньої роботи, оскільки вони можуть створювати труднощі для забезпечення незалежності суддів» (§ 55).

6.3. Конституційний Суд Литовської Республіки, ураховуючи власну практику щодо гарантій незалежності суддів, підкреслив, що «незалежність суддів і судів є неподільною <...>. Одним із важливих аспектів визначеної в Конституції незалежності судді є те, що під час здійснення правосуддя всі судді мають рівний юридичний статус <...> принцип рівного юридичного статусу суддів (*principle of the equal legal status of judges*) не означає, що матеріальні та соціальні гарантії суддів не можуть бути диференційовані за чіткими, наперед відомими критеріями, не пов'язаними зі здійсненням правосуддя під час розв'язання справ (наприклад, за стажем роботи особи на посаді судді) <...>. Отже, не можна диференціювати (зокрема, через застосування закону) винагороду суддів судів однієї системи та одного рівня залежно від того, коли було встановлено певний розмір винагороди судді (зокрема, залежно від того, чи особа почала працювати на посаді судді відповідного суду до встановлення певного розміру винагороди суддів такого суду або після цього). <...> відповідно до Конституції, *inter alia* принципу рівного юридичного статусу суддів, складники визначення розміру винагороди суддів (незалежно від системи судів, до яких вони належать), *inter alia* її складові елементи мають бути однаковими» (підпункт 3.4 пункту 3 мотивувальної частини). У цьому ж рішенні суд висновок, що «принцип рівного юридичного статусу суддів, який впливає з Конституції, означає, що судді однієї системи судів та судді судів одного рівня є рівними не лише за своїми повноваженнями під час здійснення правосуддя (розв'язання справ) та непідпорядкованістю будь-якому іншому судді чи голові будь-якого суду (зокрема суду, в якому вони працюють, а також суду вищого рівня та інстанції), відповідальністю та імунітетами, заборонами щодо їхньої діяльності та обмеженням у винагороді суддів,

що визначено статтею 113 Конституції, а також відповідно до того, що має бути забезпечений рівний обсяг їхньої роботи; тобто винагороду суддів суддям однієї системи судів і суддям судів одного рівня за відповідну роботу мають здійснювати без дискримінації будь-кого з них і без застосування привілеїв до будь-кого з них, і для них повинні бути встановлені відповідні соціальні (матеріальні) гарантії — недискримінаційні та такі, що не можуть бути прирівняні до привілеїв» (підпункт 3.8 пункту 3 мотивувальної частини рішення від 14 лютого 2011 року, № 27/2009-30/2009-31/2010-53/2010-55/2010).

7. Згідно з Конституцією України розмір винагороди судді встановлює закон про судоустрій (частина друга статті 130).

Конституційний Суд України зазначав, що з верховенства права (правовладдя) випливає вимога юридичної визначеності, яка є істотно важливою в питанні довіри до судової системи загалом [абзац четвертий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 5 червня 2019 року № 3-р(І)/2019]; юридичну визначеність слід розуміти через такі її складові елементи: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність наявного законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування) (абзац п'ятий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 23 січня 2020 року № 1-р/2020).

У Рішенні Конституційного Суду України від 13 вересня 2023 року № 8-р(ІІ)/2023 вказано, що «складовим елементом принципу юридичної визначеності як вимоги правовладдя є принцип правомірних сподівань (*legitimate expectations*), який, за тлумаченням Венеційської Комісії, виражає ідею, що органи публічної влади повинні додержуватись не лише приписів актів права, а й своїх обіцянок та пробуджених [у особи] сподівань; згідно з доктриною правомірних сподівань — ті, хто чинить добросовісно на підставі права, яким воно є, не повинні відчувати краху надій щодо своїх правомірних сподівань [спеціальне Дослідження Венеційської Комісії „Мірило правовладдя“, CDL-AD(2016)007, пункт II.B.5.61]»; «одночасна дія актів права того самого рівня, які неоднаково регулюють те саме питання <...> не відповідає вимозі юридичної визначеності як складнику правовладдя, установленого приписом частини першої статті 8 Конституції України за формулою: „В Україні визнається і діє принцип верховенства права“» (абзаци другий, шостий підпункту 2.6 пункту 2 мотивувальної частини).

Ураховуючи наведене та приписи частини другої статті 130 Конституції України в сув'язі з її статтею 8, Конституційний Суд України наголошує на потребі додержання юридичної визначеності як вимозі верховенства права (правовладдя) у питаннях забезпечення фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів. Установлення розміру винагороди судді законом про судоустрій означає не лише гарантованість її розміру на рівні спеціального закону, а й наявність одного такого закону, який чітко, системно та послідовно унормовує питання розміру винагороди судді відповідно до єдиного статусу суддів та гарантій незалежності й недоторканності суддів.

8. Конституційний Суд України в аспекті розгляду питань, порушених у конституційній скарзі Євграфової Є.П., перевіряє на відповідність Конституції України (конституційність) окремий припис пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402, за яким для суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адмі-

ністративного суду України до припинення діяльності цих судів гарантії визначає Закон № 2453, зокрема винагороду судді.

8.1. Конституційний Суд України, урахувавши приписи частини четвертої статті 133 Закону № 2453, частини третьої статті 135 Закону № 1402, констатує, що оспорюваний припис Закону № 1402, установлюючи для суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України до припинення діяльності цих судів гарантії, визначені Законом № 2453, фактично встановлює для таких суддів інший (менший) розмір винагороди судді, аніж для суддів судів такої ж системи та такого ж рівня судів, яким винагороду судді обчислюють за Законом № 1402.

Конституційний Суд України бере до уваги, що окремий припис пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402, як й інші приписи цього розділу та власне Закону № 1402, унормовує питання, що виникли у зв'язку з проведенням конституційної реформи 2016 року, яка стосувалась передусім організації та функціонування системи судоустрою України відповідно до змін, унесених до Конституції України Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII.

Згідно з Пояснювальною запискою до проекту Закону України про судоустрій і статус суддів (реєстр. № 4734), ухваленого як Закон № 1402, «метою законопроекту є практична реалізація принципу верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд незалежним і безстороннім судом»; «завданням законопроекту є імплементація оновлених конституційних засад правосуддя на законодавчому рівні для забезпечення незалежності судової влади»; «прийняття законопроекту є одним з ключових етапів судової реформи, що дасть змогу трансформації системи судоустрою та оновлення суддівського корпусу відповідно до суспільних очікувань і європейських стандартів, створити ефективну модель функціонування судової влади, яка покликана максимально задовольнити суспільний запит на справедливий суд».

Законом № 1402 визначено «організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд» (преамбула). Також відповідно до Закону № 1402 єдність системи судоустрою забезпечують, зокрема, єдиним статусом суддів (пункт 2 частини четвертої статті 17). Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судоустрою чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді (частина друга статті 52 Закону № 1402).

Отже, правомірною метою Закону № 1402, що спрямований на здійснення конституційної реформи 2016 року та утвердження правовладдя, на забезпечення конституційного права на судовий захист, не може бути ніщо інше, ніж належне забезпечення гарантій незалежності та недоторканності суддів на основі принципу єдиного статусу суддів, а також незалежності судової влади в цілому.

Конституційний Суд України констатує, що окремий припис пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402 спрямований не на досягнення цієї правомірної мети, та зазначає, що не вбачає жодної підстави для встановлення цим приписом Закону № 1402 визначеного Законом № 2453 іншого (меншого) розміру винагороди судді для суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України до припинення діяльності цих судів (порівняно з іншими суддями, яким винагороду судді визначено Законом № 1402), окрім як те, що судді фактично не здійс-

нують судочинства у зв'язку з припиненням діяльності та ліквідацією зазначених вищих спеціалізованих судів. Однак неможливість здійснення судочинства суддями таких судів зумовлена обставинами, які не залежать від них особисто та не обумовлені їхньою поведінкою, та спричинена тривалою неврегульованістю Законом № 1402 (із дня набрання Законом № 1402 чинності 30 вересня 2016 року) питань продовження суддівської кар'єри зазначеною категорією суддів, звільнення їх у відставку, які були певним чином унормовані лише з набранням чинності 27 грудня 2023 року Законом № 3481. Та навіть після цього приписи Закону № 1402 з урахуванням змін, унесених Законом № 3481, свідчать про те, що для суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України у разі продовження ними суддівської кар'єри, їх гарантії, зокрема щодо отримання винагороди судді, буде визначено Законом № 1402 лише після переведення їх до відповідних судів; для суддів цих судів, які звільнилися у відставку до або після ухвалення Закону № 3481, гарантії незалежності визначено Законом № 1402 з дня набрання чинності Законом № 3481. Тобто продовжує існувати нічим не виправдане та не обґрунтоване подвійне унормування гарантій матеріального забезпечення суддів, а питання тривалого зниження для суддів зазначених вищих спеціалізованих судів рівня таких гарантій порівняно з іншими суддями не розв'язане й після ухвалення Закону № 3481.

Отже, унормування оспорюваним приписом Закону № 1402 встановлення визначеної Законом № 2453 винагороди судді для суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України до припинення діяльності цих судів не засноване на чітких та завчасно відомих умовах диференціації розміру винагороди судді, не зумовлене ані статусом судді, ані його професійною діяльністю, оскільки менший розмір винагороди судді для суддів зазначених вищих спеціалізованих судів можна пояснити лише тим, що вони не з власної волі тривалий час перебувають у складі судів, які припинили діяльність та перебувають у стадії ліквідації. Судді зазначених вищих спеціалізованих судів, які не були звільнені з посади чи повноваження яких не були припинені з підстав, визначених Конституцією України, є суддями системи судоустрою України, здійснюють судочинство, тому за своїм юридичним статусом не відрізняються від інших суддів, яким винагороду судді обраховують згідно з Законом № 1402.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України вважає, що оспорюваним приписом Закону № 1402 законодавець фактично визначив певну категорію суддів, а саме суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України, для яких до припинення діяльності цих судів усупереч конституційній гарантії матеріального забезпечення суддів як елементу їх незалежності та принципу єдиного статусу суддів вибірково встановив інший (менший) розмір винагороди судді, визначений Законом № 2453, порівняно з суддями, яким винагороду судді визначено Законом № 1402. Тому оспорюваний припис Закону № 1402 звужує гарантії незалежності вказаної категорії суддів, що є впливом на цих суддів, а отже, створює загрозу як для їх незалежності, так і судової влади в цілому та суперечить приписам частин першої, другої статті 8, частини другої статті 19, частин першої, другої статті 126 Конституції України.

8.2. Конституційний Суд України констатує, що питання обрахування винагороди судді унормовано Законом № 2453 та Законом № 1402, однак за приписами статті 8, частини першої статті 126, частини другої статті 130 Конституції України законода-

вещь, установлюючи розмір винагороди судді законом про судоустрій, повинен забезпечити наявність одного спеціального закону, який чітко, системно та послідовно унормує питання розміру винагороди судді відповідно до єдиного статусу суддів та гарантій незалежності й недоторканності суддів. Тим самим на конституційному рівні створено підстави для впевненості суддів у тому, що розмір їхньої винагороди судді має бути визначений одним для всіх суддів системи судоустрою України законом про судоустрій та бути однаковим для них усіх виходячи з їхнього єдиного статусу.

З огляду на викладене Конституційний Суд України дійшов висновку, що окремий припис пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402, яким встановлено для суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України до припинення діяльності цих судів гарантії, визначені Законом № 2453, зокрема винагороду судді, не відповідає вимозі юридичної визначеності щодо унормування розміру винагороди судді законом про судоустрій, а отже, суперечить частині першій статті 8, частині другій статті 130 Конституції України.

8.3. Конституційний Суд України також звертає увагу, що, на думку автора клопотання, окремий припис пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402 не відповідає частинам першій, другій статті 24, частинам першій, четвертій статті 41 Конституції України.

Конституційний Суд України вважає, що в аспекті питань, порушених у конституційній скарзі, йдеться про забезпечення конституційно захищених гарантій незалежності суддів, зокрема винагороди судді, дотримання принципу єдиного статусу суддів, тому для цілей розгляду цієї справи приписи частин першої, другої статті 24, частин першої, четвертої статті 41 Конституції України не є застосовними.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), окремий припис пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII зі змінами в тім, що він установлює для суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України до припинення діяльності цих судів гарантії, визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI зі змінами, зокрема винагороду судді.

2. Окремий припис пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII зі змінами, визнаний неконституційним в тім, що він установлює для суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України до припинення діяльності цих судів гарантії, визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від

7 липня 2010 року № 2453–VI зі змінами, зокрема винагороду судді, утрачає чинність із дня ухвалення цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 3-r(II)/ 2024 dated March 26, 2024 in the case upon the constitutional complaint of Yelyzaveta Yevhrafova regarding the compliance of the specific provision of paragraph 7 of Section XII «Final and Transitional Provisions» of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» No. 1402–VIII dated June 2, 2016 (on the uniform status of judges in Ukraine) with the Constitution of Ukraine (constitutionality)

Yelyzaveta Yevhrafova appealed to the Constitutional Court of Ukraine to verify the compliance of the specific provision of paragraph 7 of Section XII «Final and Transitional Provisions» of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» No. 1402–VIII dated June 2, 2016, as amended, (hereinafter, «Law No. 1402») «in terms of determining the guarantees of judges of the Supreme Court of Ukraine, of the High Specialised Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases, the High Commercial Court of Ukraine, the High Administrative Court of Ukraine until the termination of these courts' activities by the Law of Ukraine „On the Judiciary and Status of Judges“ No. 2453–VI dated July 7, 2010», (hereinafter, «Law No. 2453») with Articles 8.1, 8.2, 19.2, 24.1, 24.2, 41.1, 41.4, 126.1 of the Constitution of Ukraine (constitutionality).

The Constitutional Court of Ukraine believes that the legislator should regulate the status, organisation, functioning and activities of courts and judges in accordance with the Constitution of Ukraine and the principles, guarantees of independence and inviolability of judges, defined by it, preventing, first of all, any influence on the judiciary and each individual judge, both on its part and on the part of other bodies of state power, their officials and other persons.

All judges of the Ukrainian judicial system courts have a uniform status, which is inherent in them as persons performing an exclusive constitutional function — the administration of justice. The uniform status of judges means the equality of the legal status of judges in all aspects, primarily, the uniformity of their guarantees of independence and inviolability, rights and obligations, requirements, restrictions, prohibitions and liability. At the same time, ensuring guarantees of independence and inviolability of judges should be based on the principle of a uniform status of judges, which does not permit, in particular, selectivity in ensuring these guarantees and lowering their level for a certain category of judges, that does not contribute to the administration of justice by unbiased, objective, impartial and independent courts, the exercise of the constitutional right to judicial protection.

Adequate material and social security of judges, including the right to judicial remuneration, and other constitutional guarantees of judge's independence and inviolability are extended to all judges and must be ensured by the state on the basis of the principle of a uniform status of judges without any reduction in the level of such guarantees.

The constitutional guarantee of judicial independence — judicial remuneration — is an integral part of the uniform status of judges.

Regulation of the right to judicial remuneration should meet the purpose of establishing a constitutional guarantee of material security for judges as an element of their independence and the principle of a uniform status of judges, and therefore judges of the same system and level of courts of Ukraine are equal in terms of guarantees of material security, in particular, in terms of the amount of judicial remuneration. In other words, the right to judicial remuneration may not be different for a certain category of judges for reasons not related to the uniform status of judges, in particular, it may not be different for judges due to the systems introduced in a court, according to which the judicial remuneration depends on the accounting of working hours or other circumstances indicating the results of their work, or be less for a judge who does not actually administer justice due to circumstances beyond his/her control or not caused by his/her behaviour.

Article 125.2 of the Constitution provides that reorganisation, liquidation or other actual termination of court's activities does not deprive each of its judges of the status of a judge.

Establishment of the amount of judicial remuneration by Law No. 2453 means not only guaranteeing its amount at the level of a special law, but also the existence of one such law that clearly, systematically and consistently regulates the issue of the amount of judicial remuneration in accordance with the uniform status of judges and guarantees of independence and inviolability of judges.

The regulation by the impugned provision of Law No. 1402 of the establishment of remuneration of a judge of the High Specialised Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases, the High Commercial Court of Ukraine, the High Administrative Court of Ukraine, as defined by Law No. 2453, until the termination of the activities of these courts, is not based on clear and known in advance conditions for differentiating the amount of judicial remuneration, is not caused by the status of the judge or his/her professional activity, since the lower amount of remuneration of a judge of these higher specialised courts can only be explained by the fact that they have been members of courts that have ceased to be effective and are in the process of liquidation for a long time, not by their own will. The judges of these high specialised courts, who were not dismissed from office or whose powers were not terminated on the grounds specified by the Constitution of Ukraine, are judges of the judicial system of Ukraine, administer justice, and therefore do not differ in their legal status from other judges whose remuneration is calculated in accordance with Law No. 1402.

The Constitutional Court of Ukraine notes that by the impugned provision of Law No. 1402 the legislator has actually defined a certain category of judges, namely, judges of the High Specialised Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases, the High Commercial Court of Ukraine, the High Administrative Court of Ukraine, for whom, until the termination of the activity of these courts, contrary to the constitutional guarantee of material security of judges as an element of their independence and the principle of the uniform status of judges, selectively established a different (lower) amount of the judicial remuneration under Law No. 2453, compared to judges to whom such remuneration is determined by Law No. 1402. Therefore, the disputed provision of Law No. 1402 narrows the guarantees of independence of this category of judges, which is an influence on these judges, and consequently poses a threat to both their independence and the judicial power as a whole and contradicts the provisions of Articles 8.1, 8.2, 19.2, 126.1, 126.2 of the Constitution.

The Constitutional Court of Ukraine has declared unconstitutional the specific provision of paragraph 7 of Section XII «Final and Transitional Provisions» of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» No. 1402-VIII dated June 2, 2016, as amended, in

that it establishes for judges of the High Specialised Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases, the High Commercial Court of Ukraine, the High Administrative Court of Ukraine until the termination of these courts' activities, the guarantees set forth in the Law «On the Judiciary and Status of Judges» No. 2453-VI dated July 7, 2010, as amended, including judicial remuneration, it shall cease to be effective from the date of this Decision.

Cross-references:

Constitutional Court of Ukraine:

- no. 6-rp/99, 24.06.1999;
- no. 5-rp/2002, 20.03.2002;
- no. 19-rp/2004, 01.12.2004;
- no. 8-rp/2005, 11.10.2005;
- no. 3-rp/2013, 03.06.2013;
- no. 4-rp/2016, 08.06.2016;
- no. 11-r/2018, 04.12.2018;
- no. 3-r(I)/2019, 05.06.2019;
- no. 1-r/2020, 23.01.2020;
- no. 2-r/2020, 18.02.2020;
- no. 4-r/2020, 11.03.2020;
- no. 10-r/2020, 28.08.2020;
- no. 8-r(II)/2023, 13.09.2023.

Basic Principles on the Independence of the Judiciary, endorsed by United Nations General Assembly resolutions 40/32 of 29.11.1985 and 40/146 of 13.12.1985;

Annex to Recommendation CM/Rec(2010)12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities adopted by the Committee of Ministers on 17.11.2010;

European Charter on the Statute for Judges, 10.07.1998;

Opinion no. 969/2019 of European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) on Amendments to the legal framework governing the supreme court and judicial governance bodies, CDL-AD(2019)027;

Opinion no. 1 (2001) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) for the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Standards concerning the Independence of the Judiciary and the Irremovability of Judges, 01.01.2001;

Conclusions «Economics, Jurisdiction and Independence» (First Expert Panel of the International Judges Association, Montevideo, 21–24.11.2005);

Study no. 711/2013, CDL-AD(2016)007-e, Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12.03.2016);

Constitutional Court of Latvia, no. 2009-111-01, 18.01.2010;

Supreme Court of Estonia, no. 3-3-1-59-07, 14.04.2009;

Constitutional Court of Lithuania, no. 27/2009-30/2009-31/2010-53/2010-55/2010, 14.02.2011.

ОКРЕМА ДУМКА (ЧАСТКОВО ЗБІЖНА)

**судді Конституційного Суду України Лемака В.В.
стосовно Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційною скаргою Євграфової Єлизавети Павлівни
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
окремого припису пункту 7 розділу XII
«Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій
і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402–VIII
(про єдиний статус суддів в Україні)**

На підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» вважаю за потрібне викласти окрему думку стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Євграфової Єлизавети Павлівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402–VIII від 26 березня 2024 року № 3-р(П)/2024 (далі — Рішення).

Рішення підтримав з огляду на його концепцію та результат. Річ навіть не в тім, що не в усьому вдалося переконати колег, річ у тім, що мотивувальна частина Рішення могла істотно виграти від тих аргументів, які наведу нижче.

Суть цієї справи полягає, якщо коротко, в тому, що Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402–VIII (далі — Закон № 1402) парламент ухвалив рішення: 1) про припинення діяльності Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України; 2) визначив певну категорію суддів, а саме суддів цих судів, та для цієї категорії суддів установив інший розмір винагороди судді, визначений Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453–VI зі змінами (далі — Закон № 2453) (попереднім законом), порівняно з суддями, яким таку винагороду визначено Законом № 1402.

Конституційний Суд України (далі — Суд) у Рішенні визнав припис пункту 7 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402 таким, що не відповідає Конституції України, виходячи, зокрема, з концепції «єдиного статусу» суддів системи судоустрою України, а також розуміння того, що винагорода судді є невіддільним складником єдиного статусу суддів, сприймаючи такий статус суддів як «ідентичний рівень конституційної захищеності та однакові гарантії їх незалежності й недоторканності, засадничі підходи до забезпечення таких гарантій», та зазначив, що «зі змісту частини другої статті 125 Конституції України випливає, що реорганізація, ліквідація або інше фактичне припинення діяльності суду не позбавляє статусу судді кожного з його суддів». Усе це правильно, однак цього недостатньо для мотивування Рішення. Зупинюся лише на основних аспектах суті проблеми.

Перше — про доктрину «єдиного статусу» суддів

Ця доктрина гарна зовні, традиційно в усталеній практиці, зокрема й Конституційного Суду України, вона є інструментом захисту незалежності суддів, що важливо

для правовладдя. У Рішенні Суд уточнив розуміння цього поняття, наголосивши, що «єдиний статус суддів означає однаковість юридичного становища суддів в усіх аспектах, передусім однаковість гарантій їх незалежності та недоторканності, прав і обов'язків, вимог, обмежень, заборон та відповідальності».

Однак чи справді судді системи судоустрою України мають «єдиний статус» і абсолютно однакові конституційні гарантії?

Будемо розбиратися. У Конституції України, де доволі розширено регламентовано гарантії незалежності суду, єдиного підходу до окреслення статусу суддів, однак, не визначено. До того ж, якщо поміркувати, то його й не може бути. Чому?

1. Судді судів системи судоустрою України чинять правосуддя все ж у кількох категоріях судів. Перша категорія — Верховний Суд, заснований безпосередньо Конституцією України.

Поряд із ним — вищі спеціалізовані суди, які, хоч і не засновані безпосередньо Основним Законом України, однак його приписами визначено їх існування. Звертаю увагу, у частині четвертій статті 125 Конституції України зазначено, що «відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди». Крім того, згідно з частиною четвертою статті 127 Конституції України «для суддів спеціалізованих судів відповідно до закону можуть бути встановлені інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності». Припис «відповідно до закону можуть діяти» вочевидь означає розсуд законодавця у визначенні предметної спеціалізації цих судів, іншому їх упорядкуванні, однак зовсім не означає можливості довільної ліквідації їх без переведення суддів до інших судів; особливо це стосується тих вищих спеціалізованих судів, які вже створені.

Як і Верховний Суд, вищі спеціалізовані суди як інституції є більш «захищеними» від законодавця. Крім того, насправді спеціалізований характер цих судів може виправдано вимагати від законодавця додаткових ресурсів — як більш значного фінансування загалом, так спеціальних заходів охорони.

Інша група судів — ті, які створив законодавець, а в Конституції України вони не згадані. Ці суди є очевидно інституційно слабшими, оскільки більше залежать від волі парламенту, хоч і за умови дотримання ним процедури ухвалення законів у цій сфері.

У зв'язку з фабулою цієї справи **важливо було з'ясувати, наскільки законодавець загалом мав конституційні повноваження втручатися до інституційної структури системи судоустрою України, установлені безпосередньо Конституцією України**. Звісно, слід урахувати, що Закон № 1402 набрав чинності 30 вересня 2016 року, в один день із набранням чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII.

2. Наведеним проблема не вичерпується, оскільки після 30 вересня 2016 року складником конституційної реальності став також припис частини четвертої пункту 16¹ розділу XV «Перехідні положення» Конституції України:

«4) відповідність займаній посаді судді, якого призначено на посаду строком на п'ять років або обрано суддею безстроково до набрання чинності Законом України „Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)“, має бути оцінена в порядку, визначеному законом. Виявлення за результатами такого оцінювання невідповідності судді займаній посаді за критеріями компетентності, професійної етики або добросовісності чи відмова судді від такого оцінювання є підставою для звільнення судді з посади. Порядок та вичерпні підстави оскарження рішення про звільнення судді за результатами оцінювання встановлюються законом».

Постає низка питань, пов'язаних зі статусом суддів, оскільки очевидно, що судовий корпус у цьому аспекті розділений на: 1) тих суддів, яких стосуються вимоги кваліфікаційного оцінювання і які, відповідно, фундаментально залежні від правил кваліфікаційного оцінювання, установлених законодавцем, а також від діяльності тих органів державної влади, яким належить реалізувати ці конституційні приписи [Вища кваліфікаційна комісія суддів (далі — ВККС)]; 2) тих діючих суддів, які вже пройшли кваліфікаційне оцінювання під час конкурсного відбору. Не зайвим буде нагадати, що перша категорія суддів не тільки більш залежна від правил, установлених законодавцем, та від діяльності інших інституцій, а й те, що судді, які належать до цієї категорії, **мають додаткову (ще одну) конституційну підставу звільнення з посади**, чого, зі зрозумілих причин, не мають судді другої категорії. До цього слід додати, що за задумом кваліфікаційне оцінювання суддів мало відбутися якісно та оперативно, проте зупинення діяльності ВККС у 2019 році майже на чотири роки та інші чинники підтверджують, що понад половина суддів системи судоустрою все ще очікують проходження кваліфікаційного оцінювання.

Тому якщо говорити умовно про „єдиний статус“ суддів системи судоустрою, то це слід робити лише в контексті зазначеного сегмента конституційного порядку в Україні.

Друге — що таке реформа і чим вона відрізняється від свавільних неконституційних дій

Правові реформи, безсумнівно, потрібні державі для підвищення її спроможності. Судова реформа, з урахуванням значущості судової влади для верховенства права і захисту прав людини, є пріоритетом правових перетворень. Однак потрібно наголосити, що не будь-яке організаційне перетворення в цій сфері, навіть якщо воно проведено законом, можна назвати «реформою». Саме слово «реформа», наприклад, у Cambridge Dictionary в аспекті права означає «удосконалення або комплекс удосконалень системи, закону, організації тощо з метою зробити їх більш сучасними чи ефективними». Зверніть увагу, реформа — це зміна системи задля того, щоб надати їй більшої ефективності, а не руйнація системи, її базових ознак чи елементів.

«Прикладаючи» наведене до «судової реформи», слід наголосити, що організаційно-юридичні зміни в цьому напрямі обов'язково мають бути узгодженими з: 1) конституційними принципами побудови системи судоустрою України; 2) окремо — з гарантіями незалежності судів і суддів. Це підтверджує й зарубіжний досвід. Будь-який огляд судових реформ в інших державах підтверджує, що ініціатори мусять зосереджуватися не тільки на ефективності судової системи, а й на її незалежності. Звісно, окремо важливими є рівень ресурсів, що забезпечують судову систему, її доступність, а також подолання судової стагнації, спричиненої неадекватними стимулами та надто складними процедурами (див.: *Judicial Reform*. Juan Carlos Botero, Rafael La Porta, Florencio López-de-Silanes, Andrei Shleifer and Alexander Volokh // *The World Bank Research Observer*. Vol. 18, No. 1 (Spring, 2003), pp. 61–88).

Якщо ж ухвалений закон чи організаційні зусилля стосовно судів не розвивають та не втілюють конституційних принципів, а заперечують їх, то вони аж ніяк не можуть бути названі «судовою реформою». Водночас слід наголосити, що реформа системи судоустрою України у 2016 році на рівні Конституції України є найбільш дієвою в цій сфері за роки незалежності України, однак на рівні законодавчих приписів такий висновок щодо реформи є не настільки однозначним, зокрема в аспекті збереження цілісності статусу суддів ліквідованих судів, що і стало предметом цієї справи.

Третє — яка суть роботи судді та його винагороди

У Рішенні є деякі тези з цього питання, які повторюють юридичні позиції Суду щодо загального значення винагороди судді як складника його статусу в системі гарантій незалежності судді. Однак цього недостатньо. Проблема тут не тільки в мотивуванні Рішення, а й у тому, що навіть в умовах повномасштабної агресії російської федерації проти України нерозуміння всіх аспектів, пов'язаних з винагородою судді, призводить до атак на незалежність судової влади.

Як свідчить предмет цієї справи, зменшення винагороди для певної категорії суддів, як міркував законодавець, було спричинено тим, що судді перебували в штаті тих судів, які були в процесі ліквідації і де-факто в ситуації, коли не чинили правосуддя. Це ніби «логічно» — судді ліквідованих судів «не працюють», а тому розмір їхньої винагороди є відмінним від інших категорій суддів. До речі, «викрутаси» законодавця не мають значення в цьому аспекті, оскільки формально він залишив винагороду в установленому попереднім законом розмірі, водночас ухваливши для інших суддів (зокрема, касаційної судової інстанції) новий закон, яким збільшив розмір винагороди. Річ не у двох законах (обидва стосуються судоустрою), річ у важливішому — законодавчі приписи щодо винагороди судді використано як інструмент маніпуляції. Будемо розбиратися з винагородою судді і з'ясуємо, чим суддя відрізняється від найманого працівника.

Слід розпочати із загальних зауважень. В Україні справді протягом тривалого часу це питання не було належно врегульовано. Достатньо сказати, що навіть Закон № 1402 не є змістовним у цьому аспекті. Хоча у статтях 6 і 48 Закону № 1402 акцентовано на незалежності судів і суддів, чітких приписів щодо взаємозалежності робочого часу судді (розуміння його обсягу законодавцем) та виплати йому суддівської винагороди немає. Єдиним приписом, який певною мірою стосується проблеми, є частина перша статті 135 Закону № 1402, якою встановлено: «1. Суддівська винагорода регулюється цим Законом та не може визначатися іншими нормативно-правовими актами».

Звісно, результатом добросовісного прочитання зазначеного припису Закону № 1402 у зв'язку з відповідними принципами та нормами Конституції України може стати зміст розуміння, що суддівська винагорода пов'язана винятково з тим, що суддя виконує свої обов'язки, визначені Законом № 1402, а не іншими нормативними актами (наприклад, підзаконними), чи з обставинами виконання цих обов'язків (у межах будівлі суду чи за її межами). У будь-якому випадку припису, подібного до статті 83 Закону про систему загальних судів Республіки Польща від 27 липня 2001 року, за якою «робочий час судді визначається колом покладених на нього завдань», у Законі № 1402 немає.

Цю видимість «невизначеності», як це інколи має місце в державах із нетривалими демократичними традиціями, відповідним рівнем правової культури, в Україні спробували використати учасники провадження (заінтересовані сторони), інші суб'єкти (наприклад, державні органи, які виконують функцію контролю) для створення незаконного механізму впливу на діяльність суддів.

У дисциплінарному провадженні стосовно судді Т., як впливає зі змісту рішення Вищої ради правосуддя (далі — ВРП) від 2 лютого 2021 року № 197/0/15-21, крім іншого зазначено, що в одному з районних судів було заведено «Журнал реєстрації приходу на роботу і виходу з роботи працівників суду», у якому кожен працівник суду щоденно власноруч зазначав час прибуття на роботу та виходу з роботи, а заступник керівника апарату суду складав таблицю обліку робочого часу відповідно до даних журналу. Керівники суду особисто акцентували судді Т. на порядку ведення цього журналу, «проте суддя категорично відмовилася вказувати в журналі час прибуття на роботу та час ви-

ходу з роботи». Ще 30 жовтня 2020 року Перша Дисциплінарна палата ВРП установила рішенням, що суддя Т., незважаючи на відсутність поважних причин, систематично не з'являється на роботу, чим порушує законодавство України про працю та правила внутрішнього трудового розпорядку, тобто фактично в такий спосіб ухиляється від виконання службових обов'язків судді.

Виникає низка питань: чому всупереч Закону № 1402 виплата суддівської винагороди залежить від перебування судді в будівлі суду; чому суддю примушували виконувати підзаконні локальні акти з питань організації роботи судді; власне, чому суддю вважали «працівником суду». ВРП на той час не помітила цих та інших аспектів, які стосуються статусу судді, й підтвердила накладення на суддю дисциплінарного стягнення з цих мотивів.

Однак ця справа мала продовження. Велика Палата Верховного Суду постановою від 30 вересня 2021 року № 11-98 сап 21 скасувала рішення ВРП від 2 лютого 2021 року № 197/0/15-21. Для нас же цікавими є аргументи Верховного Суду, у яких вперше (хоч і частково) було втілено контент конституційних змін 2016 року щодо правосуддя.

Отже, Верховний Суд зазначив таке (виділення автора):

«79. В силу специфіки своїх обов'язків суддя здійснює власну діяльність в умовах ненормованого робочого дня і самостійно має розподіляти свою роботу протягом дня з метою належного виконання покладених на суддю законом обов'язків. **На практиці судді доволі часто виконують власну роботу далеко за межами робочого часу суду як установи і навіть в неробочі дні.**

<...>

82. ВРП слушно зазначило, що трудове законодавство не містить окремих положень щодо обліку робочого часу суддів. **Перебування судді протягом якогось визначеного періоду часу у конкретно визначеному приміщенні не може бути ані суттю його роботи, ані частиною суті його роботи.**

83. Графіки робочих процесів судді, визначення робочого місця, закріпленого за суддею, не є змістом його роботи, а є лише елементами організації його роботи.

<...>

88. **Водночас до посадових обов'язків керівника апарату суду, його заступника чи іншого працівника апарату суду також не віднесено здійснення контролю за організацією суддею власного робочого часу.**

89. В матеріалах дисциплінарної справи відсутні затверджені зборами суддів відповідного суду правила внутрішнього трудового розпорядку суддів або регламент їх роботи, чи інший аналогічний за своєю суттю документ та підтвердження ознайомлення з ним скаржниці.

<...>

91. Разом з тим, фактичне перебування судді на певному робочому місці та протягом певного проміжку часу, узгодженого в межах реалізації суддівського самоврядування, не може саме по собі свідчити про виконання чи невиконання суддею покладених на нього обов'язків. Мають досліджуватись результати його роботи та їх відповідність вимогам закону».

І хоча Велика Палата Верховного Суду сформулювала позиції, виходячи з особливостей чинення судочинства та, власне, без посилань на відповідні приписи Конституції України, безумовно, такі висновки є результатом застосування Закону № 1402 в контексті саме приписів Конституції України. Однак все ж суддя не є працівником з «ненормованим робочим днем», він здійснює свої функції безперервно. Велика Палата Верховного Суду могла би розкрити питання суті правил внутрішнього трудового

розпорядку, зокрема його обов'язковість для суддів. Тому це рішення, без сумніву, є першим вагомим кроком в осмисленні цієї проблеми юридичною практикою.

Після цього своє слово сказала й Рада суддів України (далі — РСУ), яка у рішенні «Про особливості обліку робочого часу суддів» від 25 листопада 2021 року № 54 висловила власні позиції щодо проблеми.

Отже, у резолютивній частині зазначеного рішення РСУ встановлено (виділено автором):

«1. Облік виконуваної роботи та робочого часу суддів знаходяться у прерогативі самих суддів. Суддя має організувати свою роботу таким чином, щоб забезпечити відправлення правосуддя у тих справах, що йому надходять, у розумні строки. При цьому визначальним для виконання обов'язків судді не є кількість годин, які суддя перебуває на робочому місці.

2. З огляду на гарантії незалежності судді та особливості регулювання виплати суддівської винагороди, облік робочого часу судді має відбуватися автоматично, виходячи із встановленого у системі судоустрою п'ятиденного 40 годинного робочого тижня.

3. Облік робочого часу судді у робочі дні здійснюється відповідальною особою суду шляхом проставлення у таблиці робочого часу судді **відмітки про відпрацьований повний 8-годинний робочий день незалежно від кількості відпрацьованих годин.** Перебування судді на робочому місці понад установлену тривалість робочого часу під час робочого дня охоплюється умовами оплати та роботи судді та не дає підстав для проставлення у таблиці робочого часу більшої кількості відпрацьованих годин.

4. Інші відмітки у таблиці робочого часу проставляються на підставі повідомлень судді або розпорядчих документів суду (повідомлення про перебування на лікарняному, наказів про надання іншого дня відпочинку, про відрядження, про перебування у відпустці тощо) <...>».

Означені позиції РСУ, окрім того, що суддя дійсно самостійно організовує свою роботу, а суть виконання обов'язків судді «не є кількість годин, які суддя перебуває на робочому місці», також підлягають уточненню та розвитку. Наприклад, дивними виглядають тези рішення РСУ, у яких зазначено, що в таблицях «проставляються» відмітки про відпрацьований 8-годинний робочий день «незалежно від кількості відпрацьованих годин», оскільки складається враження, що **форма підміняє саму суть діяльності судді** (мовляв, хоч суддя і не в адміністративній будівлі, у таблиці треба зазначати, що він ніби там є). Такий підхід навряд чи є оптимальним.

Уточнити деякі аспекти проблеми важливо передовсім, **виходячи з потреби «прикладення» до неї конституційного контенту, а не тільки особливостей діяльності судді системи судоустрою України.** Річ у тім, що у приписах розділу VIII «Правосуддя» Конституції України доволі обширно (порівняно навіть з іншими демократичними державами) врегульовано діяльність системи судів судоустрою України. Не повторюючи змісту цих приписів, зосереджу увагу на трьох моментах: 1) правосуддя здійснюють виключно суди (і судді), а отже, — ніхто не може привласнити ці повноваження. Це означає, що правосуддя здійснюють безперервно; 2) суди (і судді) є незалежними, що визначає, окрім іншого, конституційну заборону впливу на них (частиною другою статті 126 Основного Закону України встановлено, що «вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється»); 3) питання суддівської винагороди виведено на конституційний рівень, оскільки визначено, що «розмір винагороди судді встановлюється законом про судоустрій» (частина друга статті 130 Конституції України), а відтак, загалом (навіть гіпотетично) не може залежати від локальних актів права у відповідному суді чи інших обставин. Все наведене (приписи Конституції України, Закону № 1402,

зазначена постанова Великої Палати Верховного Суду та рішення РСУ) слід мати на увазі всім суб'єктам, особливо органам державної влади.

Четверте — висновки про поділ влади, безперервність судочинства та винагороду судді

Отже, варто зазначити деякі висновки, які могли бути втілені саме в аналізованому в цій окремій думці Рішенні Суду.

Перше. Суддя, як і судовий орган, в якому він чинить судочинство, вже тому самостійно визначає свою діяльність, що це закріплено в Конституції України, у статті 6 якої встановлено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша); органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (частина друга).

Поділ державної влади, як відомо, спрямований на досягнення балансу у владі конституційної демократичної держави, а тому суди системи судоустрою України, особливо Верховний Суд, виконують подвійну роль для забезпечення цього конституційного принципу. По-перше, вони самостійно, як і інші гілки влади, займають своє місце в системі функціонального розподілу повноважень державної влади. По-друге, суди мають більше конституційне значення — саме вони відповідальні за підтримання так званого «механізму стримувань і противаг». Маючи таку важливу роль, конституційний парадокс полягає в тому, що судова влада є найбільш вразливою з огляду на вплив двох інших гілок влади.

Це було підмічено не сьогодні. У збірнику «Федераліст» (лист № 78) Олександр Гамільтон писав, що кожен має розуміти, що в правлінні, в якому відділи влади відокремлені один від одного, судова влада з огляду на природу своїх функцій, завжди буде найменш небезпечною для політичних прав, визначених конституцією. Він зазначав, що виконавча влада не тільки роздає почесті, а й тримає меч спільноти, а законодавча влада не лише розпоряджається гаманцем, а й установлює правила, якими повинні регулюватися обов'язки та права кожного громадянина. Натомість судова влада не має впливу ні на меч, ні на гаманець, не має ні сили, ні волі, а лише розсудливість і, зрештою, для ефективності своїх рішень ще й залежна від допомоги виконавчої влади.

Уразливість судової влади особливо пов'язана з рівнем поваги/неповаги парламенту (парламентської більшості) до конституційних цінностей. Конституцією України встановлено, що чимало питань функціонування судової влади має бути врегульовано законом, що, звісно, створює широке поле розсуду для законодавця. Більше того, у частині другій статті 125 Основного Закону України визначено, що «суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя». У розділі VIII Конституції України близько 30 бланкетних норм, які відсилають до законів, що дає можливість парламенту на рівні правил серйозно впливати на судову владу, статус суддів, процес чинення судочинства та виконання судових рішень. Однак потреба у впорядкуванні функціонування судової влади і статусу суддів саме законом не має створювати ілюзію «всесильності» парламенту.

Насправді законодавець під час регулювання зазначених питань може багато чого, однак далеко не все. Якщо коротко, то парламент пов'язаний (і обмежений) такими чинниками: 1) прямими конституційними заборонами щодо узурпації влади, присвоєння функцій правосуддя чи передання їх від судів іншим державним органам; 2) повагою до гарантій незалежності судів (і суддів), утриманням від рішень, якими

може бути кинуто тінь на спроможність судової влади чи окремих суддів незалежно та непередбачено чинити судочинство.

Предмет цієї справи стосується того, що ухвалений Закон № 1402, окрім іншого, мав приписи, які явно дисонували з конституційним контентом щодо гарантій незалежності суддів і судів в умовах «крайньої» ситуації, коли законодавець вирішує змінити структуру системи судоустрою України, не дотримуючись при цьому зазначених конституційних зобов'язань. Те, що винагороду судді визначають законом про судоустрій, не означає, що парламент може маніпулювати розміром цієї винагороди, створюючи і для суддів ліквідованих судів, і для інших ефект поля свавільного впливу. Я вже не кажу, що є неконституційною практикою та позбавлені раціонального сенсу такі способи «перетворення» судоустрою, які спричиняють ситуацію, коли сотні суддів тривалий час не чинять судочинство. Суд повинен був оцінити й ці аспекти оспорюваних приписів Закону № 1402.

Друге. Суддя є носієм конституційної влади, яку здійснюють безперервно. Іншими словами, суддя безперервно виконує свої обов'язки, по-перше, які визначені тільки в Конституції України і Законі № 1402, і, по-друге, не лише в певний часовий проміжок («робочий час»), як це прийнято в найманих працівників. Із цього випливає, що більшість традиційних категорій законодавства про працю України (як от «робочий час», «трудова обов'язки», «прогул», «трудова угода») є незастосовними до судді. **Суддя не укладає трудової угоди, не підлягає правилам внутрішнього трудового розпорядку чи іншим локальним актам у цій сфері, загалом — не виконує вказівок роботодавця, оскільки й роботодавця в класичному розумінні як такого у судді немає. Суддя отримує статус на підставі конституційного акта.** Відповідно до частини першої статті 128 Конституції України призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням ВРП в порядку, установленому законом. Відтак, здійснення правосуддя є особливою публічною службою, яка істотно вирізняється навіть від інших видів державної служби своєю специфікою, передовсім, конституційними гарантіями незалежності.

У багатьох аспектах суддя як носій конституційної влади за природою є подібним до інших суб'єктів, які так само безперервно здійснюють конституційну владу без оглядки на акти законодавства про працю, зокрема йдеться про інститут Президента України, члена парламенту, члена Уряду України, суддю Конституційного Суду України тощо, щодо діяльності яких навіть гіпотетично не може постати питання «8-годинного робочого дня» чи правил внутрішнього розпорядку. **Для жодного носія конституційної влади не може мати юридичного значення табель робочого часу чи журнал виходу на роботу. І глава держави, і носії трьох конституційних гілок влади здійснюють конституційну владу безперервно там, де вони є, а не тільки на робочому місці, хоча звісно певні обов'язки можуть вимагати від них перебування у встановленому місці та у певний час (наприклад, для судді, безумовно, йдеться про участь у засіданнях суду).** Не зайве нагадати й те, що конституційний «принцип поділу державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової» (абзац другий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Суду від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008).

Однак суд і судді, здійснюючи безперервно конституційну владу, відрізняються від інших носіїв конституційної влади не тільки тим, що перебувають за межами політичної оцінки їх діяльності суспільством та іншими суб'єктами, а й тим, що наділені Конституцією України такими гарантіями незалежності, яких не має жоден інший державний орган чи його посадова особа.

Третє. Винагорода судді системи судоустрою України є складником його статусу, тобто сукупності обов'язків і завдань, які окреслені Конституцією України, Законом № 1402, а «розмір винагороди судді встановлюється законом про судоустрій» (частина друга статті 130 Основного Закону України). Такий конституційний припис має дві цілі.

По-перше, законодавець не може впливати на розмір винагороди іншими законодавчими актами (саме так було в ситуації суддів вищих спеціалізованих судів, що охоплено предметом цієї справи). Треба нагадати, що законодавець не вперше вдається до такої неконституційної практики щодо суддів системи судоустрою України, використовуючи за інструмент бюджетний або інший закон. Тільки у 2020 році Суд ухвалив два рішення про неконституційність такої практики (рішення від 11 березня 2020 року № 4-р/2020 та від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020).

По-друге, виведення винагороди судді на конституційний рівень означає, що вона є одночасно не тільки суб'єктивним правом судді, а й, передовсім, — складником конституційного порядку України, який діє безперервно, об'єктивно і незалежно від волі будь-якого суб'єкта.

Якщо конкретизувати, то з такого підходу конституцієдавця випливає, що винагорода судді, зокрема, має такі ознаки: 1) спосіб її обрахунку визначають виключно законом про судоустрій, а не будь-якими іншими законодавчими актами, тим більше, підзаконними актами; 2) розмір винагороди судді не може бути індивідуалізованим щодо конкретного судді, тобто результатом розсуду будь-якого суб'єкта, який оцінює обставини здійснення суддею обов'язків і завдань, визначених законом; 3) обсяг обов'язків і завдань судді, установлених у Законі № 1402, слід сприймати не тільки як ухвалення суддею рішень одноосібно чи в складі колегіальних судових органів, а й здійснення ним ширшого кола діяльності.

Отже, функції судді є набагато ширшими і охоплюють: а) участь у засіданнях суду та ухвалення рішень; б) підготування проєктів рішень, їх належне мотивування, взаємодія з експертами, спеціалістами; в) так звану позасудову діяльність судді, його участь у наукових і професійних заходах; г) безперервне підвищення кваліфікації судді, до якої входять і спеціальне навчання, і самоосвіта (остання так само є обов'язком, а не правом судді).

Наведене важливе з огляду на потребу розуміння категорії статусу судді та її складника — винагороди судді. **Тільки у тому випадку, коли суддя з власної волі не виконує функції, які впливають із цього статусу, може постати питання про підстави для виплати винагороди судді. Однак варто наголосити, це питання у будь-якому випадку є предметом дисциплінарного провадження щодо судді уповноваженими органами, а не тиску через інструмент закону чи правоохоронними органами.** Те, наскільки ефективно й послідовно суддя виконує ці обов'язки, може бути оцінене виключно конституційними органами, які уповноважені притягати суддю до дисциплінарної відповідальності, а не іншими суб'єктами.

У ситуації з суддями вищих спеціалізованих судів у 2016 році парламент через інструмент закону: а) позбавив суддів можливості вчиняти судочинство в судах, тобто створив унікальну ситуацію, яка об'єктивно не залежала від волі суддів; б) формально визначив, що розмір винагороди цих суддів названих судів буде визначатися не тим законом, що і для всіх суддів; в) у сукупності законодавець істотно і абсолютно невмотивовано в такий спосіб визначив для цієї категорії суддів інший розмір винагороди, відтак, втрутився до гарантій їх незалежності.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ПЕРШИЙ СЕНАТ

у справі за конституційними скаргами **Водолагіна Сергія Миколайовича, Некрилова Володимира Вікторовича** щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 розділу I Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“ щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих категорій осіб» від 29 червня 2021 року № 1584–IX, частини третьої статті 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–XII

Київ
3 квітня 2024 року
№ 4-р(І)/2024

Справа № 3-18/2023(39/23, 95/23)

Перший сенат Конституційного Суду України у складі:

Кривенка Віктора Васильовича — головуючого,
Гришук Оксани Вікторівни,
Кичуна Віктора Івановича,
Колісника Віктора Павловича,
Петришина Олександра Віталійовича — доповідача,
Філюка Петра Тодосьовича — доповідача,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційними скаргами **Водолагіна Сергія Миколайовича, Некрилова Володимира Вікторовича** щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 розділу I Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“ щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих категорій осіб» від 29 червня 2021 року № 1584–IX (Відомості Верховної Ради України, 2021 р., № 36, ст. 306), частини третьої статті 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–XII (Відомості Верховної Ради Української РСР, 1991 р., № 16, ст. 200) зі змінами.

Заслухавши суддів-доповідачів **Петришина О.В., Філюка П.Т.** та дослідивши матеріали справи,

Конституційний Суд України у с т а н о в и в:

1. Суб'єкти права на конституційну скаргу — Водолагін С.М., Некрилов В.В. — звернулися до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) пункт 2 розділу I Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“ щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих категорій осіб» від 29 червня 2021 року № 1584–IX (далі — Закон № 1584), частину третю статті 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–XII зі змінами (далі — Закон № 796).

Відповідно до пункту 2 розділу I Закону № 1584 частину третю статті 54 Закону № 796 викладено в такій редакції:

«В усіх випадках розміри пенсії по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи, не можуть бути нижчими:

для I групи інвалідності — 6 000 гривень;

для II групи інвалідності — 4 800 гривень;

для III групи інвалідності — 3 700 гривень;

для дітей з інвалідністю — 3 700 гривень».

Крім того, оспорюваним приписом Закону № 1584 статтю 54 Закону № 796 доповнено частинами четвертою і п'ятою такого змісту:

«Розміри пенсії, передбачені частиною третьою цієї статті, починаючи з 2022 року щороку з 1 березня індексуються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з урахуванням коефіцієнта збільшення, що визначається відповідно до абзаців другого і третього частини другої статті 42 Закону України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування“.

Порядок призначення пенсії по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи визначається Кабінетом Міністрів України».

1.1. Конституційний Суд України неодноразово зазначав, що приписи закону, якими до іншого закону внесено зміни, після набрання ними чинності стають невід'ємною частиною закону, до якого внесено зміни.

Отже, предметом конституційного контролю в цій справі є частина третя статті 54 Закону № 796.

2. Вирішуючи порушене в конституційних скаргах питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 54 Закону № 796, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. Україна за Основним Законом України є соціальною державою (стаття 1); людину, її життя і здоров'я в Україні визнано найвищою цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3); «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» (частина перша статті 8); забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської ка-

тастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (стаття 16); «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» (частина друга, третя статті 22); громадяни мають право на соціальний захист (частина перша статті 46); кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (частина перша статті 50).

2.2. Конституційний Суд України, розглядаючи питання щодо захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, зазначив, що:

— громадяни України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, потребують додаткових гарантій соціального захисту [рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018, від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021];

— обмеження чи скасування окремих пільг, компенсацій та гарантій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, без відповідної рівноцінної їх заміни чи компенсації є недопустимим (Рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018);

— держава зобов'язана обґрунтовувати зміну законодавчого регулювання, зокрема, у питаннях обсягу пільг, компенсацій та гарантій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи [рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018, від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021].

3. Конституційний Суд України наголошує, що за статтею 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Відповідно до юридичної позиції Конституційного Суду України Конституція та закони України виокремлюють певні категорії громадян України, що потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави (перше речення абзацу чотирнадцятого пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005).

Виходячи зі змісту статті 16 Основного Закону України Конституційний Суд України в Рішенні від 17 липня 2018 року № 6-р/2018 зазначив, що «обов'язок держави щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу зумовлює надання особливого статусу громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (абзац перший пункту 3 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України звертає увагу, що структурне розміщення наведеної норми у розділі I «Загальні засади» Основного Закону України «вказує на засадничий характер цього обов'язку та на необхідність виокремлення категорії громадян України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і потребують додаткових гарантій соціального захисту у зв'язку з надзвичайними масштабами вказаної катастрофи та її наслідків» (абзац перший пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018).

Закріплення в Конституції України обов'язку держави «захищати осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, вказує на особливий статус таких осіб у контексті їх соціального захисту та охорони здоров'я, а відтак — обумовлює посилений їх соціальний захист» [абзац одинадцятий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021].

За частиною першою статті 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Конституційний Суд України доходить висновку, що для громадян України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на конституційному рівні встановлено особливі гарантії їх соціального захисту та відшкодування завданої шкоди їхньому життю та здоров'ю. Конституційно-правовий статус зазначеної категорії громадян обумовлено специфічним характером наслідків Чорнобильської катастрофи, подолання яких вимагає неухильного виконання державою свого обов'язку з відшкодування шкоди за завдані фізичні, моральні та матеріальні втрати особам, яким призначено пенсію за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи.

4. За юридичними позиціями Конституційного Суду України зміст права на соціальний захист визначають як Конституція України, так і закони України.

Частиною першою статті 46 Конституції України встановлено, що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом».

Водночас «інші складові права на соціальний захист, не конкретизовані в частині першій статті 46 Основного Закону України або в інших його статтях, визначає Верховна Рада України шляхом ухвалення законів, тому вона може змінити, скасувати або поновити їх при формуванні соціальної політики держави за умови дотримання конституційних норм та принципів» (абзац четвертий пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018).

Конституційний Суд України зауважує, що «гарантування державою конституційного права на соціальний захист є однією з необхідних умов існування особи і суспільства; рівень соціального забезпечення в державі має відповідати потребам громадян, що сприятиме соціальній стабільності, забезпечуватиме соціальну справедливість та довіру до держави. Гарантування державою цих прав, у тому числі права на пенсійне забезпечення як складової конституційного права на соціальний захист, має здійснюватися на основі Конституції України та у спосіб, що відповідає їй» (абзац шостий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 4 червня 2019 року № 2-р/2019).

4.1. Для захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та розв'язання посутніх проблем медичного й соціального характеру держава в особі законодавця ухвалила Закон № 796.

Закон № 796 визначає основні приписи щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я та створює єдиний порядок визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій, умов проживання і трудової діяльності на них, соціального захисту потерпілого населення (абзац другий преамбули).

Особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, є:

«1) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС — громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків;

2) потерпілі від Чорнобильської катастрофи — громадяни, включаючи дітей, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи;

3) громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації інших ядерних аварій та їх наслідків, у ядерних випробуваннях, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, у складанні ядерних зарядів та здійсненні на них регламентних робіт;

4) громадяни, які постраждали від радіоактивного опромінення внаслідок будь-якої аварії, порушення правил експлуатації обладнання з радіоактивною речовиною, порушення правил зберігання і захоронення радіоактивних речовин, що сталося не з вини потерпілих» (стаття 9 Закону № 796).

За частиною першою статті 13 Закону № 796 «держава бере на себе відповідальність за завдану шкоду громадянам та зобов'язується відшкодувати її за:

1) пошкодження здоров'я або втрату працездатності громадянами та їх дітьми, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

2) втрату годувальника, якщо його смерть пов'язана з Чорнобильською катастрофою;

3) матеріальні втрати, що їх зазнали громадяни та їх сім'ї у зв'язку з Чорнобильською катастрофою, відповідно до цього Закону та інших актів законодавства України».

Для встановлення пільг і компенсацій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, законодавець розподілив їх на чотири окремі категорії.

Згідно з частиною першою статті 49 Закону № 796 для вказаних категорій осіб встановлено державну пенсію та додаткову пенсію за шкоду, заподіяну здоров'ю, яку призначають після виникнення права на державну пенсію.

Статтею 54 Закону № 796 регламентовано види та порядок призначення державної пенсії особам, віднесеним до категорії 1 та у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи.

До категорії 1 належать особи з інвалідністю «з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи <...>, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, хворі внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеву хворобу» (пункт 1 частини першої статті 14 Закону № 796).

Зважаючи на викладене, Конституційний Суд України наголошує, що «виокремлення законодавцем з категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, осіб, які потребують особливого ставлення держави — осіб з інвалідністю з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, а також з числа потерпілих від Чорнобильської катастрофи, — та запровадження саме для цієї категорії осіб державної пенсії й встановлення на рівні закону її мінімальних розмірів слід розглядати як прояв з боку держави заходів підтримчої дії для цих осіб» [абзац восьмий підпункту 2.5.1 підпункту 2.5 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021].

4.2. Посутній аналіз статей 3, 16, 50 Конституції України свідчить, що «на державу покладено позитивний обов'язок забезпечити особам з інвалідністю з числа осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, посилений соціальний захист. Позитивний обов'язок держави у цьому разі, по суті, вимагає від неї вжити заходів підтримчої дії (*affirmative action*) з огляду на те, що йдеться про обов'язок захисту державою однієї з найуразливіших верств населення, яка того потребує» [абзац сьомий підпункту 2.5.1 підпункту 2.5 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021].

За результатами аналізу змін законодавчого регулювання права на соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, у частині призначення їм державної пенсії й установлення на рівні закону її мінімальних розмірів Конституційний Суд України встановив таке.

На виконання імперативних вимог статей 3, 16, 50 Конституції України парламент у частині четвертій статті 54 Закону № 796 у редакції Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“» від 6 червня 1996 року № 230/96–ВР зазначив, що:

«В усіх випадках розміри пенсій для інвалідів, щодо яких встановлено зв'язок з Чорнобильською катастрофою, не можуть бути нижчими:

- по I групі інвалідності — 10 мінімальних пенсій за віком;
- по II групі інвалідності — 8 мінімальних пенсій за віком;
- по III групі інвалідності — 6 мінімальних пенсій за віком;
- дітям-інвалідам — 3 мінімальних пенсій за віком».

Згідно з першим реченням частини першої статті 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» «мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом».

Із 1 січня 2015 року умови, порядок призначення та мінімальні розміри пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи визначалися актами Кабінету Міністрів України із відповідних питань [частина третя статті 54 Закону № 796 у редакції Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII (далі — Закон № 76)].

Відповідно до пункту 11 Порядку обчислення пенсій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 23 листопада 2011 року № 1210 у редакції постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку обчислення пенсій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 15 листопада 2017 року № 851, мінімальний розмір пенсії становив:

«1) для учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, інших ядерних аварій та випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї:

- осіб з інвалідністю I групи — 180 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- осіб з інвалідністю II групи — 160 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- осіб з інвалідністю III групи — 145 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

2) для інших осіб з інвалідністю, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою:

- осіб з інвалідністю I групи — 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 січня 2012 р. і 150 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 липня 2012 р.;
- осіб з інвалідністю II групи — 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 січня 2012 р. і 125 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 липня 2012 р.;

осіб з інвалідністю III групи — 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 січня 2012 р. і 110 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з 1 липня 2012 р.;

3) для дітей з інвалідністю — 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

4) для непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні:

на одного непрацездатного члена сім'ї — 50 відсотків пенсії по інвалідності померлого годувальника;

на двох і більше непрацездатних членів сім'ї — 100 відсотків пенсії по інвалідності померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частинами».

Конституційний Суд України в Рішенні від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021 частину третю статті 54 Закону № 796 щодо уповноваження Верховною Радою України Кабінету Міністрів України визначати своїми актами мінімальні розміри пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи визнав такою, що не відповідає Конституції України (пункт 1 резолютивної частини).

У зазначеному Рішенні Конституційний Суд України дійшов висновку, що «держава може змінювати законодавче регулювання у сфері соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, проте в разі зміни такого регулювання вона не повинна вдаватися до обмежень, що порушують сутність їх індивідуальних прав, а досягнутий рівень соціального захисту має бути збережено.

Проте держава в особі Кабінету Міністрів України визначила у Порядку мінімальні розміри державної пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи у розмірах істотно менших, ніж їх було гарантовано Законом № 796–XII у редакції Закону № 230/96–ВР, знівелювавши саму сутність визначених статтями 3, 16, 50 Конституції України прав та гарантій, що фактично є недодержанням державою свого позитивного обов'язку забезпечувати цю категорію осіб гарантованим рівнем соціального захисту» (абзаци двадцять перший, двадцять другий підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини).

Крім того, Конституційний Суд України в Рішенні від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021 зобов'язав Верховну Раду України привести нормативне регулювання, установлене статтею 54 Закону № 796 у редакції Закону № 76, щодо визначення мінімальних розмірів пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи, у відповідність із Конституцією України та вказаним рішенням (абзац перший пункту 3 резолютивної частини).

4.3. З огляду на зміст та обсяг конституційних повноважень Верховної Ради України щодо законодавчого врегулювання пенсійного забезпечення Конституційний Суд України вважає, що «законодавець має певний простір обдумування (*the margin of appreciation*) як стосовно визначення змісту й окремих складників юридичного механізму регулювання пенсійного забезпечення, так і щодо ухвалення законів, якими він змінює такий механізм. Тобто Верховна Рада України в законах може визначити та надалі змінювати основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення (пункт 6 частини першої статті 92 Конституції України)» (абзац третій підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022).

Конституційний Суд України неодноразово вказував, що визначені на конституційному рівні гарантії соціального захисту осіб, які втратили здоров'я внаслідок Чорнобильської катастрофи, можуть мати певні відмінності у випадку їх законодавчого регулювання, «однак визначені законом відмінності не повинні: допускати жодних не виправданих винятків із конституційного принципу рівності, містити ознак дискримінації при реалізації зазначеними особами права на соціальний захист та порушувати сутність права на соціальний захист, а обґрунтування механізму нарахування соціальних виплат має відбуватись із урахуванням критеріїв пропорційності та справедливості» [абзац вісімнадцятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019].

Із наведеного випливає, що Верховна Рада України, змінюючи юридичний механізм регулювання мінімальних розмірів державної пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи, діяла відповідно до частин першої, другої статті 22 Конституції України.

Послідовно дотримуючись своєї юридичної позиції, Конституційний Суд України наголошує, що «скасування пільг, компенсацій та гарантій не відповідає конституційному обов'язку держави, передбаченому у статті 16 Основного Закону України, щодо осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, тому пільги, компенсації та гарантії є такими, що захищені Конституцією України від негативних наслідків для цієї категорії осіб при внесенні змін до законодавства України» (абзац п'ятий пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018).

Ураховуючи викладене, Конституційний Суд України доходить висновку, що пенсія за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи, призначається особам виходячи з імперативних вимог Конституції України як особлива форма відшкодування завданої їм шкоди та є такою, що не може бути скасованою чи зменшеною, поставленою в залежність від наявних фінансових ресурсів чи будь-яких інших обставин. Скасування, обмеження або зменшення пенсії для осіб з інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи, призведе до порушення сутнісного змісту конституційних засад, якими людське життя та здоров'я визнано найвищими соціальними цінностями.

4.4. Конституційний Суд України наголошує, що «Верховна Рада України, формуєючи соціальну політику держави, повинна гарантувати ефективну реалізацію права на повагу до людської гідності, зокрема, шляхом забезпечення пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги для осіб, які потребують соціального захисту» (третє речення абзацу четвертого пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018).

Послідовно розвиваючи концепцію людської гідності як складника сутнісного змісту прав і свобод людини, джерела їх формування та критерію допустимості обмеження, Конституційний Суд України зауважує, що «соціальна держава відповідальна за захист людської гідності, забезпечення достатнього і гідного рівня життя людини та задля цього зобов'язана створювати належні та дієві національні юридичні механізми реалізації конституційних прав на соціальний захист» [перше речення абзацу шостого підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023].

4.5. Відповідно до частини третьої статті 22 Конституції України «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод».

Конституційний Суд України зауважує, що «положення частини третьої статті 22 Конституції України необхідно розуміти так, що при ухваленні нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини, якщо таке звуження призводить до порушення їх сутності» (абзац десятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

З огляду на особливий конституційно-правовий статус осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, «Верховна Рада України, ухвалюючи закони, має гарантувати належний захист та реалізацію прав і свобод людини, що є однією з умов забезпечення людської гідності як природної цінності» [п'яте речення абзацу другого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021].

Конституційний Суд України за результатом посутнього аналізу статей 3, 16, 50 Конституції України, Рішення від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021 констатує, що Верховна Рада України Законом № 1584 повторно запровадила правове регулювання з тим самим недоліком, а саме визначила у частині третій статті 54 Закону № 796 мінімальні розміри державної пенсії за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи у розмірах менших, ніж їх було гарантовано Законом № 796 у редакції Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“» від 6 червня 1996 року № 230/96-ВР.

Тому, «повторно запровадивши правове регулювання з тим самим недоліком, Верховна Рада України порушила вимогу частини другої статті 8 Основного Закону України, за якою закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» (абзац четвертий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2018 року № 13-р/2018).

Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що частиною третьою статті 54 Закону № 796 вчергове порушено належний рівень соціального захисту та засадничий обов'язок держави щодо відшкодування завданої шкоди особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, що не відповідає частині першій статті 3, частині другій статті 8, статті 16, частині третій статті 22, частині першій статті 46, частині першій статті 50 Конституції України.

5. Згідно з частиною другою статті 152 Конституції України та статтею 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» закони, інші акти або їх окремі приписи, що визнані неконституційними, утрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Установивши, що частина третя статті 54 Закону № 796 суперечить Конституції України, та зважаючи на складну фінансово-економічну ситуацію, спричинену умовами воєнного стану, посяганням на територіальну цілісність та державний суверенітет України, ураховуючи першочергову потребу забезпечення національної безпеки України для збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства й уникнення надмірного навантаження на державний бюджет України, Конституційний Суд України вважає за потрібне відтермінувати втрату чинності частиною третьою статті 54 Закону № 796.

6. Відповідно до частини четвертої статті 63 Закону України «Про Конституційний Суд України» сенат Конституційного Суду України закриває конституційне провадження у справі, якщо під час пленарного засідання будуть виявлені підстави, визначені статтею 62 цього закону.

З аналізу конституційних скарг Водолагіна С.М., Некрилова В.В. вбачається, що в остаточних судових рішеннях у їхніх справах абзаци восьмий, дев'ятий, десятий пункту 2 розділу I Закону № 1584, якими статтю 54 Закону № 796 доповнено частинами четвертою і п'ятою, не були застосовані.

Отже, конституційне провадження у справі за конституційними скаргами Водолагіна С.М., Некрилова В.В. щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзаців восьмого, дев'ятого, десятого пункту 2 розділу I Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“ щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих категорій осіб» від 29 червня 2021 року № 1584–IX підлягає закриттю на підставі пункту 4 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» — неприйнятність конституційної скарги.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України **у х в а л и в:**

1. Визнати такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), частину третю статті 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–XII зі змінами.

2. Частина третя статті 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–XII зі змінами, визнана неконституційною, утрачає чинність через три місяці з дня припинення чи скасування воєнного стану, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 зі змінами.

3. Закрити конституційне провадження у справі за конституційними скаргами Водолагіна С.М., Некрилова В.В. щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзаців восьмого, дев'ятого, десятого пункту 2 розділу I Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“ щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих категорій осіб» від 29 червня 2021 року № 1584–IX на підставі пункту 4 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» — неприйнятність конституційної скарги.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

**ПЕРШИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 4-r(I)/ 2024 dated April 3, 2024 in the case upon the constitutional complaints of Serhii Vodolahin and Volodymyr Nekrylov regarding the compliance of paragraph 2 of Section I of the Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine „On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chornobyl Disaster“ regarding the increase of the level of pensions for certain categories of persons» No. 1584–IX dated June 29, 2021, Article 54.3 of the Law of Ukraine «On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chornobyl Disaster» No. 796–XII dated February 28, 1991

The subjects of the right to constitutional complaint — S.Vodolahin and V. Nekrylov — appealed to the Constitutional Court of Ukraine to verify the compliance of paragraph 2 of Section I of the Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine „On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chornobyl Disaster“ regarding the increase of the level of pensions for certain categories of persons» No. 1584–IX dated June 29, 2021 (hereinafter, «Law No. 1584»), Article 54.3 of the Law of Ukraine «On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chornobyl Disaster» No. 796–XII dated February 28, 1991, as amended, (hereinafter, «Law No. 796») with the Constitution of Ukraine (constitutionality).

In accordance with paragraph 2 of Section I of Law No. 1584, Article 54.3 of Law No. 796 is set out in the following wording: «in all cases, the amounts of disability pension resulting from injury or illness caused by the Chornobyl disaster may not be lower than: for disability group I — 6,000 UAH; for disability group II — 4,800 UAH; for disability group III — 3,700 UAH; for children with disabilities – 3,700 UAH».

The Constitutional Court of Ukraine has repeatedly noted that the provisions of a law amending another law, once they enter into force, become an integral part of the amended law. Thus, the subject of constitutional review in this case is Article 54.3 of Law No. 796.

For Ukrainian citizens who suffered from the Chornobyl disaster, special guarantees of social protection and compensation for damages to their lives and health are established at the constitutional level. The constitutional and legal status of respective category of citizens is due to the specific nature of the consequences of the Chornobyl disaster, the overcoming of which requires the state to strictly fulfil its obligation to compensate for physical, moral and material losses to persons who have been granted a pension due to disability resulting from injury or illness caused by the Chornobyl disaster.

In order to establish benefits and compensations for persons affected by the Chornobyl disaster, the legislator divided them into four separate categories.

Article 54 of Law No. 796 regulates the types and procedure for granting state pensions to persons classified as category 1 and in connection with the loss of a breadwinner because of the Chornobyl disaster.

The Verkhovna Rada of Ukraine, when altering the legal mechanism for regulating the minimum amounts of the state disability pension resulting from an injury or illness caused by the Chornobyl disaster, acted in accordance with Articles 22.1 and 22.2 of the Constitution of Ukraine.

The disability pension resulting from injury or illness caused by the Chornobyl disaster is granted to persons based on the preemptory requirements of the Constitution of Ukraine

as a special form of compensation for damages caused to them and cannot be cancelled or reduced, made dependent on available financial resources or any other circumstances. Cancellation, restriction or reduction of pensions for persons with disabilities resulting from injury or illness caused by the Chernobyl disaster will violate the essence of the constitutional foundations that recognise human life and health as the highest social values.

The Constitutional Court of Ukraine concluded that Article 54.3 of Law No. 796 once again violates the adequate level of social protection and the fundamental obligation of the state to compensate for the damages caused to persons affected by the Chernobyl disaster, which is inconsistent with Articles 3.1, 8.2, 22.3, 46.1, 50.1 of the Constitution of Ukraine.

The Constitutional Court of Ukraine declared Article 54.3 of the Law of Ukraine «On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chernobyl Disaster» No. 796–XIII dated February 28, 1991, as amended, as inconsistent with the Constitution of Ukraine (is unconstitutional) and it shall cease to be effective three months after the date of termination or cancellation of martial law, introduced by the Decree of the President of Ukraine «On the Introduction of Martial Law in Ukraine» No. 64/2022 dated February 24, 2022, as amended.

Cross-references:

Constitutional Court of Ukraine:

- no. 8-rp/2005 dated October 11, 2005;
- no. 5-r/2018 dated May 22, 2018;
- no. 6-r/2018 dated July 17, 2018;
- no. 9-r/2018 dated November 7, 2018;
- no. 2-r/2019 dated June 4, 2019;
- no. 1-r(II)/2021 dated April 7, 2021;
- no. 3-r/2022 dated December 23, 2022;
- no. 3-r(II)/2023 dated March 22, 2023.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ДРУГИЙ СЕНАТ

**у справі за конституційною скаргою Плєскач Ганни Григорівни
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
окремого припису частини першої статті 459
Кримінального процесуального кодексу України**

Київ
10 квітня 2024 року
№ 5-р(II)/2024

Справа № 3-37/2022(75/22)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович (доповідач),
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Плєскач Ганни Григорівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису частини першої статті 459 Кримінального процесуального кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Первомайського О.О. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили: Президент України, Голова Верховної Ради України; науковці: Київського національного університету імені Тараса Шевченка — завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового інституту права, кандидат юридичних наук, доцент Костюченко О.Ю., Національної академії внутрішніх справ — провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності, доктор юридичних наук, професор Таран О.В., провідний науковий співробітник відділу аналітичної роботи та організації управління, доктор юридичних наук, професор Берестова І.Е., Національного університету «Одеська юридична академія» — завідувач кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор Аркуша Л.І., доктор юридичних наук, доцент Торбас О.О., кандидат юридичних наук, доцент Волошина В.К., кандидат юридичних наук, доцент Стоянов М.М., кандидат юридичних наук Завтур В.В., Національної академії правових наук України — науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса, кандидат

юридичних наук, доцент Пашковський М.І., а також члени Науково-консультативної ради Конституційного Суду України: доктор юридичних наук, професор Дроздов О.М., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Сірий М.І.,

Конституційний Суд України у с т а н о в и в:

1. Суб'єкт права на конституційну скаргу — Плескач Г.Г. — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) частину першу статті 459 Кримінального процесуального кодексу України (далі — Кодекс).

За частиною першою статті 459 Кодексу «судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами».

1.1. Зі змісту конституційної скарги Плескач Г.Г. та долучених до неї матеріалів убачається таке.

Плескач Г.Г. 1 червня 2021 року подала до Октябрського районного суду м. Полтави скаргу на бездіяльність прокурора в кримінальному провадженні № 12017170020003167, у якій просила суд зобов'язати прокурора Полтавської окружної прокуратури повторно розглянути скаргу на бездіяльність прокурора в зазначеному кримінальному провадженні в порядку статті 308 Кодексу, ухвалити й надіслати їй мотивовану постанову.

Слідчий суддя Октябрського районного суду м. Полтави ухвалою від 29 липня 2021 року відмовив Плескач Г.Г. у задоволенні її скарги з огляду на те, що дізнавач постановою від 25 червня 2021 року закриття кримінальне провадження в її справі.

У подальшому Плескач Г.Г. стало відомо, що прокурор Полтавської окружної прокуратури скасував постанову від 25 червня 2021 року про закриття кримінального провадження в її справі.

З огляду на це Плескач Г.Г. звернулася до Октябрського районного суду м. Полтави із заявою про перегляд ухвали слідчого судді Октябрського районного суду м. Полтави від 29 липня 2021 року в справі № 554/5236/2021 за нововиявленими обставинами.

Слідчий суддя Октябрського районного суду м. Полтави ухвалою від 23 листопада 2021 року залишив без задоволення заяву Плескач Г.Г. про перегляд ухвали слідчого судді Октябрського районного суду м. Полтави від 29 липня 2021 року в справі № 554/5236/2021 за нововиявленими обставинами.

Полтавський апеляційний суд ухвалою від 26 січня 2022 року залишив апеляційну скаргу Плескач Г.Г. без задоволення, а ухвалу слідчого судді Октябрського районного суду м. Полтави від 23 листопада 2021 року — без зміни.

Суд апеляційної інстанції своє рішення мотивував, зокрема, тим, що «відповідно до постанови Верховного Суду від 03.03.2021 по справі № 757/18911/17-к, ухвала, постановлена на стадії досудового розслідування, не належить до судових рішень, які можуть бути предметом перегляду за нововиявленими обставинами у порядку, передбаченому главою 34 КПК України <...> у постанові Верховного Суду від 03.02.2020 у справі № 522/1417070/17 зазначено, що перегляд за нововиявленими обставинами ухвал слідчого судді, а також рішень суду апеляційної інстанції щодо таких ухвал кримінальним процесуальним законодавством не передбачено». Отже, ухвала Полтавського апеляційного суду від 26 січня 2022 року не підлягає касаційному оскарженню, а тому є остаточним судовим рішенням у справі Плескач Г.Г.

1.2. Суб'єкт права на конституційну скаргу вважає, що частина перша статті 459 Кодексу містить законодавчу заборону «на перегляд за нововиявленими обставинами ухвал слідчих суддів — яка в частині першій статті 459 КПК України виражена шляхом визначення вичерпного кола актів, які підлягають такому перегляду».

Плескач Г.Г. твердить, що частина перша статті 459 Кодексу не відповідає частині першій статті 8, частині першій статті 24, частині другій статті 55, пункту 1 частини другої статті 129 Конституції України, оскільки, зокрема, «неможливість перегляду за нововиявленими обставинами ухвали слідчого судді від 29.07.2021 року <...> призвела до того, що скарга на недотримання прокурором розумних строків досудового розслідування взагалі не була розглянута по суті. Адже відмова заснована виключно на тій обставині, що кримінальне провадження було закрито на час постановлення ухвали — хоча надалі ця обставина відпала (що становило собою „нововиявлену обставину“)».

Отже, предметом конституційного контролю у цій справі є не частина перша статті 459 Кодексу в цілому, а лише її окремих припис, що вносить перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, а саме: «судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими обставинами» (далі — оспорюваний припис статті 459 Кодексу).

2. Голова Верховної Ради України надав пояснення, у якому наведено обґрунтування конституційності оспорюваного припису статті 459 Кодексу та, зокрема, зазначено таке:

— «перегляду за нововиявленими обставинами підлягають не всі судові рішення, а лише ті, якими завершується розгляд кримінального провадження по суті в суді відповідної інстанції»;

— «перегляд за нововиявленими обставинами є надзвичайною (екстраординарною) процедурою перегляду судових рішень у виняткових випадках, коли після завершення розгляду кримінального провадження в судах першої, апеляційної і касаційної інстанцій виявлено обставини, що могли суттєво вплинути на прийняте судові рішення, і внаслідок завершення кримінального провадження розгляд цих обставин у звичайному порядку кримінального провадження став недоступним».

На думку Голови Верховної Ради України, «відсутність можливості перегляду за нововиявленими обставинами рішення слідчого судді, ухваленого під час досудового розслідування, повною мірою компенсується іншими процесуальними механізмами, зокрема переглядом обґрунтованості подальшого застосування запобіжного заходу, можливістю подати слідчому судді клопотання про скасування чи зміну такого заходу, апеляційного оскарження окремих, визначених КПК України ухвал слідчого судді».

3. Розв'язуючи питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) оспорюваного припису статті 459 Кодексу, Конституційний Суд України виходить із такого.

3.1. За Конституцією України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (перше, третє речення частини другої статті 3); в Україні визнано і діє принцип верховенства права (частина перша статті 8); права і свободи людини і громадянина захищає суд (частина перша статті 55); кожному гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (частина друга

статті 55); виключно закони України визначають, зокрема, судочинство (пункт 14 частини першої статті 92).

3.2. Конституційний Суд України у Рішенні від 6 квітня 2022 року № 2-р(II)/2022 наголосив на тому, що «приписи статті 8, частини першої статті 55 Конституції України зобов'язують державу гарантувати на законодавчому рівні кожному можливість реалізації його права на судовий захист. Законодавець має встановити такий обсяг права осіб на судовий захист, який забезпечував би його дієву реалізацію, а відмова судів у реалізації такої можливості може призвести до порушення гарантованого Конституцією України права на судовий захист» (перше, друге речення абзацу шостого пункту 2 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України послідовно обстоює юридичну позицію, що «забезпечення права на судовий захист є однією з гарантій реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту, зокрема в спосіб відновлення в разі їх порушення. Тому є потреба в законодавчому вноормуванні, яке повною мірою забезпечувало б дієву та ефективну реалізацію права на судовий захист» [абзац перший пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 14 лютого 2024 року № 1-р(II)/2024].

У Рішенні від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023 Конституційний Суд України зазначив, що «додержання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) є надважливим для забезпечення поваги до суду, його рішень та дієвості всієї системи правосуддя в державі, керованій правовладдям.

<...>

Додержання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) полягає, зокрема, у тому, що жоден із учасників справи або інших юридично заінтересованих у розгляді справи осіб не має права вимагати касаційного перегляду остаточного та обов'язкового судового рішення лише для повторного слухання справи та ухвалення нового судового рішення» (абзаци перший, третій підпункту 7.7 пункту 7 мотивувальної частини).

3.3. Приписи Конституції України та юридичні позиції Конституційного Суду України співвідносні з приписами актів міжнародного права, зокрема статтею 8 Усе-світньої декларації людських прав 1948 року, що її ухвалила Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, за якою «кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основоположних прав, наданих їй конституцією або законом».

За статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція) кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, визначеним законом, який розв'яже спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального звинувачення (перше речення пункту 1).

3.4. Право на суд, гарантоване статтею 6 Конвенції, не є абсолютним. Обмеження такого права не буде сумісним із пунктом 1 статті 6 Конвенції, якщо таке обмеження не має правомірної мети та якщо немає розумної домірності між ужитими засобами та метою, що її прагнуть досягти [рішення Європейського суду з прав людини у справі *Ashingdane v. the United Kingdom* від 28 травня 1985 року (заява № 8225/78), § 57].

Європейський суд із прав людини виснував, що «право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, слід тлумачити в контексті преамбули Конвенції, яка, зокрема, проголошує правовладдя як складову частину спільної спадщини Договірних Держав. Одним із основоположних аспектів правовладдя є принцип юридичної визначеності, згідно з яким у разі остаточного розв'язання спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не можна ставити під сумнів (див. рішення у справі *Brumarescu v. Romania* [GC], заява № 28342/95, § 61, ECHR 1999-VII)» [рішення у справі *Христов проти України / Khristov v. Ukraine* від 19 лютого 2009 року (заява № 24465/04), § 33].

Європейський суд із прав людини у своїх рішеннях послідовно обстоює позицію, згідно з якою «юридична визначеність полягає в додержанні принципу *res judicata* <...> тобто принципу остаточності судових рішень. Цей принцип встановлює, що жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового судового рішення просто для проведення повторного розгляду та ухвалення нового рішення у справі. Повноваження вищих судів на перегляд повинні використовуватися для виправлення судових помилок, неправомірних судових рішень, а не замінити перегляд <...>. Відступи від цього принципу виправдані, тільки якщо вони потрібні за обставин істотного та переконливого характеру» [рішення у справі *Пономарьов проти України / Ponomaryov v. Ukraine* від 3 квітня 2008 року (заява № 3236/03), § 40; рішення у справі *Христов проти України / Khristov v. Ukraine* від 19 лютого 2009 року (заява № 24465/04), § 33, § 34; рішення у справі *Мітсопулос проти України / Mitsopoulos v. Ukraine* від 9 грудня 2021 року (заява № 62006/09), § 21, § 22].

3.5. Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) у Спеціальному дослідженні «Мірило правовладдя», що, зокрема, стосується різних складників правовладдя, зазначила, що «*res judicata* означає: коли <...> ухвалено остаточне рішення, то подальші звернення <...> неможливі. Слід визнавати остаточні рішення і дотримуватись їх, за винятком того, що є незаперечні підстави для їх перегляду» [CDL-AD(2016)007, пункт II.B.8.63].

3.6. Конституційний Суд України бере до уваги практику інших конституційних судів Європи.

Федеральний Конституційний Суд Німеччини зазначив, що «правовладдя включає не лише справедливе судочинство, а й юридичну визначеність <...> додержання принципу юридичної визначеності означає, що перегляд судових рішень пов'язаний із вузько обмеженою кількістю особливих виняткових обставин» [рішення від 13 лютого 2019 року, № BVerfG 2 BvR 2136/17, 1 «а» «аа» (20)].

У рішенні Конституційного Суду Латвійської Республіки від 29 квітня 2016 року у справі № 2015-19-01, зокрема, зазначено, що «конституційне право на доступ до суду охоплює й процедуру перегляду кримінального провадження за нововиявленими обставинами»; «завданням перегляду акта за нововиявленими обставинами є „виправлення несправдливості“, що слідує з факту неврахування в момент ухвалення відповідного судового рішення обставин, які не були відомі учасникам провадження»; «принцип *res judicata* створює зміст права на справедливий суд, визначеного статтею 92 Конституції. Відповідно до цього принципу ніхто не має права на перегляд остаточного та законного судового рішення з метою домогтися повторного розгляду справи» (підпункти 12.1–12.4 пункту 12 мотивувальної частини).

«Поновлення кримінального провадження за нововиявленими обставинами та перегляд ухвал, що набрали законної сили, у зв'язку з порушенням матеріальних чи процесуальних норм є юридичним інститутом, створеним як додаткова гарантія права на справедливий суд, установлений приписами права. Конституційний Суд уже визнав, що мета поновлення кримінального провадження за нововиявленими обставинами полягає у розв'язанні суперечності між принципами правосуддя та юридичної визначеності, що обидва впливають із ідеї держави, заснованої на правовладді. Забезпечити баланс між принципом *res judicata* та справедливим судовим рішенням у разі поновлення кримінального провадження за нововиявленими обставинами можливо лише у випадках, коли для цього є юридичне підґрунтя, тобто за нововиявленими обставинами можуть бути скасовані не всі судові рішення, а лише ті, що набрали законної сили і не відповідають критеріям справедливого судового рішення. Гарантія справедливого результату юридичного провадження вимагає, щоб особу не було засуджено за кримінальне правопорушення, якого вона не вчиняла, і щоб особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, отримала відповідне покарання» (пункт 8 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду Латвійської Республіки від 5 березня 2002 року у справі № 2001-10-01).

3.7. Конституція України є основним джерелом галузевого законодавства, зокрема кримінального процесуального, яке має розвивати, конкретизувати й деталізувати конституційні приписи.

Частиною першою статті 7 Кодексу визначено загальні засади кримінального провадження — це, зокрема, верховенство права, рівність перед законом і судом, повага до людської гідності, забезпечення права на захист, доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, розумність строків.

Порядок здійснення перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами у кримінальному провадженні регулює глава 34 розділу V Кодексу.

3.8. Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII (далі — Закон № 2147) приписи Кодексу, що ними встановлено відносини з перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами у кримінальному провадженні, були істотно змінені.

Метою вказаних законодавчих змін було, зокрема, удосконалення системи перегляду справ за нововиявленими обставинами, також задля розгляду справи в розумні строки та забезпечення юридичної визначеності було запроваджено «розумні процесуальні фільтри для <...> направлення справи на новий розгляд», встановлено присічні строки для заяв про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами [пункти 2, 3 Пояснювальної записки до проекту Закону України про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів (реєстр. № 6232)].

3.9. За оспорюваним приписом статті 459 Кодексу «судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими обставинами».

Згідно з частиною другою статті 459 Кодексу нововиявленими обставинами є: штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і

пояснень експерта, завідомо неправдиві покази свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких уґрунтовано вирок (пункт 1); скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, що належить переглянути (пункт 3); інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду під час ухвалення судового рішення і які самі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути (пункт 4).

Заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подають, її розглядає суд тієї інстанції, який першим допустив помилку внаслідок незнання про існування таких обставин (частина четверта статті 33, частина перша статті 463 Кодексу).

За приписами Кодексу перегляд за нововиявленими обставинами має процесуальні особливості, зокрема, щодо: кола осіб, які мають право подати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами (частина перша статті 460); строку подання відповідної заяви (частина перша статті 461); повноважень суду під час здійснення такого перегляду (частини третя, четверта статті 466).

4. Оцінюючи на конституційність оспорюваний припис статті 459 Кодексу, Конституційний Суд України виходить передусім із того, що доконечною метою здійснення правосуддя є захист прав та свобод [абзац другий підпункту 4.4 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 14 лютого 2024 року № 1-р(II)/2024].

Конституційний Суд України послідовно обстоює юридичну позицію, що «хоча обсяг розсуду законодавця при встановленні системи судоустрою, процедури оскарження, підстав для скасування або зміни судових рішень <...> є широким, законодавець повинен, здійснюючи відповідне регулювання, виходити з конституційних принципів і цінностей та відповідних міжнародних зобов'язань України, зокрема щодо ефективного судового захисту прав і свобод людини і громадянина» [друге речення абзацу п'ятого підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 17 червня 2020 року № 4-р(II)/2020].

4.1. Європейський суд із прав людини в рішенні у справі *Guincho v. Portugal* від 10 липня 1984 року (заява № 8990/80) наголосив, що держави — учасниці Ради Європи зобов'язані організувати свою юридичну систему в такий спосіб, щоб забезпечити додержання вимог пункту 1 статті 6 Конвенції, зокрема щодо вимоги судового розгляду впродовж слушного строку (§ 38).

У рішенні у справі *Popov v. Moldova* (№ 2) від 6 грудня 2005 року (заява № 19960/04) Європейський суд із прав людини зазначив, що «відкриття провадження за нововиявленими обставинами як таке не є несумісним з Конвенцією. До того ж стаття 4 Протоколу № 7 до Конвенції прямо дозволяє державі виправляти судові помилки у кримінальному провадженні. Однак рішення про перегляд справ має відповідати встановленим законом критеріям, а зловживання такою процедурою цілком може суперечити Конвенції, оскільки його результат — „зникнення“ судового рішення — такий самий, як і щодо подання заяви про його скасування. Принципи юридичної визначеності та правовладдя вимагають від суду бути пильним у цій ділянці» (§ 46).

4.2. Нововиявленими обставинами (*newly discovered circumstances*) є докази та інші обставини, що не були відомі на час ухвалення судового рішення, а їх урахування під час перегляду судового рішення може призвести до його зміни.

З огляду на основні засади судочинства та потребу додержання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) Конституційний Суд України вважає, що, на

відміну від апеляційного перегляду справи і касаційного оскарження судового рішення, перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами є екстраординарним видом перегляду судових рішень.

Конституційний Суд України виснував, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» (перше речення абзацу десятого пункту 9 мотивувальної частини Рішення від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003).

Тому правомірною метою визначення в Кодексі інституту перегляду за нововиявленими обставинами судових рішень, що набрали законної сили, є забезпечення в ділянці кримінального права справедливого балансу між остаточністю судового рішення (*res judicata*) як складником принципу юридичної визначеності та справедливістю, що її має бути досягнуто внаслідок здійснення судочинства.

Конституційний Суд України вважає, що додержання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) не має наслідком існування категоричної заборони на перегляд за нововиявленими обставинами судових рішень, ухвалених унаслідок неврахування судом доказів, що мають істотне значення, оскільки завданням кримінального провадження є не лише те, щоби кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, було притягнуто до відповідальності, а також те, щоби жодного невинуватого не було піддано необґрунтованому процесуальному примусу, звинувачено або засуджено.

Отже, інститут перегляду за нововиявленими обставинами судових рішень, що набрали законної сили, як екстраординарний вид перегляду судових рішень не суперечить приписам Конституції України.

4.3. Згідно з оспорюваним приписом статті 459 Кодексу «судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими обставинами».

За статтею 369 Кодексу видами судових рішень є вирок, у якому суд розв'язує звинувачення по суті (частина перша), та ухвала, у якій слідчий суддя, суд розв'язує інші питання (частина друга).

Відповідно до статті 532 Кодексу вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, якщо інше не визначено Кодексом, набирають законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, установленого Кодексом, якщо таку скаргу не було подано (частина перша); ухвали слідчого судді та суду, які не можуть бути оскаржені, набирають законної сили з моменту їх оголошення (частина п'ята).

З огляду на наведене оспорюваний припис статті 459 Кодексу не містить заборони на перегляд за нововиявленими обставинами будь-яких видів судових рішень, що набрали законної сили, зокрема ухвал слідчих суддів.

4.4. Досліджуючи на відповідність Конституції України (конституційність) оспорюваний припис статті 459 Кодексу, Конституційний Суд України зважає також на те, що згідно з пунктом 18 частини першої статті 3 Кодексу слідчий суддя — це суддя, «до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні».

Згідно з Кодексом на стадії досудового розслідування на підставі ухвали слідчого судді можуть бути застосовані, зокрема, такі заходи забезпечення кримінального провадження, як накладення грошового стягнення (глава 12), відсторонення від посади (глава 14), арешт майна (глава 17), та запобіжні заходи, одним з яких є тримання під вартою (глава 18).

Зважаючи на роль слідчого судді у здійсненні судового контролю за реалізацією органами досудового розслідування завдань кримінального провадження та значення ухвали слідчого судді для додержання конституційних прав та свобод людини, Конституційний Суд України вказує, що перегляд ухвали слідчого судді за нововиявленими обставинами не суперечить принципу остаточності судового рішення (*res judicata*).

4.5. Конституційний Суд України вважає, що додержання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) стосовно ухвал слідчих суддів у разі надання права на їх перегляд за нововиявленими обставинами можливе лише за наявності істотних та переконливих передумов для такого перегляду й з урахуванням потреби додержання вимог щодо розумних строків досудового розслідування.

Конституційний Суд України в цьому аспекті вважає слушною юридичну позицію, сформульовану Конституційним Судом Латвійської Республіки, стосовно того, що «захист своїх прав і законних інтересів впродовж слушного (розумного) строку за змістом <...> Конституції не означає право на нескінченне юридичне провадження, а, навпаки, право на провадження, яке мають завершити рішенням, що має законну силу, впродовж слушного строку» (пункт 5 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду Латвійської Республіки від 5 березня 2002 року у справі № 2001-10-01).

Перегляд ухвали слідчого судді за нововиявленими обставинами потрібен, коли така ухвала не відповідає вимозі справедливості та безпідставно обмежує конституційні права та свободи людини, а її подальша чинність суперечитиме меті здійснення кримінального судочинства. Перегляд ухвали слідчого судді за нововиявленими обставинами у таких випадках буде спрямований на усунення судових помилок та забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування.

Якщо особа намагається реалізувати право на перегляд ухвали слідчого судді за нововиявленими обставинами для перешкодження своєчасному завершенню досудового розслідування або з іншою метою, що не є узгідненою з сутністю перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами як екстраординарного виду перегляду судових рішень, є підстави для висновку, що право на такий перегляд не має бути забезпечене конституційними гарантіями.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України висновує, що оспорюваний припис статті 459 Кодексу не суперечить приписам частини першої статті 8, частин першої, другої статті 55, частини другої статті 129 Конституції України.

5. Суб'єкт права на конституційну скаргу твердить, що «наділення законодавцем учасників кримінального провадження правом на перегляд „ухвали суду“ за нововиявленими обставинами і позбавлення такого ж права на перегляд „ухвали слідчого судді“ є формою дискримінації».

5.1. За Конституцією України всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (частини перша, друга статті 24).

За частиною другою статті 129 Основного Закону України однією з основних засад судочинства є рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом (пункт 1).

5.2. У Рішенні від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 Конституційний Суд України зазначив, що «рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина» (абзац четвертий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України виснував, що «доконечною гарантією реалізації права особи на судовий захист є забезпечення засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом у спосіб нормативного визначення рівних процесуальних можливостей (обсягу прав) учасників судового процесу, що відповідають їхньому процесуальному становищу» [абзац сьомий підпункту 4.3.3 підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023].

5.3. За статтею 14 Конвенції користування правами та свободами, визнаними в ній, має бути забезпечене без дискримінації на будь-якій із таких підстав, як стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, належність до національних меншин, власність, станове походження, або за іншим статусом.

За практикою Європейського суду з прав людини дискримінація означає неоднакове ставлення, без об'єктивного та обґрунтованого виправдання, до осіб, які перебувають в однакових ситуаціях. «Брак об'єктивного та слушного виправдання» означає, що така відмінність у ставленні не має «правомірної мети» або їй бракує «слушної домірності між застосованими засобами та метою, якої прагнуть досягти». У цьому аспекті Європейський суд із прав людини наголосив, що за статтею 14 Конвенції державам належить простір обдумування (*margin of appreciation*), утім «обсяг, що його має Держава-учасниця, є різним залежно від обставин, предмета та суті питання» [рішення у справі *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* від 22 грудня 2009 року (заяви № 27996/06 та № 34836/06), § 42].

5.4. У Доповіді про правовладдя Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія), схвалений на її 86-му пленарному засіданні, яке відбулося 25–26 березня 2011 року [CDL-AD(2011)003rev], визначено, що складниками правовладдя є, зокрема, заборона дискримінації та рівність перед приписами права, а також указано, що «будь-яке невинуватене неоднакове ставлення за приписами права заборонено, і всі особи мають гарантований однаковий і дієвий захист від дискримінації за будь-якою ознакою — на ґрунті раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, власності, за становим походженням, або за іншим статусом»; «рівність перед приписами права означає, що кожна людина підпорядковується тим самим нормативним актам і одна особа або група осіб не можуть мати особливих юридичних привілеїв» (§§ 41, 64, 65).

Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) у Спеціальному дослідженні «Мірило правовладдя» зазначила, що «законодавство повинне охороняти принцип рівності: воно має трактувати однорідні ситуації однаково, а відмінні ситуації — по-різному, та гарантувати рівність щодо будь-якої підстави стосовно потенційної дискримінації» [CDL-AD(2016)007, пункт II.D.3.70].

5.5. Конституційний Суд України, оцінюючи оспорюваний припис статті 459 Кодексу на відповідність Конституції України (конституційність), виходить із того, що

приписами статті 21, частин першої, другої статті 24, пункту 1 частини другої статті 129 Основного Закону України гарантовано рівність прав учасників будь-яких процесуальних відносин.

Згідно з рішеннями Конституційного Суду України «рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом як конституційна засада судочинства має бути втілена у процесуальному законодавстві, зокрема, шляхом запровадження такого нормативного регулювання, за якого учасники судочинства повинні мати рівний обсяг прав та обов'язків, що відповідають їхньому процесуальному становищу» (абзац п'ятий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 17 березня 2020 року № 5-р/2020); водночас «не вважаються дискримінацією дії, які не обмежують прав та свобод інших осіб і не створюють перешкод для їх реалізації, а також не надають необґрунтованих переваг за певними ознаками особам, стосовно яких застосовуються позитивні дії» (абзац п'ятий підпункту 3.5 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 4 червня 2019 року № 2-р/2019).

5.6. За частиною першою статті 10 Кодексу «не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених цим Кодексом, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками».

Конституційний Суд України у цьому Рішенні констатував, що оспорюваний припис статті 459 Кодексу не містить заборони на перегляд за нововиявленими обставинами будь-яких видів судових рішень, що набрали законної сили.

Унаслідок цього оспорюваний припис статті 459 Кодексу не містить ознак дискримінації учасників кримінальних проваджень, оскільки він безпосередньо не встановлює різного вноормування процесуальних відносин із перегляду за нововиявленими обставинами судових рішень, що набрали законної сили, зокрема ухвали слідчого судді. Тому за оспорюваним приписом статті 459 Кодексу учасники кримінальних проваджень мають однакові процесуальні права на перегляд за нововиявленими обставинами судових рішень, що набрали законної сили, зокрема ухвали слідчого судді на стадії досудового розслідування та ухвали суду під час судового розгляду чи реалізації інших стадій кримінального провадження.

Отже, оспорюваний припис статті 459 Кодексу сформульовано з додержанням принципу юридичної рівності як однієї із засад кримінального судочинства.

З огляду на наведене Конституційний Суд України дійшов висновку, що оспорюваний припис статті 459 Кодексу не суперечить приписам статті 21, частин першої, другої статті 24, пункту 1 частини другої статті 129 Конституції України.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України **у х в а л и в:**

1. Визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), окремий припис частини першої статті 459 Кримінального процесуального кодексу України, за яким «судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими обставинами».

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 5-r(II)/2024 dated April 10, 2024 in the case upon the constitutional complaint of Hanna Pleskach regarding the compliance of the individual provision of Article 459.1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine with the Constitution of Ukraine (constitutionality)

The subject of the right to constitutional complaint — H. Pleskach — appealed to the Constitutional Court of Ukraine to verify the compliance of the individual provision of Article 459.1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter, the «Code»).

The subject of constitutional review in this case is not Article 459.1 of the Code as a whole, but only its individual provision regulating the review of court decisions due to newly discovered circumstances, namely: «court decisions that have entered into force may be reviewed due to newly discovered circumstances» (hereinafter, the «impugned provision of Article 459 of the Code»).

Newly discovered circumstances are evidence and other circumstances that were unknown at the time of the court decision delivery, and their consideration during the review of the court decision may lead to its alteration.

Given the fundamental principles of judicial proceedings and the need to observe the principle of the finality of a court decision (*res judicata*), the Constitutional Court of Ukraine considers that, in contrast to an appellate review of a case and a cassation appeal of a court decision, the review of court decisions due to newly discovered circumstances is an extraordinary type of review of court decisions.

The legitimate purpose of defining in the Code the institute of review due to newly discovered circumstances of court decisions that have entered into force is to ensure a fair balance in the field of criminal law between the finality of a court decision (*res judicata*) as an element of the principle of legal certainty and the justice that should be achieved as a consequence the administration of justice.

The Constitutional Court of Ukraine considers that the observance of the principle of finality of a court decision (*res judicata*) does not entail a categorical prohibition on the review due to newly discovered circumstances of court decisions delivered as a result of the court's failure to take into account evidence of significant importance, since the task of criminal proceedings is not only to ensure that everyone who has committed a criminal offence is brought to justice, but also that no innocent person is subjected to unreasonable procedural coercion, accused or convicted.

The institute of review due to newly discovered circumstances of court decisions that have entered into force as an extraordinary type of review of court decisions does not contradict the provisions of the Constitution.

Given the role of the investigating judge in exercising judicial review over the implementation of the tasks of criminal proceedings by the pre-trial investigation authorities and the importance of the investigating judge's ruling for the observance of constitutional human rights and freedoms, the Constitutional Court of Ukraine points out

that reviewing the investigating judge's ruling due to newly discovered circumstances does not contradict the principle of finality of a court decision (*res judicata*).

The observance of the principle of the finality of a court decision (*res judicata*) regarding rulings of investigating judges in the case of granting the right to their review due to newly discovered circumstances is possible only if there are substantial and convincing prerequisites for such a review and taking into account the need to comply with the requirements for reasonable periods of pre-trial investigation.

If a person tries to exercise the right to review the ruling of the investigating judge due to newly discovered circumstances in order to prevent the timely completion of the pre-trial investigation or for another purpose that is not consistent with the essence of reviewing court decisions due to newly discovered circumstances as an extraordinary type of review of court decisions, there are grounds for the conclusion that the right to such review should not be ensured by constitutional guarantees.

The Court holds that the impugned provision of Article 459 of the Code does not contradict Articles 8.1, 55.1, 55.2, 129.2 of the Constitution.

The impugned provision of Article 459 of the Code does not contain a prohibition on the review due to newly discovered circumstances of any type of court decisions that has entered into force.

As a result, the impugned provision of Article 459 of the Code does not contain signs of discrimination against participants in criminal proceedings, since it does not directly establish different regulation of procedural relations for reviewing due to newly discovered circumstances of court decisions that have entered into force, in particular, rulings of the investigating judge. Therefore, according to the impugned provision of Article 459 of the Code, participants in criminal proceedings have the same procedural rights to review due to newly discovered circumstances of court decisions that have entered into force, in particular, the decision of the investigating judge at the pre-trial investigation stage and the court ruling during judicial proceedings or other stages of criminal proceedings.

The Constitutional Court of Ukraine held the individual provision of Article 459.1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in accordance with which «court decisions that have entered into force may be reviewed due to newly discovered circumstances» as conforming with the Constitution of Ukraine (is constitutional).

Supplementary information:

Universal Declaration of Human Rights, adopted by the General Assembly of the United Nations, 10.12.1948;

The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950; Study No. 711/2013, CDL-AD(2016)007, Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12.03.2016);

Study No. 512/2009, CDL-AD(2011)003rev, Report on the Rule of Law, adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, March 25–26, 2011).

Cross-references:

Constitutional Court of Ukraine:

- no. 3-rp/2003, 30.01.2003;
- no. 9-rp/2012, 12.04.2012;
- no. 2-r/2019, 04.06.2019;
- no. 5-r/2020, 17.03.2020;
- no. 4-r(II)/2020, 17.06.2020;

- no. 2-r(II)/2022, 06.04.2022;
- no. 2-r(II)/2023, 01.03.2023;
- no. 10-r(II)/2023, 22.11.2023;
- no. 1-r(II)/2024, 14.02.2024.

European Court of Human Rights:

- *Ashingdane v. the United Kingdom*, no. 8225/78, 28.05.1985;
- *Brumarescu v. Romania* [GC], no. 28342/95, 28.10.1999;
- *Khristov v. Ukraine*, no. 24465/04, 19.02.2009;
- *Ponomaryov v. Ukraine*, no. 3236/03, 03.04.2008;
- *Mitsopoulos v. Ukraine*, no. 62006/09, 09.12.2021;
- *Guincho v. Portugal* no. 8990/80, 10.07.1984;
- *Popov v. Moldova* (no. 2), No. 19960/04, 06.12.2005;
- *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* nos. 27996/06 and 34836/06, 22.12.2009.

Federal Constitutional Court of Federal Republic of Germany, no. BVerfG 2 BvR 2136/17, 13.02.2019;

Constitutional Court of the Republic of Latvia, no. 2015-19-01, 29.04.2016;

Constitutional Court of the Republic of Latvia, no. 2001-10-01, 05.03.2002.

ОКРЕМА ДУМКА (ЗБІЖНА)

судді Конституційного Суду України Олега Первомайського у справі за конституційною скаргою Плескач Ганни Григорівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису частини першої статті 459 Кримінального процесуального кодексу України

Другий сенат Конституційного Суду України (далі — Конституційний Суд) 10 квітня 2024 року ухвалив Рішення у справі № 3-37/2022(75/22) за конституційною скаргою Плескач Ганни Григорівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису частини першої статті 459 Кримінального процесуального кодексу України № 5-р(П)/2024 (далі — Рішення), яким визнав зазначений припис таким, що відповідає Конституції України (є конституційним).

На підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України», § 74 Регламенту Конституційного Суду вважаю за потрібне викласти окрему думку (збіжну) щодо Рішення та низки значущих для цього провадження понять та явищ.

Щодо предмета конституційного контролю та його оцінки в Рішенні

1. У своїх конституційних провадженнях Конституційний Суд, за загальним правилом, має керуватись принципом додержання меж вимог суб'єкта звернення (лат. — *non ultra petita*).

Частина перша статті 459 та інші норми глави 34 «Провадження за нововиявленими або виключними обставинами» Кримінального процесуального кодексу України (далі — Кодекс) унормовують відносини щодо двох екстраординарних видів перегляду судових рішень у кримінальному судочинстві, по-перше, за нововиявленими обставинами, по-друге, за виключними обставинами.

Оскільки у нормах глави 34 Кодексу йдеться про два різні кримінальні процесуальні субінститути, то передусім слід зазначити, що у справі Плескач Ганни Григорівни (далі — Заявниця) було застосовано лише один із них — перегляд судових рішень у кримінальному судочинстві за нововиявленими обставинами.

Тому предметом конституційного контролю в цьому провадженні були не всі норми глави 34 Кодексу загалом або його частина перша статті 459 у цілому, а лише її окремий припис: «судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими обставинами» (далі — оспорюваний припис статті 459 Кодексу).

Для окреслення обсягу та предмета конституційного контролю в цьому конституційному провадженні важливим також є те, що Заявниця з огляду на обставини справи, остаточне судове рішення в її справі подала клопотання на перевірку відповідності Конституції України (конституційності) оспорюваного припису статті 459 Кодексу з твердженням про те, що цей припис, на її думку, забороняє переглядати за нововиявленими обставинами не будь-які судові рішення, а лише ухвали слідчих суддів.

2. Із Рішення випливає, що Конституційний Суд, аналізуючи доводи конституційної скарги та оцінюючи оспорюваний припис статті 459 Кодексу, дійшов проміжних висновків стосовно того, що предмет конституційного контролю, по-перше, не є нормою, яка містить припис-заборону, по-друге, не визначає види судових рішень, що можуть бути переглянуті за нововиявленими обставинами (підпункт 4.3 пункту 4 мотивувальної частини).

Тобто безпосередньо оспорюваний припис статті 459 Кодексу не містить заборони на перегляд за нововиявленими обставинами ухвали слідчого судді.

3. З огляду на висновок Конституційного Суду про відсутність в оспорюваному приписі статті 459 Кодексу заборони на перегляд за нововиявленими обставинами ухвали слідчого судді в Рішенні сформульовано й такий проміжний висновок про те, що «<...> учасники кримінальних проваджень мають однакові процесуальні права на перегляд за нововиявленими обставинами судових рішень, що набрали законної сили, зокрема ухвали слідчого судді на стадії досудового розслідування та ухвали суду під час судового розгляду чи реалізації інших стадій кримінального провадження» (друге речення абзацу третього підпункту 5.6 пункту 5 мотивувальної частини).

4. Ураховуючи наведені проміжні висновки щодо оспорюваного припису статті 459 Кодексу, Конституційний Суд у Рішенні, на моє переконання, дійшов виваженого та правильного остаточного висновку про те, що оспорюваний припис статті 459 Кодексу, за яким «судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими обставинами», відповідає Конституції України (є конституційним).

Принцип остаточності судового рішення та справедливості

5. Осердям проблеми, що мав розв'язати Конституційний Суд у цьому конституційному провадженні, було віднайти рівновагу між принципом остаточності судового рішення (*res judicata*) як складника вимоги юридичної визначеності та справедливості або іншим словом *правосуддям*, яке згідно з розділом VIII «Правосуддя» Основного Закону України є не лише однією з функцій держави, а й доконечною метою здійснення судочинства.

У цьому контексті доречною є відома думка Аврелія Августина: «За відсутності справедливості, держава — це натовп злочинців. Що є держава без правосуддя? Зграя розбійників, та й годі».

6. Конституційний Суд підтвердив свою юридичну позицію стосовно того, що «держання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) є надважливим для забезпечення поваги до суду, його рішень та дієвості всієї системи правосуддя в державі, керованій правовладдям» [абзац перший підпункту 7.7 пункту 7 мотивувальної частини Рішення від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023].

Однак за Конституцією України сенсом здійснення судочинства є не авторитет та підтримання поваги до судової влади, судів, суддів та рішень, що ними ухвалені, а правосуддя, тобто досягнення справедливості в результаті виконання судами своєї конституційної функції. При цьому авторитет судової влади, повага до суду, його рішень та дієвість усієї системи правосуддя є не складниками мети, а радше засобами, що, по-перше, забезпечують, по-друге, характеризують ефективну реалізацію судової влади.

7. Ураховуючи наведене, не є метою здійснення судочинства й продукування судами та слідчими суддями судових рішень без урахування їх посутнього зв'язку зі справедливістю. Несправедливі (неправосудні) судові рішення, звісно, можуть бути ухвалені, зокрема внаслідок судових помилок, але жодний конституційний припис не захищає остаточність таких рішень як самодостатню та беззаперечну цінність.

Саме тому в пункті 8 частини другої статті 129 Конституції України прямо визначено можливість апеляційного перегляду справи та касаційного оскарження судового рішення (ординарні види перегляду). Не суперечить Основному Закону України й застосування екстраординарних видів перегляду судових рішень, зокрема за нововиявленими обставинами.

Отже, додержання принципу остаточності судового рішення, зокрема для «забезпечення поваги до суду, його рішень та дієвості всієї системи правосуддя в державі, керованій правовладдям», не заперечує актуальності суспільного та індивідуального запиту на справедливість, одним зі способів задоволення якого може бути перегляд потенційно несправедливих (неправосудних) судових рішень за нововиявленими обставинами.

Безперечно, реалізація права на перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами не має блокувати здійснення кримінального провадження, зокрема на стадії досудового розслідування. Зловживання будь-яким процесуальним правом не гарантовано приписами Конституції України. Тому слушною є вказівка в Рішенні на те, що перегляд за нововиявленими обставинами ухвали слідчого судді можливий «<...> лише за наявності істотних та переконливих передумов для такого перегляду й з урахуванням потреби додержання вимог щодо розумних строків досудового розслідування» (абзац перший підпункту 4.5 пункту 4 мотивувальної частини).

Роль слідчого судді на стадії досудового розслідування

8. Унормування Кодексом кримінальних процесуальних відносин на стадії досудового розслідування за участю слідчого судді у свій час було обґрунтовано визнано одним із способів удосконалення механізму додержання прав і свобод учасників кримінальних проваджень.

За пунктом 18 частини першої статті 3 Кодексу слідчий суддя — це суддя, «до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні».

Роль слідчого судді за додержанням прав і свобод учасників кримінальних проваджень в останні роки збільшилась із огляду й на те, що внаслідок кількох етапів реформування органів прокуратури було не лише істотно оновлено особовий склад цих органів, а й значно знижено спроможність прокуратури у виконанні її конституційної функції, визначеної пунктом 2 частини першої статті 131¹ Основного Закону України, а саме: «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням».

Підтвердженням чого є те, що за даними офісу Генерального прокурора за період 2021–2023 років з 172 499 постанов, ухвалених прокурорами 171 049 постанов (тобто 99,16 відсотків), були актами про скасування постанов слідчих та дізнавачів про закриття кримінального провадження. Кількість інших актів прокурорського реагування на стадії досудового розслідування становить менше 1 відсотка.

Зрозуміло, що такі результати діяльності органів прокуратури на стадії досудового розслідування мають мінімальну схожість із поняттями «організація» і «проце-

суальне керівництво», а тому сучасне самообмеження органів прокуратури в реалізації власних повноважень не повною мірою відповідає наведеній конституційній функції з організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням (пункт 2 частини першої статті 131¹ Конституції України).

Отже, контроль за додержанням прав і свобод учасників кримінальних проваджень на стадії досудового розслідування у випадках та порядку, визначених Кодексом, *de facto* здійснюють саме слідчі судді.

Заключні висновки та міркування

9. У художньому, публіцистичному та деяких інших видах творів для досягнення максимального емоційного ефекту допустимим є беззмістовне чи навіть суперечливе об'єднання умовно непоєднуваних слів. Можливо, саме для досягнення емоційного ефекту в психотерапевтичній та мотиваційній літературі й використовують сполуку слів «право на помилку».

Однак для правника твердження про існування «права на помилку» в юридичному розумінні суб'єктивного права як такого є занадто сумнівним та певною мірою ірраціональним.

Хоча, безперечно, людина може помиляться.

Тому поки функції слідчого судді виконує людина, можливим є ухвалення слідчим суддею «помилкової ухвали».

У разі коли така помилка є істотною, а ухвала слідчого судді суттєво обмежує права та свободи учасників кримінального провадження, наприклад, до особи безпідставно застосовано такий запобіжний захід, як тримання під вартою (глава 18 Кодексу), є достатні та переконливі підстави для перегляду за нововиявленими обставинами ухвали слідчого судді.

10. Конституційному Судові, звісно, відома юридична позиція Верховного Суду щодо питання реалізації, а точніше, неможливості реалізації права на перегляд за нововиявленими обставинами ухвал слідчих суддів.

Незважаючи на це, вважаю, що Конституційний Суд дійшов правильного висновку про те, що предмет конституційного контролю в цьому конституційному провадженні відповідає Конституції України (є конституційним).

11. Додатково, мотивуючи цей остаточний висновок Конституційного Суду, зазначу таке.

По-перше, урегульований приписами статей 55, 151¹ Основного Закону України інститут нормативної конституційної скарги не надає Конституційному Судові повноважень переглядати чи визнавати неконституційним судові рішення навіть у разі, коли таке рішення ухвалене всупереч конституційним приписам.

По-друге, юридична позиція щодо неможливості перегляду за нововиявленими обставинами ухвал слідчих суддів сформульована Верховним Судом на підставі приписів Кодексу, що не були предметом конституційного контролю в цьому конституційному провадженні.

По-третє, за статтею 151² Конституції України рішення Конституційного Суду, передусім, є обов'язковими. Тому на виконання вимог Конституції України та Рішення Верховна Рада України має повноваження внести зміни до глави 34 Кодексу, а Верховний Суд може удосконалити або змінити свою юридичну позицію.

По-четверте, Конституція України має найвищу юридичну силу (перше речення частини другої статті 8).

За частиною другою статті 1 Кодексу кримінальне процесуальне законодавство України містить відповідні приписи Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кодексу та інших законів України.

Ураховуючи наведене, вважаю, що додержання вимог Основного Закону України та юридичних позицій, що сформульовані в Рішенні, не є питанням вибору моделі поведінки для слідчого судді або іншого суб'єкта правозастосування, це є питанням розуміння обов'язкових приписів, які слід неодмінно виконувати для чинення правосуддя задля захисту людських прав та Конституції України, що ці права гарантує.

Суддя
Конституційного Суду України

Олег ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

УХВАЛА ПЕРШОГО СЕНАТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

про закриття конституційного провадження
у справі за конституційними скаргами Стефурака Ігоря Ярославовича,
Палатова Сергія Олеговича, Чегеля Богдана Івановича,
Бредуна Олександра Васильовича, Тиховської Оксани Андріївни,
Корецького Олега Павловича щодо відповідності Конституції України
(конституційності) другого речення абзацу першого частини третьої
статті 87 Закону України
«Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII
у редакції Закону України
«Про внесення змін до Митного кодексу України
та деяких інших законодавчих актів України
у зв'язку з проведенням адміністративної реформи»
від 14 січня 2020 року № 440-IX

Київ
6 березня 2024 року
№ 2-уп(I)/2024

Справа № 3-65/2022(165/22, 59/23, 41/23, 47/23,
286/23, 273/23)

Перший сенат Конституційного Суду України у складі суддів:

Кривенка Віктора Васильовича — головуєчого, доповідача,
Гришук Оксани Вікторівни,
Кичуна Віктора Івановича — доповідача,
Колісника Віктора Павловича,
Петришина Олександра Віталійовича,
Совгирі Ольги Володимирівни,
Філюка Петра Тодосьовича — доповідача,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційними скаргами Стефурака Ігоря Ярославовича, Палатова Сергія Олеговича, Чегеля Богдана Івановича, Бредуна Олександра Васильовича, Тиховської Оксани Андріївни, Корецького Олега Павловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) другого речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII (Відомості Верховної Ради України, 2016 р., № 4, ст. 43) у редакції Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 14 січня 2020 року № 440-IX (Відомості Верховної Ради України, 2020 р., № 28, ст. 188).

Заслухавши суддів-доповідачів Кичуна В.І., Кривенка В.В., Філюка П.Т. та дослідивши матеріали справи, Перший сенат Конституційного Суду України

установив:

1. Суб'єкти права на конституційну скаргу — Стефурак І.Я., Палатов С.О., Чегіль Б.І., Бредун О.В., Тиховська О.А., Корецький О.П. — звернулися до Конституційного Суду України з клопотаннями перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) друге речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII (далі — Закон № 889) у редакції Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 14 січня 2020 року № 440-IX (далі — Закон № 440), згідно з яким «суб'єкт призначення або керівник державної служби може пропонувати державному службовцю будь-яку вакантну посаду державної служби у тому самому державному органі (за наявності)».

2. Велика палата Конституційного Суду України Ухвалою від 7 листопада 2023 року № 16-уп/2023 об'єднала конституційні провадження у справах за конституційними скаргами Стефурака І.Я., Палатова С.О., Чегеля Б.І., Бредуна О.В., Тиховської О.А. та Корецького О.П. в одне конституційне провадження.

3. Перший сенат Конституційного Суду України, повно та всебічно розглянувши матеріали справи, дійшов висновку про наявність підстав для закриття конституційного провадження у справі з огляду на таке.

Згідно з Законом України «Про Конституційний Суд України» сенат Конституційного Суду України закриває конституційне провадження у справі, якщо під час пленарного засідання будуть виявлені підстави для відмови у відкритті конституційного провадження, передбачені статтею 62 цього закону (частина четверта статті 63); підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі є, зокрема, втрата чинності актом (його окремими положеннями), щодо якого порушено питання відповідності Конституції України (пункт 5 статті 62).

Підпунктом 6 пункту 1 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення проведення конкурсів на зайняття посад державної служби та інших питань державної служби» від 23 лютого 2021 року № 1285-IX (далі — Закон № 1285) частину третю статті 87 Закону № 889 викладено в новій редакції, а саме:

«Суб'єкт призначення або керівник державної служби попереджає державного службовця про наступне звільнення на підставі пунктів 1 та 1¹ частини першої цієї статті у письмовій формі не пізніше ніж за 30 календарних днів.

Одночасно з попередженням про звільнення на підставі пункту 1 частини першої цієї статті суб'єкт призначення або керівник державної служби пропонує державному службовцю іншу рівнозначну посаду державної служби або, як виняток, нижчу посаду державної служби відповідно до професійної підготовки та професійних компетентностей. При цьому враховується переважне право на залишення на роботі, передбачене законодавством про працю.

Державний службовець звільняється на підставі пункту 1 частини першої цієї статті у разі, коли відсутня можливість запропонувати відповідні посади, а також у разі його відмови від переведення на запропоновану посаду».

З аналізу змісту частини третьої статті 87 Закону № 889 у редакції Закону № 1285 убачається, що друге речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону № 889 у редакції Закону № 440 утратило чинність.

Отже, з огляду на зазначене конституційне провадження в цій справі підлягає закриттю згідно з пунктом 5 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 8, 32, 36, 55, 62, 63, 67, 86 Закону України «Про Конституційний Суд України», відповідно до § 48, § 55 Регламенту Конституційного Суду України Перший сенат Конституційного Суду України

у х в а л и в:

1. Закрити конституційне провадження у справі за конституційними скаргами Стефурака Ігоря Ярославовича, Палатова Сергія Олеговича, Чегеля Богдана Івановича, Бредуна Олександра Васильовича, Тиховської Оксани Андріївни, Корецького Олега Павловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) другого речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII у редакції Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 14 січня 2020 року № 440-IX на підставі пункту 5 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» — втрата чинності актом (його окремими положеннями), щодо якого порушено питання відповідності Конституції України.

2. Ухвала Першого сенату Конституційного Суду України є остаточною.

**ПЕРШИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ОКРЕМА ДУМКА

**судді Конституційного Суду України Кривенка В.В.
стосовно Ухвали Першого сенату Конституційного Суду України
про закриття конституційного провадження у справі
за конституційними скаргами Стефурака Ігоря Ярославовича,
Палатова Сергія Олеговича, Чегеля Богдана Івановича,
Бредуна Олександра Васильовича, Тиховської Оксани Андріївни,
Корецького Олега Павловича щодо відповідності Конституції України
(конституційності) другого речення абзацу першого частини третьої
статті 87 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року
№ 889-VIII у редакції Закону України
«Про внесення змін до Митного кодексу України
та деяких інших законодавчих актів України
у зв'язку з проведенням адміністративної реформи»
від 14 січня 2020 року № 440-IX**

На підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» та § 74 Регламенту Конституційного Суду України висловлюю окрему думку щодо Ухвали Першого сенату Конституційного Суду України від 6 березня 2024 року № 2-уп(І)/2024 про закриття конституційного провадження у справі за конституційними скаргами Стефурака Ігоря Ярославовича, Палатова Сергія Олеговича, Чегеля Богдана Івановича, Бредуна Олександра Васильовича, Тиховської Оксани Андріївни, Корецького Олега Павловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) другого речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII (далі — Закон № 889) у редакції Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 14 січня 2020 року № 440-IX (далі — Закон № 440) у зв'язку з втратою чинності актом (його окремими положеннями), щодо якого порушено питання відповідності Конституції України.

Вважаю, що у Першого сенату Конституційного Суду України не було правових підстав для закриття конституційного провадження у зазначеній справі, оскільки для захисту та відновлення прав особи Конституційний Суд України розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акта (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності (частина друга статті 8 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

На мою думку, у справі повинно було бути ухвалено рішення такого змісту.

У статті 87 Закону № 889 урегульовано питання припинення державної служби за ініціативою суб'єкта призначення. Частина третя вказаної статті Закону № 889 не раз зазнавала змін, зокрема в первинній її редакції зазначалося, що процедуру вивільнення державних службовців на підставі пункту 1 частини першої цієї статті визначає законодавство про працю; звільнення на підставі пункту 1 частини першої цієї статті можливе лише у разі, якщо державного службовця не може бути переведено на іншу посаду відповідно до його кваліфікації або якщо він відмовляється від такого переведення; державний службовець, якого звільнено на підставі пункту 1 частини першої

статті 87 Закону № 889, у разі створення в державному органі, із якого його звільнено, нової посади чи появи вакантної посади, що відповідає кваліфікації державного службовця, протягом шести місяців із дня звільнення має право поворотного прийняття на службу за його заявою, якщо він був призначений на посаду в цьому органі за результатами конкурсу.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо перезавантаження влади» від 19 вересня 2019 року № 117-IX, який набрав чинності з 25 вересня 2019 року, внесено зміни до попереднього правового регулювання і частина третя статті 87 Закону № 889 набула такого змісту: «Суб'єкт призначення приймає рішення про припинення державної служби з підстав, передбачених пунктами 2 і 3 частини першої цієї статті, у п'ятиденний строк з дня настання або встановлення відповідного факту.

Державний службовець, якого звільнено на підставі пункту 1 частини першої цієї статті, у разі створення в державному органі, з якого його звільнено, нової посади чи появи вакантної посади, що відповідає кваліфікації державного службовця, протягом шести місяців з дня звільнення за рішенням суб'єкта призначення може бути призначений на рівнозначну або нижчу посаду державної служби, якщо він був призначений на посаду в цьому органі за результатами конкурсу».

Наразі частина третя статті 87 Закону № 889 діє в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення проведення конкурсів на зайняття посад державної служби та інших питань державної служби» від 23 лютого 2021 року № 1285-IX, відповідно до якої суб'єкт призначення або керівник державної служби попереджає державного службовця про наступне звільнення на підставі пунктів 1 та 1¹ частини першої цієї статті у письмовій формі не пізніше ніж за 30 календарних днів; одночасно з попередженням про звільнення на підставі пункту 1 частини першої цієї статті суб'єкт призначення або керівник державної служби пропонує державному службовцю іншу рівнозначну посаду державної служби або, як виняток, нижчу посаду державної служби відповідно до професійної підготовки та професійних компетентностей; при цьому враховується переважне право на залишення на роботі, передбачене законодавством про працю; державний службовець звільняється на підставі пункту 1 частини першої цієї статті у разі, коли відсутня можливість запропонувати відповідні посади, а також у разі його відмови від переведення на запропоновану посаду.

Законом № 440 внесено зміни до Закону № 889, зокрема частину третю статті 87 доповнено абзацом першим такого змісту: «Суб'єкт призначення або керівник державної служби попереджає державного службовця про наступне звільнення на підставі пунктів 1 та 1¹ частини першої цієї статті у письмовій формі не пізніше ніж за 30 календарних днів. Суб'єкт призначення або керівник державної служби може пропонувати державному службовцю будь-яку вакантну посаду державної служби у тому самому державному органі (за наявності). При цьому не застосовуються положення законодавства про працю щодо обов'язку суб'єкта призначення отримання згоди виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) на звільнення».

Розв'язуючи порушені в конституційних скаргах питання, Конституційному Суду України слід було виходити з того, що відповідно до Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави; в Україні визнається і діє принцип

верховенства права; кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується; громадянам гарантується захист від незаконного звільнення (частина друга статті 3, частини перша статті 8, частини перша, шоста статті 43).

Міжнародні зобов'язання України в соціальній сфері, що їх містять, зокрема, Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 року (далі — Хартія) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (далі — Пакт), узгоджуються з наведеними приписами Конституції України.

Згідно зі статтею 6 Пакту держави, які беруть участь у Пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини отримати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права (пункт 1); заходи, яких повинні вжити держави-учасниці цього пакту з метою повного здійснення цього права, є програми професійно-технічного навчання і підготовки, шляхи і методи досягнення продуктивної зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні і економічні свободи людини (пункт 2).

У Хартії зазначено, що для забезпечення дієвого здійснення права на працю Сторони зобов'язуються:

- визнати одними зі своїх першочергових цілей та обов'язків досягнення і підтримання якомога вищого і стабільного рівня зайнятості задля звершення повної зайнятості;

- ефективно захищати право працівника заробляти собі на життя працею, яку він вільно обрав;

- створювати або підтримувати безкоштовні служби зайнятості для всіх працівників;

- забезпечувати або заохочувати відповідну професійну орієнтацію, підготовку та перекваліфікацію (стаття 1).

З метою забезпечення дієвого здійснення права працівників на захист у разі припинення трудових відносин Сторони зобов'язані визнавати:

- право всіх працівників не бути звільненими без поважних причин, пов'язаних із їхніми здібностями чи поведінкою або з виробничою потребою підприємства, установи чи організації;

- право працівників, трудові відносини з якими припинено без поважної причини, на достатню компенсацію або іншу відповідну допомогу.

З цією метою Сторони зобов'язані забезпечити, щоб працівник, який вважає, що його трудові відносини були припинені без поважної причини, мав право на оскарження в неупередженому органі (стаття 24).

Відповідно до Конвенції Міжнародної організації праці № 158 про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982 року, ратифікованої Постановою Верховної Ради України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної Організації Праці № 158 про припинення трудових відносин з ініціативи підприємця» від 4 лютого 1994 року № 3933-ХІІ (далі — Конвенція № 158), дію якої поширено на всі галузі економічної діяльності та на всіх осіб, які працюють за наймом (пункт 1 статті 2), трудові відносини з працівниками не припиняють, якщо тільки немає законних підстав для такого припинення, пов'язаного зі здібностями чи поведінкою працівника або викликаного виробничою потребою підприємства, установи чи організації (стаття 4); працівник, з яким мають бути припинені трудові відносини, має право на попередження в межах розумного строку або компенсацію замість попередження, якщо тільки він не винен

у серйозному проступку, тобто проступку такого характеру, щоб було б необґрунтовано вимагати від роботодавця продовжувати його трудові відносини протягом періоду попередження (стаття 11).

Україна у 2014 році підписала Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, яку ратифіковано Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16 вересня 2014 року № 1678-VII (далі — Угода про асоціацію). Відповідно до статті 1 Угоди про асоціацію цілями асоціації є, зокрема, сприяння поступовому зближенню сторін Угоди про асоціацію (далі — Сторони), що ґрунтовано на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблення зв'язку України з політикою Європейського Союзу та її участь у програмах та агентствах.

У межах співпраці у галузі юстиції, свободи та безпеки Сторони надаватимуть особливого значення зміцненню правовладдя та зміцненню інституцій на всіх рівнях у сфері управління в цілому та правоохоронної діяльності і здійснення правосуддя зокрема (перше речення статті 14 Угоди про асоціацію). Сторони зміцнюють діалог та співпрацю з питань заохочення програми забезпечення гідної роботи, політики в сфері зайнятості, охорони здоров'я та безпеки на робочому місці, соціального діалогу, соціального захисту, соціальної інтеграції, гендерної рівності та недискримінації (стаття 419 Угоди про асоціацію). Співпраця у зазначених сферах має досягти таких цілей, як, зокрема, прагнення до створення більшої кількості кращих робочих місць з гідними умовами праці; сприяння соціальній рівності та справедливості під час реформування ринків праці; сприяння створенню таких умов на ринках праці, які поєднують гнучкість та безпеку; сприяння активним заходам на ринку праці та підвищення дієвості служб зайнятості відповідно до потреб на ринку праці; зниження рівня бідності та посилення соціальної єдності (стаття 420 Угоди про асоціацію).

Конституційний Суд України у своїх рішеннях зазначав таке:

— зміст права на працю полягає в можливості кожної особи заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується (стаття 43 Конституції України); це право забезпечується обов'язком держави створювати громадянам умови для повного його здійснення, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб; однак це конституційне право громадянина не може пов'язуватись лише з певною формою трудового договору, який укладає громадянин відповідно до його волевиявлення (абзац третій пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 9 липня 1998 року № 12-рп/98);

— право на працю означає не гарантування державою працевлаштування кожній особі, а забезпечення саме рівних можливостей для реалізації цього права (абзац четвертий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007);

— свобода праці передбачає можливість особи займатися чи не займатися працюю, а якщо займатися, то вільно її обирати, забезпечення кожному без дискримінації вступати у трудові правовідносини для реалізації своїх здібностей; реалізація права громадянина на працю здійснюється шляхом укладення ним трудового договору і виконання кола обов'язків за своєю спеціальністю, кваліфікацією або посадою, яка передбачається структурою і штатним розписом підприємства, установи чи організації; держава, забезпечуючи стабільність трудових правовідносин, здійснює їх нормативне

регулювання з метою створення справедливих, безпечних і сприятливих для життя і здоров'я умов праці, підвищення її продуктивності, гарантування рівності прав та можливостей кожного працівника, збереження його працездатності, трудового довголіття, захисту на випадок безробіття; законодавча діяльність у сфері регулювання праці, зокрема щодо умов та порядку припинення трудових правовідносин, має відповідати нормам і принципам, визначеним у Конституції України, а також узгоджуватися із міжнародними зобов'язаннями, які випливають з участі України у діяльності міжнародних організацій, у тому числі Міжнародної організації праці; фізична особа вільно, на власний розсуд визначає свою поведінку у сфері приватного (особистого) життя, яка охоплює стосунки професійного або ділового характеру; саме в рамках трудової діяльності більшість людей отримує можливість розвивати стосунки з навколишнім світом; обмеження, пов'язані з доступом до професії, можуть бути визнані такими, що впливають на особисте життя; держава може втручатися в особисте життя людини в інтересах національної безпеки, громадської безпеки або економічного добробуту країни для запобігання заворушенням або злочинам, для захисту здоров'я чи моралі, прав і свобод інших осіб (абзаци п'ятий, шостий пункту 2, абзаци четвертий, п'ятий пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 12 липня 2019 року № 5-р(І)/2019);

— всі трудові відносини повинні ґрунтуватися на принципах соціального захисту та рівності для всіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором, що, зокрема, має відобразитись у встановленні вичерпного переліку умов та підстав припинення таких відносин; зміст права на працю, закріпленого положеннями частин першої і другої статті 43 Конституції України, крім вільного вибору праці, включає також відповідні гарантії реалізації цього права; вільний вибір передбачає різноманітність умов праці, проте сталими (обов'язковими) є гарантії захисту працівника від незаконного звільнення за будь-яких умов праці (абзац п'ятий підпункту 2.1 пункту 2, абзац перший підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 4 вересня 2019 року № 6-р(ІІ)/2019);

— невід'ємним елементом реалізації конституційного права на працю є забезпечення державою належних гарантій від незаконного звільнення; звільнення може вважатись таким, що відповідає припису частини шостої статті 43 Конституції України, якщо воно здійснено на підставі закону, норми якого відповідають вимогам верховенства права, потреба звільнення спрямована на досягнення правомірної (легітимної) мети, а застосовані при звільненні особи заходи є домірними (пропорційними); зміст конституційної гарантії захисту від незаконного звільнення полягає також у тому, що при законодавчому регулюванні цих відносин мають бути дотримані вимоги Конституції України щодо створення державою умов для повного здійснення громадянами права на працю у випадках, коли звільнення працівника відбувається всупереч його бажанню (абзаци другий, третій пункту 3, абзац другий пункту 6 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 4-р(ІІ)/2021).

З аналізу наведених юридичних позицій Конституційного Суду України випливає, що зміст права на працю слід розуміти як можливість кожної особи обирати, працювати їй чи ні; якщо працювати, то вільно обирати сферу діяльності, професію, спеціальність тощо, завдяки яким вона буде забезпечувати достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, та вільно погоджуватися на виконання такої роботи; використання примусової праці заборонено; реалізовувати право на працю особа має у спосіб укладення трудового договору будь-якого виду і виконання кола обов'язків за своєю спеціальністю, кваліфікацією або посадою, яку визначено у структурі й штатному розписі

підприємства, установи чи організації; під час виконання трудової функції особа має право на належні, безпечні та здорові умови праці, гідну заробітну плату, відпочинок тощо; право на працю пов'язане не лише з періодом безпосереднього виконання особою трудової функції, а й охоплює періоди прийняття її на роботу та припинення виконання нею трудових обов'язків.

На державу не покладено обов'язку працевлаштувати всіх задля досягнення якомога вищого та стабільного рівня зайнятості, вона повинна створювати рівні умови у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготування та перепідготування кадрів відповідно до суспільних потреб, а також створювати нові робочі місця. І тут важливий не лише результат, а й те, що державна політика у сфері регулювання трудових правовідносин має бути реалізована з дотриманням принципів правовладдя, гендерної рівності та недискримінації, соціального захисту.

Забезпечення державою права особи на працю не означає гарантування їй працевлаштування на одному місці протягом усього її життя. У зв'язку з виробничою потребою підприємства, установи чи організації або поведінкою чи здібностями працівника трудові відносини з ним можуть бути припинені. Особливого значення за таких умов мають гарантії захисту від незаконного звільнення, визначені законом як вичерпний перелік підстав припинення трудових відносин, та попередження працівника про це в розумний строк, дотримання процедури такого вивільнення працівників, а також можливість оскаржити до суду незаконне звільнення з подальшим стягненням моральної й матеріальної шкоди. Недотримання встановленої процедури звільнення може бути підставою для визнання такого звільнення незаконним. Звільнення є таким, що відповідає припису частини шостої статті 43 Конституції України, якщо воно здійснено на підставі закону, норми якого відповідають вимогам верховенства права, потреба звільнення спрямована на досягнення легітимної мети, а застосовані під час звільнення особи заходи є домірними (пропорційними).

Кодекс законів про працю України (далі — Кодекс) є основним нормативним актом, у якому врегульовано трудові відносини в Україні, зокрема і державних службовців.

За частиною шостою статті 492 Кодексу вивільнення працівників, які мають статус державних службовців відповідно до Закону № 889, здійснюють у порядку, визначеному цією статтею Кодексу, з урахуванням таких особливостей:

— про наступне вивільнення працівників персонально попереджають не пізніше ніж за 30 календарних днів;

— при вивільненні працівника у разі змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників не застосовуються приписи Кодексу про те, що його звільнення, зокрема і з цих підстав, допускається, якщо неможливо перевести працівника, за його згодою, на іншу роботу;

— не пізніше ніж за 30 календарних днів до запланованих звільнень первинним профспілковим організаціям надається інформація щодо цих заходів, включаючи інформацію про причини звільнень, кількість і категорії працівників, яких це може стосуватися, про терміни проведення звільнень, а також проводяться консультації з профспілками про заходи щодо запобігання звільненням чи зведенню їх кількості до мінімуму або пом'якшення несприятливих наслідків будь-яких звільнень.

Отже, Кодекс установлює певні особливості регулювання відносин щодо припинення державної служби з ініціативи суб'єкта призначення та звільнення державного службовця з посади, а також відсилає до Закону № 889.

У преамбулі Закону № 889 визначено принципи, юридичні та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави й суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях.

Відповідно до статті 5 Закону № 889 юридичне регулювання державної служби здійснюють згідно з Конституцією України, Законом № 889 та іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, постановами Верховної Ради України, указами Президента України, актами Кабінету Міністрів України та центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері державної служби (частина перша); відносини, що виникають у зв'язку зі вступом, проходженням та припиненням державної служби, регулює Закон № 889, якщо інше не визначено законом (частина друга); дія норм законодавства про працю поширюється на державних службовців у частині відносин, не врегульованих Законом № 889 (частина третя).

За частиною першою статті 21 Закону № 889 вступ на державну службу здійснюють у спосіб призначення громадянина України на посаду державної служби за результатами конкурсу.

Рішення про призначення особи на посаду державної служби ухвалює суб'єкт призначення або керівник державної служби залежно від категорії посади, а припинення державної служби може відбуватися, зокрема, як за ініціативою працівника (державного службовця) або угодою сторін, так і за ініціативою суб'єкта призначення (керівника державної служби).

Частиною першою статті 87 Закону № 889 визначено, що підставами для припинення державної служби за ініціативою суб'єкта призначення є скорочення чисельності або штату державних службовців, скорочення посади державної служби внаслідок зміни структури або штатного розпису державного органу без скорочення чисельності або штату державних службовців, реорганізація державного органу, ліквідація державного органу (пункти 1, 1¹).

На момент звільнення Стефурака І.Я., Палатова С.О., Чегеля Б.І., Бредуна О.В., Тиховської О.А., Корецького О.П. процедура звільнення державного службовця була врегульована приписами Кодексу, зокрема частиною шостою його статті 492, та Закону № 889 у редакції Закону № 440, за якими у разі скорочення чисельності або штату державних службовців, скорочення посади державної служби внаслідок зміни структури або штатного розпису державного органу без скорочення чисельності або штату державних службовців, реорганізації державного органу або його ліквідації про наступне вивільнення державного службовця попереджають не менш ніж за 30 календарних днів, правило щодо переважного права залишення на роботі не застосовують. Водночас за приписами Закону № 889 у редакції Закону № 440 суб'єкт призначення або керівник державної служби може пропонувати державному службовцю будь-яку вакантну посаду у тому самому державному органі (за наявності).

Для з'ясування сутності змісту словосполучення «може пропонувати» доцільно було дослідити окремо значення слів «може» та «пропонувати».

Інфінітивна форма слова «може» — могти. Відповідно до інформації зі словника української мови (Словник української мови: в 11 томах / редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. С. 774) слово «могти» має декілька значень:

- бути в стані, в силах що-небудь робити;
- можливість дії, вираженої інфінітивом;

— уживається для вираження припущення.

Слово «могти» дає визначення іменника, що походить від цього слова — «можливість», що означає:

- здійсненність, допустимість чого-небудь (звичайно за певних умов);
- наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин, які допомагають чомусь;
- внутрішні сили, ресурси, здатності.

З наведеного випливає, що зміст слова «може» означає наявність певних умов, обставин, ресурсів тощо, які у разі їх реальності, тобто настання чи існування, є рушійною силою до певної дії. Водночас слово «пропонувати» означає:

— виявляти бажання, готовність допомогти кому-небудь або віддати кого-, що-небудь у чиєсь розпорядження або виявляти бажання, готовність продати, збути що-небудь;

— висловлювати кому-небудь якусь пропозицію, якесь побажання з наміром залучити до чогось, запросити до участі в чомусь;

— ставити, давати що-небудь на розгляд, вибір комусь;

— радити комусь, як діяти, застерігати від чого-небудь.

Отже, з розуміння змісту як слів «може» і «пропонувати» окремо, так і їх словосполучення вбачається відсутність імперативності дії, її добровільність та дискреційність, оскільки ці слова та словосполучення в цілому передбачають наявність певних умов, сприятливих обставин, внутрішніх сил, ресурсів, в решті бажання висловити намір про щось. З огляду на наведене словосполучення «може пропонувати» слід розуміти як висловлення комусь побажання з наміром залучити його до участі в чомусь у разі наявності для цього певних умов, сприятливих обставин, внутрішніх сил, ресурсів тощо для того, щоб «бути в стані, в силах» це зробити.

Статтю 87 Закону № 889 розміщено у розділі IX «Припинення державної служби» Закону № 889. Із назви статті 87 «Припинення державної служби за ініціативою суб'єкта призначення» Закону № 889 випливає, що в ній йдеться про випадки, коли ініціатором припинення державної служби є саме суб'єкт призначення.

Так, приписи статті 87 Закону № 889 визначають підстави для припинення державної служби за ініціативи суб'єкта призначення, загальний порядок вивільнення працівників з визначених підстав та особливості такого вивільнення.

Зокрема, такими підставами визначено: скорочення чисельності або штату державних службовців; скорочення посади державної служби внаслідок зміни структури або штатного розпису державного органу без скорочення чисельності або штату державних службовців; реорганізацію державного органу; ліквідацію державного органу; встановлення невідповідності державного службовця займаній посаді протягом строку випробування; отримання державним службовцем негативної оцінки за результатами оцінювання службової діяльності; вчинення державним службовцем дисциплінарного проступку, який передбачає звільнення; нез'явлення державного службовця на службу протягом більш як 120 календарних днів підряд або більш як 150 календарних днів протягом року внаслідок тимчасової непрацездатності (без урахування часу відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами), якщо законом не встановлено більш тривалий строк збереження місця роботи (посади) у разі певного захворювання.

У частині третій статті 87 Закону № 889 у редакції Закону № 440 йдеться лише про такі підстави вивільнення державних службовців з ініціативи суб'єкта призначення, як: скорочення чисельності або штату державних службовців; скорочення посади державної служби внаслідок зміни структури або штатного розпису державного орга-

ну без скорочення чисельності або штату державних службовців; реорганізація державного органу; ліквідація державного органу.

Згідно з роз'ясненнями Міністерства юстиції України від 25 січня 2011 року ліквідація державного органу — це така форма припинення юридичної особи, при якій припиняються всі її права та обов'язки. У разі його ліквідації вся чисельність працівників скорочується та весь штат працівників ліквідується.

За реорганізації юридична особа припиняється з подальшим правонаступництвом. Відповідно до частини шостої статті 36 Кодексу у разі зміни власника підприємства, установи, організації, а також у разі їх реорганізації (злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення) дія трудового договору працівника продовжується. Припинення трудового договору з ініціативи власника можливе лише у разі скорочення чисельності або штату працівників (пункт 1 частини першої статті 40). Тобто можливість звільнення працівників у разі реорганізації підприємства допускається тільки за умови скорочення штату або чисельності працівників.

Скорочення чисельності та скорочення штату — це не тотожні поняття. Скорочення чисельності передбачає зменшення кількості працівників, натомість скорочення штату — зменшення кількості штатних одиниць за певними посадами або ліквідацію певних посад, спеціальностей, професій тощо. За таких умов одночасно можуть вводитися інші посади, спеціальності, професії тощо, в результаті чого кількість працівників може і не зменшуватися, а в окремих випадках навіть збільшуватися.

Особливості звільнення державних службовців у разі настання таких підстав разом з приписами Закону № 889 урегульовано і приписами Кодексу.

Отже, для розуміння словосполучення «може пропонувати», застосованого у частині третій статті 87 Закону № 889 у редакції Закону № 440, з наведеного висновується те, що для виникнення ситуації, за якої б керівник державної служби висловлював державному службовцю намір залучити його до державної служби у тому самому державному органі, мають настати такі підстави, як скорочення чисельності або штату державних службовців; скорочення посади державної служби внаслідок зміни структури або штатного розпису державного органу без скорочення чисельності або штату державних службовців; реорганізація державного органу; ліквідація державного органу. Характерною рисою наслідків у разі настання таких підстав є неминуче зменшення кількості посад або штатних одиниць і, відповідно, звільнення певної кількості державних службовців. За таких умов подальше працевлаштування всіх працівників державного органу неможливе, як і пропонування вакантних посад усім державним службовцям, що підлягають звільненню. Зважаючи на таку специфіку використання законодавцем в опоруваному приписі Закону № 889 у редакції Закону № 440 іншого словосполучення чи інших слів, які б за змістом означали безумовну імперативність дій для керівника державної служби, недоцільне, оскільки фактично призвело б до унеможливлення його реалізації.

З огляду на приписи частини шостої статті 49² Кодексу, зокрема про незастосування приписів про переважне право залишення на роботі, постає питання, як визначити, кому саме може запропонувати вакантну посаду керівник державної служби.

Відповідно до частини другої статті 19 Конституції України органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Рішення про призначення особи на посаду державної служби ухвалює суб'єкт призначення або керівник державної служби залежно від категорії посади.

Зі змісту повноважень керівника державної служби, визначених статтею 17 Закону № 889, впливає його відповідальність за проведення кадрової політики в державному органі.

На мою думку, зважаючи на конституційний обов'язок керівника державної служби або суб'єкта призначення як посадової особи державного органу діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, на такі принципи здійснення державної служби, як ефективність, забезпечення рівного доступу до державної служби та стабільність, цілком виправданим є надання можливості (дискреції) керівнику державної служби або суб'єкту призначення пропонувати державному службовцю будь-яку вакантну посаду у тому самому державному органі (за наявності).

Власний розсуд роботодавця як посадової особи державного органу не є довільним, а як було зазначено, його обмежено конституційним обов'язком діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України. Суб'єкт призначення або керівник державної служби, реалізуючи своє право пропонувати будь-яку вакантну посаду (за наявності) на власний розсуд, має зважати й на інші приписи чинного законодавства. Зокрема, оцінюючи значення слова «будь-яку», що міститься в оспорюваному приписі Закону № 889 у редакції Закону № 440, він має враховувати приписи статті 41 Закону № 889, відповідно до яких державний службовець може бути переведений без обов'язкового проведення конкурсу лише на рівнозначну або, як виняток, нижчу вакантну посаду, також за таких обставин він має враховувати професійну підготовку та професійні компетентності такого державного службовця. Працівник, зі своєї сторони, може погодитись або відмовитись від переведення на запропоновану посаду.

Таким чином, друге речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону № 889 у редакції Закону № 440 слід розуміти так, що суб'єкт призначення або керівник державної служби у разі настання визначених цим приписом обставин, урахувавши наявність рівнозначних або нижчих вакантних посад, професійну підготовку та професійні компетентності державних службовців, на власний розсуд висловлює тим державним службовцям, які найбільш відповідають таким критеріям, намір залучити їх до державної служби у тому самому державному органі.

Закон № 889 ухвалили 10 грудня 2015 року, він набрав чинності 1 травня 2016 року. У період з 1 травня 2016 року по 24 вересня 2019 року стаття 87 Закону № 889 не містила словосполучення «може пропонувати», у ній було зазначено, що процедура вивільнення державних службовців з підстав скорочення чисельності або штату державних службовців, ліквідації державного органу, реорганізації державного органу визначається законодавством про працю. Водночас у чинній на той період редакції статті 49² Кодексу було зазначено, що одночасно з попередженням про звільнення у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці власник або уповноважений ним орган пропонує працівникові іншу роботу на тому самому підприємстві, в установі, організації. Хоча припис статті 49² Кодексу і містив слово «пропонує», а не словосполучення «може пропонувати», розуміння змісту цього слова з метою реалізації цього припису так само пов'язано з наявністю умов, за яких власник чи уповноважений ним орган може пропонувати працівникові іншу роботу, серед яких наявність:

- 1) підстав, за яких відбувається звільнення;
- 2) вакантних посад відповідно до кваліфікації працівника, що підлягає звільненню;
- 3) чинників, що надають такому працівнику переважне право залишення на роботі.

Також у приписі статті 49² Кодексу було зазначено, що за відсутності роботи за відповідною професією чи спеціальністю, а також у разі відмови працівника від переведення на іншу роботу на тому самому підприємстві, в установі, організації працівник, на власний розсуд, звертається за допомогою до державної служби зайнятості або працевлаштовується самостійно. Чинне на той час законодавство України забороняло звільнення державних службовців з підстав скорочення чисельності або штату державних службовців, ліквідації державного органу, реорганізації державного органу у разі, якщо їх можна було перевести на іншу посаду відповідно до їх кваліфікації, тобто у разі, коли існувала можливість пропозиції іншої рівноцінної посади державної служби, а за відсутності такої пропозиції — іншої роботи (посади державної служби) у цьому державному органі. Тобто навіть за вживання у приписі слова «пропонує» його зміст так само зводиться до того, що для реалізації суб'єктом призначення цієї дії (пропонувати) мають настати визначені чинним законодавством умови.

У період з 25 вересня 2019 року по 12 лютого 2020 року згідно з приписами Закону № 889 вже не існувало прямої заборони звільнення державних службовців із наведених підстав у разі, якщо їх можна було перевести на іншу посаду відповідно до їх кваліфікації, тобто коли існувала можливість пропозиції іншої рівноцінної посади державної служби, а в разі відсутності такої пропозиції — іншої роботи (посади державної служби) у цьому державному органі. Діяли загальні правила Кодексу, за якими, враховуючи переважне право на залишення на роботі, передбачене чинним законодавством, одночасно з попередженням про звільнення у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці власник або уповноважений ним орган пропонував працівникові іншу роботу на тому самому підприємстві, в установі, організації. За відсутності роботи за відповідною професією чи спеціальністю, а також у разі відмови працівника від переведення на іншу роботу на тому самому підприємстві, в установі, організації працівник, на власний розсуд, звертався за допомогою до державної служби зайнятості або працевлаштовувався самостійно. За частиною другою статті 40 Кодексу звільнення допускалося, якщо неможливо перевести працівника, за його згодою, на іншу роботу.

Тобто за того нормативного регулювання умовами для продовження державної служби були наявність вакантних посад та чинників, що надають переважне право на залишення на роботі. Враховуючи це, суб'єкт призначення пропонував державному службовцю або роботу за відповідною професією та спеціальністю, або іншу роботу.

З 2 лютого 2020 року приписами Кодексу було визначено особливості звільнення працівників, які мають статус державного службовця, а саме попередження про наступне вивільнення відбувалося за 30 календарних днів, а не за два місяці, як для інших категорій працівників, а також при вивільненні державних службовців не враховувалося переважне право на залишення на роботі та не застосовувався припис щодо заборони звільнення у разі, якщо його можливо було перевести за його згодою на іншу роботу.

Тобто у той період частина третя статті 49² Кодексу хоча і містила слово «пропонує», його так само слід розуміти так, що суб'єкт призначення мав можливість для реалізації цієї дії (пропонувати) у разі настання зазначених умов, водночас чинним на той час законодавством України суб'єкту призначення було надано ширшу свободу розсуду у визначенні державних службовців, яким він, незважаючи на вжите слово «пропонує», фактично може пропонувати наявні вакантні посади державної служби у тому самому державному органі.

Тому у період з 13 лютого 2020 року по 5 березня 2021 року законодавець лише закріпив зміни, внесені у Кодекс, в оспорюваному приписі частини третьої статті 87 Закону № 889, зазначивши, що суб'єкт призначення або керівник державної служби

може пропонувати державному службовцю будь-яку вакантну посаду державної служби у тому самому державному органі (за наявності). Водночас чинними на той період були приписи Кодексу, а саме:

- 1) попередження про наступне вивільнення відбувається за 30 календарних днів;
- 2) при вивільненні державних службовців не враховується переважне право на залишення на роботі;
- 3) не застосовується припис щодо заборони звільнення у разі, якщо їх можливо перевести за їх згодою на іншу роботу;
- 4) одночасно з попередженням про звільнення у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці власник або уповноважений ним орган пропонує працівникові іншу роботу на тому самому підприємстві, в установі, організації, крім випадків, передбачених Кодексом.

Отже, словосполучення «може пропонувати» у тексті оспорюваного припису частини третьої статті 87 Закону № 889 у редакції Закону № 440 означає, що суб'єкт призначення або керівник державної служби у разі настання визначених цим приписом обставин, урахувавши наявність рівнозначних або нижчих вакантних посад, професійну підготовку та професійні компетентності державних службовців, на власний розсуд висловлює тим державним службовцям, які найбільш відповідають таким критеріям, намір залучити їх до державної служби у тому самому державному органі.

Водночас у чинній редакції частини третьої статті 87 Закону № 889 зазначено, що суб'єкт призначення або керівник державної служби пропонує державному службовцю іншу рівнозначну посаду державної служби або, як виняток, нижчу посаду державної служби відповідно до професійної підготовки та професійних компетентностей, урахувавши переважне право на залишення на роботі, передбачене законодавством про працю, та визначено заборону звільняти державного службовця з наведених у цьому приписі підстав у разі, коли існує можливість запропонувати йому відповідні посади. Тобто знову дещо обмежено свободу розсуду суб'єкта призначення або керівника державної служби. Проте таке нормативне регулювання суперечить нормативному регулюванню щодо звільнення державних службовців, визначеному Кодексом, оскільки у приписах Кодексу прямо зазначено, що при звільненні державних службовців не враховують переважне право на залишення на роботі та не застосовують припис щодо заборони звільнення у разі, якщо їх можливо перевести за їх згодою на іншу роботу.

Отже, незалежно від того, вжито у частині третій статті 87 Закону № 889 слово «пропонує» чи словосполучення «може пропонувати», їх слід розуміти так, що суб'єкт призначення або керівник державної служби у разі скорочення чисельності або штату державних службовців, скорочення посади державної служби внаслідок зміни структури або штатного розпису державного органу без скорочення чисельності або штату державних службовців, реорганізації державного органу, ліквідації державного органу, урахувавши наявність рівнозначних або нижчих вакантних посад, професійну підготовку та професійні компетентності державних службовців, з більшою або меншою свободою розсуду залежно від чинного на відповідний час законодавства України висловлює тим державним службовцям, які найбільш відповідають таким критеріям, намір залучити їх до державної служби у тому самому державному органі.

Загалом наведені зміни у законодавстві обумовлені постійним розвитком самого інституту державної служби. Після ратифікації Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII Угоди про асоціацію Президент України Указом від 12 січня 2015 року № 5/2015 схвалив Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020», якою встановлено вектори руху та програми розвитку держави. За вектором розвитку було ви-

значено за потрібне проведення реформи державної служби та оптимізацію системи державних органів, реформу державного управління визначено як першочергову. Метою реформи державного управління зазначено побудову прозорої системи державного управління, створення професійного інституту державної служби, забезпечення її ефективності. Індикатором реалізації цієї стратегії у реформуванні державної служби визначено досягнення оновлення кадрового складу державних службовців у правоохоронних органах, судах, інших державних органах на 70 відсотків.

Згодом Кабінет Міністрів України видав розпорядження «Деякі питання реформування державного управління України» від 24 червня 2016 року № 474-р зі змінами, яким схвалив Стратегію реформування державного управління України на період до 2021 року. У цій стратегії неодноразово наголошено на потребі оптимізації чисельності державних службовців, ефективності управління людським ресурсом. Одним із заходів реалізації цієї стратегії визначено приведення системи відбору на державну службу у відповідність до європейських стандартів належного адміністрування і найкращих практик, зокрема у спосіб розроблення та внесення в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про державну службу“ щодо удосконалення порядку вступу, проходження, припинення державної служби та оплати праці державних службовців, зміни порядку призначення на посади та звільнення з посад керівників та заступників керівників центральних органів виконавчої влади».

Кабінет Міністрів України видав розпорядження «Деякі питання реформування державного управління України» від 21 липня 2021 року № 831-р зі змінами, яким схвалив Стратегію реформування державного управління України на 2022–2025 роки та визначив, що реформування системи державного управління здійснюється з урахуванням Європейських стандартів належного адміністрування, розроблених Програмою підтримки вдосконалення врядування та менеджменту (далі — Програма SIGMA) та викладених у документі «Принципи державного управління». У цьому документі, зокрема, зазначено, що посилення державної служби передбачає залучення висококваліфікованих фахівців із забезпеченням чесного та прозорого відбору, призначення на посади державної служби, що ґрунтуються на досягненнях і здобутках та однаково-му ставленні до кандидатів незалежно від їх статі, етнічного та соціального походження, наявності інвалідності тощо.

Моніторингові звіти Програми SIGMA містять аналіз ефективності діяльності державних адміністрацій на основі набору стандартних показників, заснованих на Принципах державного управління. Вони оцінюють як передумови для ефективного державного управління (якісні закони, політики, інституційна спроможність і процедури), так і те, як управління працює на практиці. Зокрема, в останньому звіті за грудень 2023 року зазначено, що суттєве погіршення ситуації в Україні в реформуванні державного управління відбулося у період з 2020 до 2023 року, коли управління вищою державною службою зазнало значних перебоїв, відбір не ґрунтувався на заслугах і відбувався без застосування передбачених Законом № 889 конкурсних процедур. Такий відхід від правил став відповіддю на пандемію COVID-19 і введення в Україні воєнного стану.

Отже, розвиток законодавства у подальшому буде відбуватися в окресленому напрямку — посилення професійної та управлінської автономії керівників вищої ланки в державному управлінні, що надасть їм змогу брати на себе відповідальність за управління персоналом, ресурсами та роботою в цілому; залучення до роботи державних службовців виключно на основі їхніх заслуг на прозорих та відкритих конкурсах та

однакового ставлення до кандидатів незалежно від їх статі, етнічного та соціального походження, наявності інвалідності тощо.

З Пояснювальної записки до проекту Закону України про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи (реєстр. № 2318-1), ухваленого як Закон № 440, висновується, що метою його ухвалення було внесення змін до законодавства України в частині удосконалення структури управління у сфері державної митної та податкової політики в Україні, з урахуванням утворення Державної митної та Державної податкової служб України. Обґрунтування викладення частини третьої статті 87 Закону № 889 у новій редакції Закону № 440 у Пояснювальній записці не наведено.

Не наведено також і обґрунтування доцільності зміни частини третьої статті 87 Закону № 889 та викладення її у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення проведення конкурсів на зайняття посад державної служби та інших питань державної служби» від 23 лютого 2021 року № 1285-ІХ, що є чинною, у Пояснювальній записці до проекту цього закону. Із назви випливає, що метою ухвалення цього закону було відновлення проведення конкурсів на посади державної служби.

Проте, аналізуючи наведене, висновується, що незалежно від вживання законодавцем чи слова «пропонує», чи словосполучення «може пропонувати» сутність їх розуміння залишається єдиною в тому, що суб'єкт призначення або керівник державної служби на власний розсуд із урахуванням вимог частини другої статті 19 Конституції України та за наявності певних умов і ресурсів висловлює державному службовцю намір залучити його до державної служби у тому самому державному органі, різним є лише обсяг цих умов та свободи розсуду суб'єкта призначення або керівника державної служби щодо пропонування. І слово «пропонує», і словосполучення «може пропонувати» виключають абсолютну імперативність дії.

Наділення суб'єкта призначення дискреційними повноваженнями [суб'єкт призначення або керівник державної служби може пропонувати державному службовцю будь-яку вакантну посаду державної служби у тому самому державному органі (за наявності)] спрямовано на забезпечення гнучкого владно-управлінського впливу на складні правові ситуації та передбачає можливість вибору між альтернативними способами дій або рішень.

На підставі таких приписів Закону № 889 суб'єкт призначення або керівник державної служби не має можливості не запропонувати державному службовцю наявну вакантну посаду, якщо той за своєю працездатністю, поведінкою може її обійняти і не має серйозної провини, у зв'язку з якою було б недоцільно продовжувати з ним трудові відносини.

Отже, у розумінні статті 43 Конституції України словосполучення «може пропонувати» як дискрецію суб'єкта призначення з урахуванням вимог Конвенції № 158 потрібно розглядати як таку, що суб'єкт призначення або керівник державної служби має можливість запропонувати вакантні посади, якщо вони є, а звільнити працівника за наявності вакантних посад може лише тоді, коли він відмовиться від них або за своїми особистими якостями не має можливості їх обійняти.

Верховний Суд в остаточних судових рішеннях у справах суб'єктів права на конституційну скаргу застосував друге речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону № 889 у редакції Закону № 440 у спосіб, який не узгоджується з конституційним змістом цього речення і розумінням значення слова «може», але помилка у застосуванні закону України (його окремих положень) не може бути підставою для визнання його неконституційним.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права (правовладдя). Одним із елементів конституційного принципу верховенства права є принцип юридичної визначеності. Суб'єкти права на конституційну скаргу вказують на невідповідність другого речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону № 889 у редакції Закону № 440 принципу юридичної визначеності.

Конституційний Суд України зазначив, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями; обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної (абзац шостий підпункту 4.3 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018).

У Доповіді про правовладдя, схваленій Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні, яке відбулося 25–26 березня 2011 року [CDL-AD(2011)003rev], вказано, що вимога юридичної визначеності є ключовою для забезпечення верховенства права; держава зобов'язана дотримуватися та застосовувати у прогнозований і послідовний спосіб ті закони, які вона ввела в дію (пункт 44); юридична визначеність передбачає, що норми права повинні бути зрозумілими і точними, а також спрямованими на забезпечення постійної прогнозованості ситуацій і правовідносин (пункт 46); юридична визначеність означає також, що потрібно в цілому дотримуватися зобов'язань або обіцянок, які взяла на себе держава перед людьми (поняття «легітимних очікувань») (пункт 48).

Принцип юридичної визначеності вимагає чіткості, зрозумілості й однозначності норм права, зокрема їх передбачуваності (прогнозованості) та стабільності (абзац шостий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017).

У контексті статті 8 Конституції України юридична визначеність забезпечує адаптацію суб'єкта правозастосування до нормативних умов юридичної дійсності та його впевненість у своєму правовому становищі, а також захист від свавільного втручання з боку держави.

Юридичну визначеність потрібно розуміти через такі її складові: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність чинного законодавства та можливість завбачати наслідки застосування норм права (законні очікування).

Отже, юридична визначеність означає, що законодавець повинен прагнути до чіткості та зрозумілості у викладенні норм права. Кожна особа відповідно до конкретних обставин має орієнтуватися в тому, яку саме норму права слід застосовувати у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних юридичних наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права.

Друге речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону № 889 у редакції Закону № 440 регулює поведінку суб'єкта призначення і не обумовлює дій державного службовця, через те він не може стверджувати, що воно не відповідає вимогам юридичної визначеності, оскільки його дія спрямована на регулювання діяльності органу державної влади, а не особи.

Реалізація суб'єктом призначення або керівником державної служби права пропонувати державному службовцю будь-яку вакантну посаду державної служби в тому самому державному органі (за наявності) є виконанням ним своїх повноважень від-

повідно до закону, а не привілеєм. Різний статус суб'єкта призначення і працівника обумовлений різницею у їхніх правах та обов'язках, що не можна вважати дискримінацією.

На підставі наведеного я вважаю, що друге речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону № 889 у редакції Закону № 440 не суперечить вимогам частини першої, першого речення частини другої статті 8, частини другої статті 19, частини другої статті 24, частини другої статті 38, частин першої, шостої статті 43 Конституції України.

Крім того, Конституційний Суд України мав підстави для застосування частини третьої статті 89 Закону України «Про Конституційний Суд України», згідно з якою якщо Конституційний Суд України, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що відповідає Конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то Конституційний Суд України вказує на це в резолютивній частині рішення.

Суддя
Конституційного Суду України

Віктор КРИВЕНКО

УХВАЛА ПЕРШОГО СЕНАТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**про закриття конституційного провадження
у справі за конституційною скаргою Гафтонюка Віктора Тимофійовича
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
окремих приписів статті 2 Закону України
«Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування
пенсійної системи», першого речення частини третьої статті 67
Закону України «Про статус і соціальний захист громадян,
які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»**

Київ
3 квітня 2024 року
№ 4-уп(І)/2024

Справа № 3-215/2023(400/23)

Перший сенат Конституційного Суду України у складі суддів:

Кривенка Віктора Васильовича — головуючого,
Гришук Оксани Вікторівни — доповідача,
Кичуна Віктора Івановича,
Колісника Віктора Павловича,
Петришина Олександра Віталійовича,
Філюка Петра Тодосьовича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Гафтонюка Віктора Тимофійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI (Відомості Верховної Ради України, 2012 р., № 12-13, ст. 82) зі змінами, першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-XII (Відомості Верховної Ради Української РСР, 1991 р., № 16, ст. 200) зі змінами.

Заслухавши суддю-доповідача Гришук О.В. та дослідивши матеріали справи, Перший сенат Конституційного Суду України

у с т а н о в и в:

1. Гафтонюк В.Т. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) окремі приписи статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI зі змінами (далі — Закон № 3668), першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний за-

хист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–XII зі змінами (далі — Закон № 796).

Згідно з оспорюваними приписами:

— «максимальний розмір пенсії (крім пенсійних виплат, що здійснюються з Накопичувального пенсійного фонду) або щомісячного довічного грошового утримання (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною), призначених (перерахованих) відповідно до <...> законів України <...> „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“ <...> не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність» (стаття 2 Закону № 3668);

— «максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність» (перше речення частини третьої статті 67 Закону № 796).

На думку автора клопотання, оспорювані приписи Закону № 3668, Закону № 796 порушують його право на належний рівень соціального захисту, гарантованого державою для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; суттєво звужують зміст і обсяг його права на пенсійне забезпечення; порушують його право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

2. Друга колегія суддів Першого сенату Конституційного Суду України Ухвалою від 17 січня 2024 року № 8-2(І)/2024 відкрила конституційне провадження у цій справі.

3. Перший сенат Конституційного Суду України, повно та всебічно розглянувши матеріали справи, дійшов висновку про наявність підстав для закриття конституційного провадження у справі з огляду на таке.

Згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України» сенат Конституційного Суду України закриває конституційне провадження у справі, якщо під час пленарного засідання будуть виявлені підстави для відмови у відкритті конституційного провадження, визначені статтею 62 цього закону (частина четверта статті 63); підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі є наявність рішення Конституційного Суду України щодо того самого предмета конституційної скарги (пункт 6 статті 62).

Конституційний Суд України ухвалив Рішення від 20 березня 2024 року № 2-р(ІІ)/2024, яким визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), припис статті 2 Закону № 3668, що поширює свою дію на Закон № 796, припис першого речення частини третьої статті 67 Закону № 796.

Зазначене рішення стосується тих самих питань, що їх порушує Гафтонюк В.Т. у своїй конституційній скарзі, а саме окремих приписів статті 2 Закону № 3668, першого речення частини третьої статті 67 Закону № 796.

Отже, конституційне провадження у цій справі підлягає закриттю на підставі пункту 6 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» — наявність

рішення Конституційного Суду України щодо того самого предмета конституційної скарги.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 55, 62, 63, 65, 67, 86 Закону України «Про Конституційний Суд України», відповідно до § 48, § 55 Регламенту Конституційного Суду України Перший сенат Конституційного Суду України

у х в а л и в:

1. Закрити конституційне провадження у справі за конституційною скаргою Гафтонюка Віктора Тимофійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668–VI зі змінами, першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–XII зі змінами на підставі пункту 6 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» — наявність рішення Конституційного Суду України щодо того самого предмета конституційної скарги.

2. Ухвала Першого сенату Конституційного Суду України є остаточною.

**ПЕРШИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

УХВАЛА ДРУГОГО СЕНАТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**про закриття конституційного провадження
у справі за конституційною скаргою
Абрамовича Олексія Володимировича
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
абзацу другого частини першої статті 39 Житлового кодексу України**

Київ
15 квітня 2024 року
№ 6-уп(II)/2024

Справа № 3-111/2021(255/21)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович (доповідач),
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини першої статті 39 Житлового кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Городовенка В.В. та дослідивши матеріали справи, Другий сенат Конституційного Суду України

у с т а н о в и в:

1. Абрамович О.В. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність частині другій статті 24, частині другій статті 47 Конституції України (конституційність) абзац другий частини першої статті 39 Житлового кодексу Української РСР. Законом України «Про децентралізацію законодавства України» від 21 квітня 2022 року № 2215-ІХ, який набрав чинності 7 травня 2022 року, до Житлового кодексу Української РСР внесено зміни, зокрема його назву викладено в новій редакції — Житловий кодекс України (далі — Кодекс) та в тексті Кодексу слова «Рада народних депутатів» у всіх відмінках і числах замінено словом «рада» у відповідних відмінку і числі.

Згідно з частиною першою статті 39 Кодексу громадян беруть на облік як осіб, які потребують поліпшення житлових умов «за місцем проживання — виконавчим комітетом районної, міської, районної в місті, селищної, сільської ради за участю громадської комісії з житлових питань, створюваної при виконавчому комітеті» (абзац другий).

Зі змісту конституційної скарги Абрамовича О.В. та долучених до неї матеріалів випливає таке.

Абрамович О.В. 9 жовтня 2017 року звернувся до виконавчого комітету Чорноморської міської ради із заявою про взяття на квартирний облік його та членів його родини на підставі статті 81 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011–XII, однак йому відмовили у прийнятті на квартирний облік.

Абрамович О.В. звернувся до Іллічівського міського суду Одеської області з позовом до виконавчого комітету Чорноморської міської ради про зобов'язання взяти його та членів його сім'ї на квартирний облік як осіб, які потребують поліпшення житлових умов і надання житлового приміщення.

Рішенням Іллічівського міського суду Одеської області від 10 липня 2019 року, залишеним без змін постановою Одеського апеляційного суду від 4 лютого 2020 року, відмовлено у задоволенні позовних вимог Абрамовича О.В.

Колегія суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду постановою від 27 травня 2021 року касаційну скаргу Абрамовича О.В. залишила без задоволення, а рішення судів першої та апеляційної інстанцій — без зміни і зазначила, зокрема, що «погоджується із висновками судів першої та апеляційної інстанцій, що подання документів та вирішення питання про взяття особи <...> на квартирний облік здійснюється виконавчим комітетом місцевої ради за місцем постійного проживання та реєстрації особи у відповідному населеному пункті»; «обґрунтованими є висновки судів про правомірність відмови виконавчого комітету Чорноморської міської ради <...> у прийнятті позивача та членів його сім'ї на квартирний облік <...> оскільки Абрамович О.В. постійно проживав та зареєстрований разом із членами своєї сім'ї на території Березівської міської ради Одеської області».

Автор клопотання вважає, що внаслідок застосування в остаточному судовому рішенні у його справі абзацу другого частини першої статті 39 Кодексу його дискриміновано «за ознакою „місця проживання“» та порушено конституційне право на житло, гарантоване частиною другою статті 47 Конституції України.

2. Другий сенат Конституційного Суду України Ухвалою від 1 лютого 2023 року № 4-у(II)/2023 відкрив конституційне провадження у цій справі, а Ухвалою від 1 березня 2023 року № 9-у(II)/2023 ухвалив розглянути цю справу у формі письмового провадження.

3. Другий сенат Конституційного Суду України, повно та всебічно дослідивши матеріали справи, дійшов висновку про наявність підстав для закриття конституційного провадження у справі з огляду на таке.

Згідно з Законом України «Про Конституційний Суд України» сенат Конституційного Суду України закриває конституційне провадження у справі, якщо під час пленарного засідання будуть виявлені підстави для цього (частина четверта статті 63); за статтею 62 цього закону такою підставою є неприйнятність конституційної скарги (пункт 4).

3.1. Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» конституційна скарга має містити обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих приписів) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало

порушення внаслідок застосування закону (пункт 6 частини другої статті 55); конституційна скарга вважається прийнятною за умов її відповідності вимогам, визначеним, зокрема, статтею 55 цього закону (абзац перший частини першої статті 77).

Другий сенат Конституційного Суду України звертає увагу, що він за іншою конституційною скаргою Абрамовича О.В. ухвалив Рішення у справі щодо дискримінації у реалізації права на житло від 22 червня 2022 року № 5-р(II)/2022 (далі — Рішення), яким визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 2 частини другої статті 40 Кодексу, згідно з яким знімають з обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, у випадку «виїзду на постійне місце проживання до іншого населеного пункту». У Рішенні також наголошено, що «крім Кодексу, законодавець урегулював питання реалізації конституційного права на житло громадянами, які потребують соціального захисту, Законом України „Про житловий фонд соціального призначення“, що є спеціальним законодавчим актом у цьому питанні в контексті *lex specialis derogat generali*»; а «оспорюваний припис статті 40 Кодексу <...> окремо від змісту спеціального законодавчого регулювання реалізації права на житло громадянами, які потребують соціального захисту, з підстав, зазначених у конституційній скарзі, не може бути визнаний таким, що суперечить припису частини другої статті 47 Конституції України» (перше речення абзацу другого, абзац п'ятий підпункту 7.1 пункту 7 мотивувальної частини).

Другий сенат Конституційного Суду України констатує, що питання реалізації конституційного права на житло громадян, які потребують соціального захисту, унормовано не лише оспорюваним приписом Кодексу, а передусім Законом України «Про житловий фонд соціального призначення». До того ж власне механізм реалізації гарантованого статтею 47 Конституції України права на житло є складним і охоплює різні умови, що створює держава, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Цей механізм унормовано й іншими законами України, зокрема, «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», «Про іпотеку», «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду».

Автор клопотання залишає це поза увагою та не вказує, як саме оспорюваний припис Кодексу, що визначає порядок узяття громадян, які потребують поліпшення житлових умов, на облік, зокрема «за місцем проживання», призвів до дискримінації та порушення його конституційного права на житло. До того ж конституційне право на житло, про яке він зазначає в конституційній скарзі, вже було захищено від дискримінації з ухваленням Рішення. Тому Абрамович О.В., твердячи про неконституційність абзацу другого частини першої статті 39 Кодексу, фактично піддає сумніву досконалість унормованого законодавцем механізму реалізації конституційного права на житло.

В Ухвалі Другого сенату Конституційного Суду України від 10 травня 2023 року № 35-у(II)/2023 наголошено, що «звернення особи до Конституційного Суду України з конституційною скаргою не може бути спрямоване лише в інтересах публічного порядку (*actio popularis*); суб'єкт права на конституційну скаргу має зазначити, яке з гарантованих Конституцією України його людських прав зазнало порушення внаслідок застосування закону» (друге речення абзацу першого підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини). З огляду на це особа, яка звертається до Конституційного Суду України, повинна не лише зазначити, а й навести аргументи, як саме оспорюваний за-

кон (його окремі приписи), який був застосований в остаточному судовому рішенні в її справі, реально порушує її гарантоване Конституцією України право.

Другий сенат Конституційного Суду України вважає, що автор клопотання не навів аргументів на підтвердження того, що його конституційне право було реально порушено внаслідок застосування оспорюваного припису Кодексу, тому в цій справі не зазначено конституційного права, яке зазнало порушення внаслідок застосування закону.

Отже, Абрамович О.В. не дотримав вимог пункту 6 частини другої статті 55 Закону України «Про Конституційний Суд України», що є підставою для закриття конституційного провадження у справі згідно з пунктом 4 статті 62 цього закону — неприйнятність конституційної скарги.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 151¹, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 55, 62, 63, 65, 67, 86 Закону України «Про Конституційний Суд України», відповідно до § 48, § 55 Регламенту Конституційного Суду України Другий сенат Конституційного Суду України

у х в а л и в:

1. Закрити конституційне провадження у справі за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другої частини першої статті 39 Житлового кодексу України на підставі пункту 4 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» — неприйнятність конституційної скарги.

2. Ухвала Другого сенату Конституційного Суду України є остаточною.

**ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

ЗОВНІШНІ ЗВ'ЯЗКИ Конституційного Суду України

БЕРЕЗЕНЬ

29 лютого — 2 березня	участь судді Конституційного Суду України <i>Галини Юровської</i> у міжнародній конференції «Роль конституційних судів у конкретизації спільних цінностей, які об'єднують Європу» з нагоди 20-ї річниці членства Латвійської Республіки в Європейському Союзі (м. Рига, Латвійська Республіка)
11 березня	участь судді Конституційного Суду України <i>Галини Юровської</i> у розширеній робочій зустрічі, присвяченій питанням діяльності адміністративних судів, що відбулася в Касаційному адміністративному суді у складі Верховного Суду
14 березня — 16 березня	участь виконувача обов'язків Голови Конституційного Суду України <i>Сергія Головатого</i> та помічника судді Конституційного Суду України <i>Костянтина Мазура</i> у 138-му пленарному засіданні Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) та засіданнях її робочих органів

КВІТЕНЬ

3–5 квітня	участь судді Конституційного Суду України <i>Віктора Городовенка</i> , члена Консультативної ради європейських суддів, у 46-му засіданні робочої групи Консультативної ради європейських суддів (м. Рим, Італійська Республіка)
11 квітня	онлайн-лекція на тему «Федеральний конституційний суд: історія та сьогодення» за участі суддів Конституційного Суду України <i>Олега Первомайського</i> , <i>Олександра Петришина</i> та <i>Галини Юровської</i> , суддів Федерального конституційного суду Німеччини у відставці <i>Райнгарда Гайера</i> та <i>Удо Штайнера</i> , представниці Німецького фонду міжнародної правничої співпраці (IRZ) — керівниці проєктів в Україні <i>Ангели Шмайнк</i> , ректора Національної школи суддів України <i>Миколи Оніщука</i> (серія онлайн-лекцій за участі суддів Конституційного Суду України та німецьких експертів у межах співпраці з Німецьким фондом міжнародної правничої співпраці)
18–19 квітня	участь виконувача обов'язків <i>Сергія Головатого</i> у міжнародній конференції на тему «Складники та тенденції розвитку європейських юридичних стандартів», що її організувала Венеційська Комісія у співпраці зі Гданським університетом. Сергій Головатий виступив із доповіддю на тему «Круті віражі поділу влади в Україні та порадиництво Венеційської Комісії» (м. Гданськ, Республіка Польща)

19 квітня	семінар щодо змісту та обсягу попереднього перевірення звернень до Конституційного Суду України (фільтрація індивідуальних конституційних скарг) для працівників Секретаріату Конституційного Суду України, організований Проектом «Підтримка розвитку конституційної юстиції в Україні», що його впроваджують у межах спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Партнерство заради добропорядного врядування», фаза III (м. Київ)
22 квітня	круглий стіл для суддів Конституційного Суду України щодо захисту особових даних у практиці Європейського суду з прав людини та Суду справедливості Європейського Союзу, а також органів конституційної юрисдикції держав — членів Ради Європи, організований Проектом «Підтримка розвитку конституційної юстиції в Україні», що його впроваджують у межах спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Партнерство заради добропорядного врядування», фаза III (м. Київ)
23 квітня	семінар щодо захисту особових даних у конституційній юрисдикції для працівників Секретаріату Конституційного Суду України та патронатних служб суддів Конституційного Суду України, організований Проектом «Підтримка розвитку конституційної юстиції в Україні», що його впроваджують у межах спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Партнерство заради добропорядного врядування», фаза III (м. Київ)
25 квітня	онлайн-лекція «Конституційна скарга як інструмент захисту прав: досвід Німеччини» за участі суддів Конституційного Суду України <i>Оксани Грищук, Олега Первомайського, Олександра Петришина</i> та <i>Галини Юровської</i> , суддів Федерального конституційного суду Німеччини у відставці <i>Райнгарда Гайера</i> та <i>Удо Штайнера</i> , представника Німецького фонду міжнародної правничої співпраці (IRZ) — заступника керівника проектів, старшого менеджера проектів <i>Вольфрама Гертіга</i> , ректора Національної школи суддів України <i>Миколи Оніщука</i> (серія онлайн-лекцій за участі суддів Конституційного Суду України та німецьких експертів у межах співпраці з Німецьким фондом міжнародної правничої співпраці)

Реферативний огляд публікацій із конституційного права за 2024 рік

ДИСЕРТАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бевз Ю. В. Конституційно-правові засади організації та діяльності політичних партій : дис. ... д-ра філософії / Донецький національний університет ім. Василя Стуса. Вінниця, 2024. 305 с.

Дисертація є комплексним дослідженням конституційно-правових засад організації та діяльності політичних партій із розробленням нових науково обґрунтованих положень і пропозицій. Надано пропозиції щодо підвищення ефективності контролю за діяльністю політичних партій і їх відповідальності та запропоновано: 1) розширити повноваження Конституційного Суду України з наданням права вирішувати питання про відповідність Конституції України (конституційність) виборчих програм і статутів; 2) надати право судам стягувати на користь держави майно та кошти партії у випадку подання політичною партією свідомо (навмисно) неправдивих відомостей для її реєстрації, якщо такі відомості були подані помилково — майно та кошти партії можуть бути використані на її статутні цілі. Набула подальшого розвитку законодавча основа конституційноправової відповідальності у спосіб додаткової аргументації щодо доцільності ухвалення єдиного нормативного акта, в якому потрібно закріпити: підстави застосування конституційно-правової відповідальності, види конституційних деліктів, перелік санкцій, зокрема процедуру притягнення до відповідальності, оскарження рішень, дій чи бездіяльності політичних партій.

Бутков О. І. Конституційно-правові засади проведення громадських обговорень в Україні : дис. ... д-ра філософії / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. 249 с. Дата захисту: 01.03.2024.

Дисертація є першим у вітчизняній науці комплексним дослідженням конституційно-правових засад проведення громадських обговорень в Україні. Виходячи із теоретичних та нормативних положень визначено, що об'єктом громадських обговорень може бути будь-яке питання державного та місцевого значення, яке має суспільний інтерес та розгляд якого не є обмежений Конституцією чи законом України. На підставі аналізу стану конституційно-правового регулювання громадських обговорень встановлено: 1) у Конституції України прямо не передбачено використання такої форми демократії участі, як громадське обговорення, однак визначено право громадян безпосередньо брати участь у вирішенні публічних справ; 2) конституційно-правове регулювання громадських обговорень характеризується значною кількістю нормативних актів — і законів, і підзаконних актів. До основних недоліків чинного законодавства, яке регулює питання громадських обговорень, можна віднести таке: 1) велика кількість нормативних актів, які регулюють це питання, що супроводжується значною кількістю юридичних колізій, прогалін, суперечностей і невизначеностей; 2) регулювання проведення громадських обговорень в органах місцевого самоврядування статутним правом. Громадські обговорення є самостійним інститутом конституційного права, який регулює однорідні суспільні відносини та повинен регулюватися окремим нормативним актом. У зв'язку з цим запропоновано ухвалити Закон України «Про громадські обговорення».

Буткова О. Я. Конституційно-правові засади громадської експертизи в Україні : дис. ... д-ра філософії / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. 237 с. Дата захисту: 01.03.2024.

Дисертація є першим в українській юридичній науці спеціальним кваліфікаційним дослідженням конституційно-правових засад громадської експертизи в Україні, у якому визначено теоретичні, правові та практичні аспекти громадської експертизи, недоліки конституційно-правового регулювання громадської експертизи в Україні та надано на цій основі обґрунтовані пропозиції удосконалення правового регулювання проведення такої експертизи. Встановлено, що однією з конституційних засад громадської експертизи є розвинене громадянське суспільство, яке є моральним регулятором у дискурсі та може контролювати діяльність і рішення органів державної влади та місцевого самоврядування у спосіб проведення громадської експертизи. Невід'ємною конституційно-правовою засадою громадської експертизи є наявність правової держави, яка здатна забезпечити механізми дотримання прав громадян на участь в управлінні державними справами, свободу доступу до інформації та відповідальність держави перед громадянськістю. У контексті можливого впровадження в Україні заслуговує на увагу досвід Швейцарії щодо обов'язкового залучення науковців у певній сфері до розроблення та/або експертизи законопроекту. Задля вдосконалення конституційно-правового регулювання громадської експертизи запропоновано ухвалити Закон України «Про громадську експертизу», який буде поширюватися на всі органи державної влади та місцевого самоврядування.

Вигівська А. С. Конституційно-правові засади фінансового забезпечення підготовки і проведення виборів народних депутатів України : дис. ... д-ра філософії / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2023. 196 с. Дата захисту: 27.02.2024.

Дисертацію присвячено комплексному та ґрунтовному дослідженню фінансового забезпечення підготовки і проведення виборів народних депутатів України. Автор проаналізував сутність конституційно-правового механізму фінансового забезпечення виборів до парламенту України. Досліджено вибори як основну форму волевиявлення народу і як вияв безпосередньої демократії відповідно до положень Конституції України. Детально досліджено конституційно-правові засади фінансового забезпечення виборів до парламенту за рахунок коштів державного бюджету, а також за кошти виборчих фондів партій та власних виборчих фондів кандидатів у депутати. Обґрунтовано пропозицію до Виборчого кодексу України щодо запровадження конкретних санкцій за порушення правил фінансування виборів народних депутатів України.

Воронов Д. О. Виконання рішень Конституційного Суду України: проблеми теорії і практики : дис. ... д-ра філософії / Донецький національний університет ім. Василя Стуса. Вінниця, 2023. 200 с. Дата захисту: 05.03.2024.

Дисертація є першим у вітчизняній науці конституційного права комплексним дослідженням виконання рішень Конституційного Суду України з обґрунтуванням нових теоретичних положень і розробленням рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання реалізації рішень Конституційного Суду України задля підвищення ефективності їх виконання. Запропоновано комплексні зміни до чинного законодавства України (Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суд України», Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні право-

порушення, Регламенту Конституційного Суду України та Положення про постійного представника Верховної Ради України у Конституційному Суді України), спрямовані на впровадження збалансованого і дієвого порядку виконання рішень та додержання висновків Конституційного Суду України, реальної їх обов'язковості та кореспондованої відповідальності за невиконання чи неналежне виконання даного обов'язку.

Дорошенко Е. Р. Конституційні засади обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... д-ра філософії / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2023. 228 с. Дата захисту: 29.02.2024.

Дисертаційне дослідження спрямовано на розкриття конституційних засад обмеження прав і свобод людини і громадянина та виокремлення особливостей запровадження таких обмежень в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови. Проаналізовано поняття і зміст правовідносин у сфері конституційних обмежень прав і свобод людини і громадянина в Україні, якими є врегульовані нормами міжнародних договорів, ратифікованих Україною, Конституції України та законів України суспільні відносини, змістом яких є встановлення тих чи інших звужень різного виду прав і свобод, а також переліку прав і свобод, які не можуть бути обмежені, за наявності настання виняткових для здоров'я нації, безпеки держави обставин та збереження балансу інтересів держави і суспільства й окремої людини, що відповідають конституційним принципам та практиці Європейського суду з прав людини. Вперше розглянуто особливості конституційних обмежень прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану, які визначають тимчасовість встановлення таких обмежень періодом існування спеціального правового режиму в державі; розширений склад суб'єктів, які мають право встановлювати такі обмеження: військово-цивільні адміністрації, воєнні адміністрації; розширено повноваження інших державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з метою швидкого реагування та вжиття заходів щодо відвернення небезпеки, забезпечення життєдіяльності громадян в умовах воєнної агресії та небезпеки життю і здоров'ю населення; обов'язок інформування міжнародних та іноземних інституцій щодо термінів та обсягу обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Запропоновано розробити Концепцію конституційних обмежень прав і свобод людини і громадянина у період повоєнної відбудови як складову Концепції перехідного правосуддя та визначити її засади в ухваленому Законі України «Про захист прав і свобод людини і громадянина в умовах перехідного періоду».

Іванів І. Г. Правовий статус судді конституційного суду в державах ЄС та Україні : дис. ... д-ра філософії / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2023. 191 с. Дата захисту: 28.02.2024.

У дисертаційному дослідженні проведено комплексний аналіз теоретичних і практичних засад правового статусу суддів конституційних судів держав ЄС та України. Виокремлено особливості конституційно-правового регулювання здійснення судової влади у країнах ЄС із урахуванням місця судів конституційної юрисдикції в системі судової влади. Наголошено, що для гарантування належного правового статусу суддів Конституційного Суду України та, як наслідок, утвердження дієвої національної системи конституційної юстиції, крім закономірних нормотворчих та організаційних заходів, державна влада, у межах Конституції України, має забезпечити термінове заповнення наявних вакансій у Конституційному Суді України; гарантувати поступове подальше оновлення персонального складу Конституційного Суду України; започатку-

вати конституційно визначені механізми для дострокового припинення повноважень суддів Конституційного Суду України; для подальшого запобігання надмірному судовому активізму змінити профільний закон у частині строків відкриття проваджень, розгляду справ, порядку і форм судових засідань тощо; внести зміни до Конституції України щодо подальшого удосконалення статусу суддів Конституційного Суду України, форм і методів його роботи. Обґрунтовано, що зазначені заходи суттєво покращать ситуацію в сфері функціонування конституційної юстиції в Україні, створять необхідну перспективу для утвердження ціннісного і практичного значення конституційних принципів, захищених волею народу і спрямованих на забезпечення прав і свобод людини та всебічне гарантування людської гідності. Проаналізовано конституційно-правове регулювання судової влади у зарубіжних країнах. Обґрунтовано, що повноваженням судді конституційного суду, що визначає його винятковий правовий статус порівняно з іншими суб'єктами судової влади в державах, де функціонує спеціалізована конституційна юстиція, є повноваження з остаточного вирішення питань про конституційність/неконституційність нормативних актів.

Іванов А. Б. Конституційно-правовий статус Вищої ради правосуддя в умовах реалізації положень судової реформи : дис. ... д-ра філософії / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2023. 201 с. Дата захисту: 23.01.2024.

У дисертації здійснено комплексне дослідження конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя в умовах реалізації положень судової реформи. Визначено позитивним кроком на шляху до модернізації конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя внесення змін до відповідного профільного закону, котрі серед іншого передбачали створення Етичної ради — органу, до предмета відання якого належать питання оцінки доброчесності осіб, котрі потенційно претендують ввійти до складу Вищої ради правосуддя, а також здійснення однократного оцінювання дійсних членів Вищої ради правосуддя щодо їх відповідності вимогам доброчесності та професійної етики. Запропоновано ухвалення окремого документа — Керівні принципи та/або Кодекс етики Вищої ради правосуддя, котрий може зміцнити довіру громадськості та сприяти кращому розумінню ролі зазначеного органу суддівського врядування. Запропоновано застосовувати принцип збалансованості у формуванні органів суддівського врядування, котрий передбачає, зокрема, безпосередню участь у складі судових рад і інших представників, не обов'язково правничих професій. Обґрунтовано доцільність розширення повноваження Вищої ради правосуддя в аспекті реагування на захист суддів і прокурорів від будь-яких дій, які можуть вплинути на їх незалежність або неупередженість, викликати підозри щодо них або можуть завдати шкоди їхній професійній репутації.

Каменчук Т. В. Права людини: традиційні та сучасні підходи : дис. ... д-ра філософії / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2024. 227 с. Дата захисту: 04.03.2024.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню поняття, сутності і змісту прав людини на основі традиційних та сучасних підходів. Розглянуто основні засади та принципи, які лежать в основі прав людини: незалежність, невід'ємність, універсальність та недоторканність. Проаналізовано історичні етапи становлення поняття «права людини», починаючи зі Стародавнього світу та закінчуючи сучасними міжнародними правовими документами. Досліджено сучасні форми та механізми захисту

прав людини, такі як національні та міжнародні правові інструменти, судова практика, засоби масової інформації та громадські організації. Проведено аналіз впливу глобалізаційних процесів на економічні, соціальні та політичні права людини. Означено роль міжнародних організацій і міжнародного права у забезпеченні прав людини в умовах глобалізації. Установлено взаємозв'язок між глобалізацією та правами меншин, правами жінок, правами національних меншин та правами мігрантів.

Ковтуняк В. О. Процедура внесення змін до конституції: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... д-ра юрид. наук / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2023. 194 с. Дата захисту: 26.02.2024.

Дисертація є комплексним правовим дослідженням, спрямованим на розкриття юридичної сутності процедури внесення змін до Конституції України, а також на визначення проблемних питань та вироблення конкретних пропозицій щодо вдосконалення такої процедури з урахуванням досвіду зарубіжних держав, отриманого унаслідок порівняльно-правових методів дослідження. Особливу увагу присвячено питанню сучасного розуміння поняття конституції. Означено широку варіативність підходів до розуміння конституції: від історичних — щодо аналізу впливу нормативних документів, частково аналогічних до сучасних конституцій у різні періоди; до інституціонального, формально-юридичного, соціального, політичного, природно-правового підходів. Проведено детальний аналіз теоретичних і практичних особливостей внесення змін до конституції як частини конституційного процесу. Акцентовано на тому, що забезпечення конституціоналізму передбачає наявність передбачуваних і стабільних положень конституцій, які не мають бути легко змінені у вирі політичних чи інших процесів. Аргументовано юридичну недоцільність зміни преамбул конституцій як їх історичних та мотиваційних частин. Доведено, що потреба зміни преамбули конституції свідчить про необхідність ухвалення її (конституції) нової редакції. Проведено порівняльно-правове дослідження процесів внесення змін до конституцій провідних держав світу, а також концептуальних засад підходу до формування процедур внесення таких змін. Виокремлено загальні характерні риси та групи країн із різними підходами до процесу внесення змін до конституції, особливостями процедури внесення таких змін та іншими важливими конституційними положеннями, дотичними до конституційного процесу.

Мерник А. М. Обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2023. 408 с. Дата захисту: 15.02.2024.

Дисертацію присвячено вивченню правової доктрини обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів, розкриттю принципів, які застосовують під час обмеження прав, виявленню недоліків та формулюванню пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання суспільних відносин із зазначених питань. Зроблено висновок, що в умовах особливих правових режимів існує велика кількість прав людини, що є відносними, не абсолютними, і можуть бути обмежені органами державної влади та місцевого самоврядування. Проте для того, щоб такі обмеження були правомірними, не порушували принцип верховенства права, їх визнавали допустимими, вони повинні відповідати певним критеріям: бути визначеними законом; не стосуються основного змісту права; бути домірними поставленій меті (принцип пропорційності); їх застосовують у законних цілях, перелік яких є вичерпним і не

підлягає розширенню. Досліджено інститут контролю за дотриманням прав людини як засіб захисту та відновлення прав людини під час дії особливих правових режимів та після їх припинення, що є актуальним з огляду на запровадження в Україні воєнного стану. Здійснено правовий аналіз інституту контролю за дотриманням прав людини в умовах особливих правових режимів, визначено основні особливості громадського, державного, судового контролю, висвітлено повноваження інституцій громадянського суспільства, органів державної влади, конституційних судів під час здійснення контролю за дотриманням прав людини в умовах їх тимчасового обмеження.

Моніч Б. С. Акти Конституційного Суду України: правова природа і види: дис. ... д-ра філософії / Донецький національний університет ім. Василя Стуса. Вінниця, 2023. 228 с. Дата захисту: 05.03.2024.

Дисертація є комплексним дослідженням правової природи та видів актів Конституційного Суду України. У розділі 1 «Загальнотеоретична характеристика актів Конституційного Суду України» проаналізовано підходи до визначення поняття, ознак актів Конституційного Суду України (далі — Конституційний Суд, КСУ, Суд), виявлено особливості їх правової природи; на підставі доктринальних підходів, практики КСУ та органів конституційного контролю інших країн охарактеризовано особливості правової природи, ознаки, значення юридичних позицій КСУ; уточнено роль і місце актів Суду у системі джерел національного права. Вперше запропоновано комплексне розуміння природи актів КСУ як правових актів та джерела права і як процесуальних документів та їх визначення. Запропоновано авторську редакцію статті 83 Закону України «Про Конституційний Суд України». Набули подальшого розвитку положення щодо обумовленості правової природи актів Конституційного Суду особливим правовим статусом цього органу з доведенням того, що всі акти КСУ є правовими, але тільки рішення та висновки мають ознаку нормативності, оскільки породжують виникнення, зміну чи припинення відповідних правовідносин. Обґрунтовано, що для оцінки юридичного значення рішень КСУ необхідно використовувати термін «преюдиція», оскільки рішення КСУ про тлумачення закону стосується його правового змісту і є обов'язковим для всіх випадків його застосування. Доведено, що з огляду на лише правовий характер актів КСУ задля уникнення політичної заангажованості Суд не має розглядати питання щодо політичної доцільності актів чи рішень, що є предметом розгляду Суду, адекватності заходів, які здійснювали на їх основі, та запропоновано доповнити статтю 8 Закону України «Про Конституційний Суд України» частиною четвертою відповідного змісту.

Никорак О. Ю. Конституційна ідентичність як категорія конституційного права : дис. ... д-ра філософії / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 248 с. Дата захисту: 26.03.2024.

Дисертацію присвячено комплексному теоретичному дослідженню поняття конституційної ідентичності як категорії конституційного права. Описано структуру поняття та його компонентів, досліджено конституційну ідентичність окремих держав західної демократії, Європейського Союзу та України. У дисертаційному дослідженні охарактеризовано частину компонентів конституційної ідентичності: універсальні та національні конституційні цінності. Вихідною тезою дисертації є розуміння конституційної ідентичності України крізь призму національних цінностей, які є основоположними в умовах загроз самозбереження нації у поєднанні з євроінтегра-

ційними прагненнями як виразниками універсальних правових цінностей західної цивілізації. Доведено, що і зміст цього міждисциплінарного поняття, і його структура залежать від особливостей становлення кожної конституційної держави, отже, аналіз міждисциплінарного та полісемантичного поняття конституційної ідентичності як самостійної категорії конституційного права є актуальним і критично необхідним. Інтерес до поняття «конституційної ідентичності» як категорії конституційного права зумовлено також тим, що в окремих випадках конституційну ідентичність використовують для виправдання зловживань принципом невтручання у внутрішні справи чи уникнення примату міжнародного права. Така неоднозначність поняття лише доводить необхідність глибшого аналізу його генези та меж застосування. Внаслідок порівняльно-правової характеристики конституційних ідентичностей конкретних держав та Європейського Союзу у дослідженні зацентровано на формуванні та сфері використання цієї категорії. Зосереджено увагу на тому, що зарубіжний досвід має свою специфіку, яка залежить і від рівня розвитку демократичних інститутів та ефективності публічної адміністрації, і від соціально-правових, культурних, етнічних чинників, консолідованості нації, рівня розвитку громадянського суспільства та вектора національної ідеї.

Панчишин Р. І. Об'єднана територіальна громада як суб'єкт муніципально-правових відносин : дис. ... д-ра юрид. наук / Національний авіаційний університет. Київ, 2024. 442 с. Дата захисту: 18.04.2024.

Дисертацію присвячено науково-теоретичним, правовим і практичним проблемам визначення правового статусу об'єднаної територіальної громади як суб'єкта муніципально-правових відносин. У дослідженні надано авторське визначення муніципально-правових відносин як особливого виду публічно-правових відносин, урегульованих нормами конституційного та муніципального права, обов'язковим суб'єктом яких є територіальна громада (об'єднана громада) або сформований нею представницький орган, та який виникає у сфері реалізації місцевого самоврядування, виконання завдань і функцій місцевого самоврядування та формування системи органів місцевого самоврядування з метою реалізації прав та інтересів членів відповідної громади та інтересів усієї громади. Доведено, що в конституційно-правовому аспекті територіальна громада — це сукупність людей — мешканців певної адміністративно-територіальної одиниці або її частини чи декількох територіальних одиниць, яких поєднує спільність території проживання, володіння та розпорядження комунальною власністю, включаючи землі комунальної власності, а також спільність інтересів у сфері соціально-економічного, культурно-етнографічного, екологічного розвитку певної території, та які наділені гарантованим Конституцією та законами України правом безпосередньо та через представницькі органи, які їм підзвітні та підконтрольні, вирішувати питання місцевого значення в усіх суспільних сферах. Розкрито поняття та ознаки спроможної територіальної громади, систематизовано функції об'єднаної територіальної громади, визначено особливості реалізації функцій і повноважень об'єднаної територіальної громади в умовах дії правового режиму воєнного стану, окреслено форми взаємодії об'єднаної територіальної громади та місцевих органів державної виконавчої влади. Проведено аналіз зарубіжного досвіду у сфері здійснення муніципально-правової реформи. Розроблено пропозиції щодо удосконалення національного законодавства у сфері регулювання гарантій об'єднання територіальної громади, а також окремих видів муніципально-правової відповідальності виборних осіб та органів місцевого самоврядування.

Парамонов Н. В. Репродуктивні права в Україні та сусідніх державах: конституційне дослідження : дис. ... д-ра філософії / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2023. 198 с. Дата захисту: 28.02.2024.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемам, пов'язаним із юридичною природою, системою та змістом репродуктивних прав людини, їх конституційним та законодавчим визнанням, а також аналізом конституційної цінності права на життя, в розрізі репродуктивних прав, репродуктивного здоров'я, аналізу та обґрунтування цілісного наукового уявлення про належність інституту репродуктивних прав людини до системи конституційно-правових інститутів, що становлять структуру основ правового статусу особи. Під час дослідження виокремлено загальні теоретичні підходи до конституційно-правової та аксіологічної характеристики конституційного права людини на життя і розглянуто еволюцію репродуктивного права. Проаналізовано конституційне право людини на життя як основу інституціоналізації репродуктивних прав людини, визначено поняття, систему репродуктивних прав людини, їх співвідношення з основами правового статусу особи; взаємозв'язок репродуктивного здоров'я та репродуктивних прав, а також їх змістове наповнення; виявлено специфіку конституційно-правового механізму реалізації репродуктивних прав людини через призму допоміжних технологій, а також визначено гарантії репродуктивних прав людини, їх видову характеристику; розкрито систему захисту репродуктивних прав і репродуктивного здоров'я через призму судових рішень та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правових засад інституту репродуктивних прав людини.

Продан В. І. Конституційно-правове регулювання права на освіту: вітчизняний досвід та зарубіжна практика : дис. ... д-ра філософії / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2023. 319 с. Дата захисту: 16.02.2024.

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та подано нове науково-обґрунтоване вирішення проблематики конституційно-правового регулювання освіти в умовах кризових ситуацій в Україні та зарубіжних державах. Наведено авторське розуміння освіти як ціннісної парадигми, зокрема, як процесу розвитку особистості, що передбачає навчання та виховання, містить у собі передачу знань, розвиток моральних цінностей, стимулювання креативності та самовираження, а також формування глибокого розуміння себе, суспільства та навколишнього середовища. Сформульовано розуміння дефініції «освіта як основоположне право» як універсального та невід'ємного права кожної людини на здобуття знань, навичок та компетентностей, розвиток власної особистості відповідно до індивідуальних потреб та можливостей у дусі доступної, якісної, справедливої та рівної освіти на всіх рівнях з метою сприяння особистому, громадянському та державному розвитку, культурній різноманітності та соціальній інтеграції. Проаналізовано зарубіжний досвід конституційно-правового регулювання права на освіту, а саме Італії, Німеччини, США, Франції, Швейцарії та Японії. Запропоновано під правомірним обмеженням прав та свобод осіб розуміти допустиму, законно передбачену та обґрунтовану діяльність держави або інших органів, спрямовану на обмеження або обґрунтування використання конкретного права або свободи особи в інтересах загального блага за умови дотримання законодавчих процедур і визначених критеріїв, таких як наявність закону, легітимність мети обмеження та необхідність його застосування в демократичному суспільстві.

Пулей В. І. Інститут конституційної скарги в Україні та країнах Центральної Європи: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра філософії / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2023. 224 с. Дата захисту: 27.02.2024.

У дисертаційній роботі здійснено порівняльно-правове дослідження інституту конституційної скарги в Україні та країнах Центральної Європи. Проаналізовано еволюцію конституційно-правового регулювання конституційної скарги в Україні та центральноєвропейських державах. Із позиції теоретичної складової дисертаційного дослідження важливу роль відіграли напрацювання вітчизняних та зарубіжних науковців та експертів, які досліджували та висвітлювали засади функціонування конституційної скарги як форми прямого звернення до органу конституційної юрисдикції, що є засобом забезпечення зворотного впливу індивідів та їх об'єднань на публічну владу, є одним із засобів зміцнення демократії та утвердження верховенства права. Досліджено понятійно-категорійний апарат права на конституційну скаргу та виокремлено його кваліфікаційні ознаки. Охарактеризовано правові аспекти формування та реалізації парадигми конституційної скарги в країнах Центральної Європи. Проаналізовано конституційно-правову джерельну базу забезпечення функціонування інституту конституційної скарги в Україні та країнах Центральної Європи. Проаналізовано характерні особливості інституту прямої конституційної скарги в країнах Центральної Європи на прикладі окремих держав. Вагомими є напрацювання щодо праксеологічного аспекту функціонування інституту конституційної скарги в Україні. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення конституційного та законодавчого закріплення права на конституційну скаргу.

Сподарик М. Б. Окрема думка судді органу конституційної юрисдикції: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра філософії / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 196 с. Дата захисту: 15.03.2024.

Дисертація є комплексним порівняльно-правовим монографічним дослідженням інституту окремої думки судді органу конституційної юрисдикції. У роботі здійснено загальну характеристику інституту окремої думки судді органу конституційної юрисдикції в Україні та зарубіжних державах, визначено ознаки окремої думки судді органу конституційної юрисдикції, опрацьовано досвід держав, де діють спеціалізовані органи конституційного контролю, а також держав, де як орган конституційної юрисдикції діє загальний суд; визначено характерні особливості правового регулювання та специфіку реалізації суддями права на викладення окремої думки в кожній із держав. Проаналізовано прецедентну практику органів конституційної юрисдикції, де визначальну роль у формуванні правової позиції суду відіграла окрема думка судді. Наведено порівняльно-правову характеристику видів окремих думок та їх форм викладу, запропоновано систему ознак окремої думки судді органу конституційної юрисдикції. Обґрунтовано існування системи функцій окремої думки судді органу конституційної юрисдикції. Проведено аналіз процесу становлення інституту окремої думки судді Конституційного Суду України, визначено перспективи його розвитку. Встановлено межі реалізації суддею права на викладення окремої думки, досліджено проблематику використання суддівської етики як підстави для обмеження права судді на викладення окремої думки.

Сус М. С. Конституційні засади державного захисту конкуренції в Україні у контексті досвіду Європейського Союзу : дис. ... д-ра філософії / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2023. 270 с. Дата захисту: 17.01.2024.

Дисертація є комплексним дослідженням конституційних засад державного захисту конкуренції в Україні, проблематики їх реалізації на рівні правового регулювання та правозастосовної практики в контексті досвіду Європейського Союзу. Розглянуто проблематику інституційного механізму захисту конкуренції в Україні з погляду верховенства права та інших конституційних положень. Вказано про відсутність чіткого врегулювання повноважень різних органів, які залучені до такого захисту, що продемонстровано на прикладі суперечностей між Конституцією України, Законом України «Про Антимонопольний комітет України» та Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» щодо повноважень Верховної Ради України, Президента та Кабінету Міністрів України щодо формування керівного складу Антимонопольного комітету України — Голови та його заступників, або ж суперечностей повноважень органів Антимонопольного комітету України щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачених Законом України «Про Антимонопольний комітет України», положенням Кодексу України про адміністративні правопорушення, відповідно до якого розгляд таких справ є повноваженням судів. Зосереджено увагу на характеристиці ролі та місця Конституційного Суду України в інституційному механізмі державного захисту конкуренції, аналізі його практики щодо розгляду питань, пов'язаних із захистом конкуренції, зокрема в частині розгляду конституційних скарг. Проаналізовано практику конституційних судів країн Європи, яка показує, що перед ними дедалі частіше постають питання, пов'язані із захистом конкуренції, передусім щодо дотримання прав осіб під час провадження конкурентних відомств. З огляду на ці тенденції спрогнозовано можливе збільшення ролі Конституційного Суду України в інституційному механізмі захисту конкуренції. Запропоновано шляхи вирішення виявленої проблематики законодавчого регулювання та практики правозастосування в частині державного захисту конкуренції в Україні у спосіб відповідних комплексних змін до законодавства та практики, які наблизили б українські підходи до підходів Європейського Союзу та стандартів Європейського суду з захисту прав людини.

Филипцев Є. Ю. Конституційно-правове регулювання та практика застосування державної мови у сфері освіти в Україні : дис. ... д-ра філософії / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2023. 258 с. Дата захисту: 15.02.2024.

Дисертація є комплексним дослідженням конституційно-правового регулювання та практики застосування державної мови у сфері освіти в Україні. Дисертація складається з трьох розділів, у яких розглянуто такі питання: загальнотеоретичні засади дослідження та його понятійний апарат; історико-правові особливості становлення та розвитку конституційно-правового регулювання і практики застосування державної мови у сфері освіти в Україні; аксіологічне значення державної мови під час застосування у сфері освіти в Україні; вплив застосування державної мови у сфері освіти в Україні на формування української національної ідентичності; мова освітнього процесу в Україні як фактор впливу на стан національної безпеки, збереження територіальної цілісності та державного суверенітету; конституційно-правове гаран-

тування вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин та корінних народів України; європейські стандарти правового регулювання мовних відносин у сфері освіти; досвід окремих зарубіжних держав щодо правового регулювання та практики застосування державної мови у сфері освіти; пропозиції щодо удосконалення конституційно-правового регулювання мови освіти та практики її застосування у сфері освіти в Україні.

Чайковський О. І. Конституційно-правовий механізм захисту права на житло : дис. ... д-ра філософії / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеса, 2023. 198 с. Дата захисту: 24.02.2024.

Дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням, у якому розглянуто конституційно-правовий механізм захисту права на житло як органічне поєднання нормативних, організаційних та функціональних засобів правозахисної діяльності у галузі одного з найголовніших, природних та невід'ємних прав людини, напряду пов'язаних із її гідним існуванням та життям. Право на житло в науці конституційного права прийнято вважати правом другого покоління, яке має позитивний характер та залежить від економічних спроможностей держави щодо його забезпечення, реалізації та захисту. Проте сучасний розвиток уявлень про людську гідність, а також відповідні трансформації в системі міжнародних стандартів прав людини дають змогу стверджувати про зміну парадигми правової природи права на житло, визнання його не лише одним із найголовніших прав людини, а й таким, від якого прямо залежить низка інших не менш важливих прав, як-то: право на життя та здоров'я, на повагу до приватного та сімейного життя, на безпечні психофізіологічні умови існування, на доступ до інфраструктурних та культурних об'єктів тощо. Зазначені аспекти обумовлюють необхідність пошуку нових дієвих механізмів захисту відповідного права, що підтверджує особливе значення здійсненого дисертаційного дослідження.

СТАТТІ ТА НАУКОВІ ДОПОВІДІ

Амелін О. Модернізація конституційно-правового статусу суддів в Україні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2024. Т. 14. № 1. С. 40–49.

В умовах воєнного стану та процесів євроінтеграції важливим стає питання реформування органів державної влади, зокрема органів й установ системи правосуддя. У межах дослідження констатовано, що сучасний конституційно-правовий статус суддів визначають оновлена редакція Конституції України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та інші законодавчі акти. Зазначено, що однією з головних проблем судової системи України залишається кадрова неуккомплектованість судів. З огляду на реформи, запроваджені з 2 червня 2016 року, здійснено порівняльно-правовий аналіз статусу суддів до та після таких нововведень. Виявлено, що раніше судді мали абсолютну недоторканність, нині — функціональний імунітет, який захищає від переслідування за їхні дії. Ці реформи реалізовано для того, щоб забезпечити незалежність суддів і захистити їх від політичного тиску. Досліджено досвід таких країн, як Італія, Німеччина, Японія, США, у контексті забезпечення принципу незалежності суддів. Аргументовано, що цей принцип можна реалізувати в різних формах. Також обґрунтовано важливість питання ребрендингу державних установ.

Багмет А. А. Повноваження та компетенція омбудсмена у питанні захисту прав військовослужбовців. Журнал східноєвропейського права. 2024. № 120. С. 115–121.

У статті розкрито повноваження та компетенцію омбудсмена у питанні захисту прав військовослужбовців. Наголошено, що запровадження посади спеціалізованого військового омбудсмена в Україні може мати значний позитивний вплив на захист прав військовослужбовців, адже повноваження та компетенція омбудсмена у питанні захисту прав військовослужбовців охоплюють широкий спектр дій і можливостей забезпечення дотримання їхніх прав та інтересів. Визначено, що до основних аспектів повноважень та компетенції омбудсмена у цій сфері належать: 1) моніторинг умов тримання (омбудсмен має право відвідувати місця тримання військовослужбовців, такі як військові частини, казарми, лінійні частини, спеціальні виховні установи та інші, для перевірки умов їх перебування та дотримання їхніх прав); 2) отримання та розгляд скарг (омбудсмен приймає скарги військовослужбовців та їхніх родин щодо порушень їхніх прав та інтересів, розслідує ці скарги та намагається вирішити їх у спосіб проведення розслідувань та медіації); 3) публічні звернення (омбудсмен може виступати з публічними заявами, звертаючись до владних органів із вимогою вжиття заходів щодо захисту прав військовослужбовців); 4) лобіювання законодавчих змін (омбудсмен може рекомендувати внесення змін до законодавства з метою покращення правового захисту військовослужбовців та їхніх родин); 5) проведення аналізу та розроблення рекомендацій (омбудсмен аналізує ситуацію з правами військовослужбовців, ідентифікує проблеми та розробляє рекомендації для владних органів щодо їх вирішення); 6) співпраця з іншими органами та громадськими організаціями (омбудсмен може співпрацювати з іншими органами влади, міжнародними організаціями та громадськими організаціями для покращення захисту прав військовослужбовців).

Берч В. В. Безпосередня судова демократія як конституційно-правовий феномен. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 1. С. 100–104.

У статті досліджено безпосередню судову демократію як конституційно-правовий феномен. Підкреслено, що забезпечення незалежності судової влади та підвищення її соціальної відповідальності перед громадянами через ЗМІ та громадянське суспільство є важливими складовими на шляху до вдосконалення системи правосуддя. Зазначено, що безпосередня судова демократія — це механізм, за допомогою якого громадяни беруть активну участь в ухваленні судових рішень, що надає їм можливість впливати на вирішення справ. У цьому контексті громадяни стають суддями, які беруть участь у розгляді конкретних справ, ухвалюють рішення і визначають покарання, якщо воно необхідне. Резюмовано, що незважаючи на переваги безпосередньої судової демократії, її також супроводжують виклики та обмеження, такі як недостатнє правове навчання громадян, можливість маніпуляцій та потреба в значних ресурсах для забезпечення участі громадян у судових процедурах. Однак ці обмеження не є непереборними і вони можуть бути подолані за допомогою ефективних освітніх та інформаційних програм, а також у спосіб заохочення громадянської участі.

Білокурська О. В. Обов'язок володіти державною мовою: аналіз правового регулювання на основі чинного законодавства та рішень Конституційного Суду України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 1. С. 110–114.

У науковій статті зазначено, що державна мова є важливою складовою національної ідентичності, і питання забезпечення захисту та розвитку державної мови в умовах

глобалізації та різноманітності мовних спільнот є вагомим аспектом забезпечення рівності всіх громадян незалежно від їх мовного та етнічного походження. Автор звертає увагу, що значущу роль у процесі забезпечення володіння та розвитку державної мови як основи для повноцінної участі громадян у житті країни, ефективної комунікації в громадській та політичній сферах відіграє обов'язок володіти державною мовою. Наголошено, що невиконання чи неналежне виконання обов'язку володіти державною мовою може тягнути за собою низку негативних наслідків і для конкретної людини, і для суспільства загалом, а саме: а) порушення конституційних гарантій прав людини; б) порушення засад рівності та недискримінації між громадянами України; в) порушення принципу мовної єдності та виникнення міжетнічних конфліктів; г) незбереження культурної та національної спадщини; д) зниження рівня довіри громадян до владних структур та системи органів влади в цілому тощо. Задля посилення положень статті 10 Основного Закону України та з метою виконання відповідних рішень Конституційного Суду України запропоновано до розділу II Конституції України додати обов'язок громадянина України знати та володіти державною мовою, що виступатиме гарантією захисту української мови як державної, забезпечуватиме її пріоритетне використання в суспільстві та державних інституціях, слугуватиме підтримці й утвердженню мовної єдності та збереженню національної ідентичності суспільства.

Вовк В. М. Право на безпеку як фундаментальне право людини. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 1. С. 27–30.

Статтю присвячено розгляду права на безпеку як фундаментального права людини. Проблеми, пов'язані з правом на безпеку, мають комплексний характер, що зумовлено специфікою поточного розвитку суспільства. Показано, що в сучасних умовах право на безпеку існує *de facto* за замовчуванням, але *de iure* не має статусу фундаментального та універсального права людини. Разом із цим право на безпеку є правовим визнанням наявності безпечних умов існування для кожної людини і контекстом реалізації як окремих, так і усього комплексу прав людини. Доведено, що право на безпеку є інтегральним поняттям, що підтверджує значна кількість прав, похідних від нього. Також доведено, що сучасні уявлення про безпеку детерміновано явищами секуляризації та антропологічних тенденцій. Сьогодні змістове наповнення поняття «безпека» акцентує на окремому індивіді, а не на державі. На відміну від попередніх епох відповідальність за створення і функціонування законів і правил безпечного життя покладається на людину. Значну увагу приділено сучасному розумінню права на безпеку, яке має власне культурологічне підґрунтя у вигляді зміни нормативної моделі суспільства: нинішнє суспільство — це суспільство динамічних змін, ризиків і конфліктів, у якому основним суспільним ідеалом є безпека, а не рівність, як це мало місце в попередні епохи. Також зазначено, що різні історико-культурні системи мають власне уявлення про безпеку та специфічні засоби її гарантування. Право на безпеку в онтологічному сенсі близьке з правом на свободу, оскільки існує у двох формах — позитивній (як система заходів протидії небезпекам і загрозам та забезпечення стабільності) і негативній (як стан захищеності індивіда від ризиків і загроз). Підкреслено, що право на безпеку є базовим (фоновим) для реалізації всіх інших прав людини.

Гета Д. С., Кисильова К. В., Ковач Я. В. Роль конституційного суду у захисті громадянських прав під час воєнного стану. Академічні візії. 2024. № 30. С. 1–12.

Статтю присвячено аналізу судових механізмів захисту прав громадян в умовах воєнного стану. Проаналізовано роль Конституційного Суду України в захисті прав гро-

мадян в умовах воєнного стану. Наголошено, що Конституційний Суд України зарекомендував себе як невід'ємна складова функціонування держави. Це особливо важливо у складні періоди суспільного життя, в ситуаціях, що вимагають запровадження особливо надзвичайного стану, зокрема воєнного. У такі періоди судова влада повинна постійно працювати над забезпеченням та гарантуванням прав і свобод людини і громадянина, гарантованих Конституцією України та охоронюваних державою. Доведено, що права і свободи людини та громадянина мають залишатися пріоритетом держави на всій території України навіть в умовах воєнного стану. Це безпрецедентне явище для нашої країни, безсумнівно, викличе труднощі у функціонуванні механізмів захисту та забезпечення конституційних прав і свобод. Необхідно також урахувувати, що в умовах воєнного стану деякі конституційні права громадян можуть бути обмежені з метою ефективнішої мобілізації державних ресурсів для протидії військовим нападам. Ці питання мають бути взяті до уваги в майбутніх дослідженнях.

Гетьманцева Н. Д. Рішення Конституційного Суду України як юридичний засіб зміцнення конституційної законності. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи* : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 лютого 2024 р.) / Національний авіаційний університет. Тернопіль : Вектор, 2024. С. 459–462.

Проаналізовано низку рішень Конституційного Суду України, якими у спосіб офіційного тлумачення положень Основного Закону держави, а також КЗпП України подолано правову колізію щодо визначення змісту категорії «право на працю» та визначено роль держави у його забезпеченні.

Запорожець Т. В., Таран Є. І. Концептуально-правові засади реалізації законодавчої влади за принципом поділу влади: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2024. № 2. С. 1–19.

У статті здійснено аналіз концептуально-правових основ реалізації законодавчої влади за принципом поділу влади в зарубіжних країнах та в Україні. Обґрунтовано, що сучасне розуміння принципу поділу влади визначено в теоріях конституціоналізму та демократії, відповідно до якої кожна гілка влади (законодавча, виконавча, судова) має свої чітко визначені повноваження, що є необхідним для функціонування демократичної системи. Дослідження підтверджує, що для ефективної реалізації принципу поділу влади необхідна наявність чіткої конституційної бази, яка визначає повноваження та взаємодію різних гілок влади. Означено низку викликів та проблем у реалізації принципу поділу влади, таких як концентрація влади, недостатній парламентський контроль, політизація процесів тощо. Особливу увагу приділено питанням забезпечення функціонування законодавчої гілки влади в умовах воєнного стану. Доведено, що концептуальні та правові основи реалізації законодавчої влади повинні бути адаптовані до конкретних умов кожної країни, враховуючи її історичний, культурний та політичний контекст. Обґрунтовано, що Україна продовжує долати виклики, пов'язані з війною, відтак роль законодавчої гілки влади є вирішальною у формуванні майбутньої траєкторії країни до стабільності, безпеки та демократичного врядування. Висновки підтверджують, що система поділу влади потребує модернізації для відповідності вимогам сучасного суспільства та забезпечення демократичного розвитку. Результати дослідження вказують на важливість належного правового та концептуального забезпечення принципу поділу влади для забезпечення стабільності, ефективності та легітимності державного управління.

Карбан М. Право на свободу об'єднання: основні тенденції конституціоналізації в зарубіжних країнах. *Право. UA*. 2024. № 1. С. 179–184.

У статті розглянуто сучасні тенденції конституціоналізації права на об'єднання у зарубіжних країнах. Обґрунтовано, що міжнародні стандарти суттєво вплинули на національне регулювання права на свободу об'єднання. Право на свободу об'єднання прийнято вважати політичним правом особи. Водночас практика доводить, що в класичному вигляді політичним можна вважати лише право на об'єднання в політичні партії, інші ж об'єднання (некомерційні організації) можуть тяжити до реалізації особистих прав, а от право на об'єднання у професійні спілки нерозривно пов'язане із соціально-економічними правами. Внаслідок аналізу досвіду конституціоналізації права на свободу об'єднання виокремлено декілька тенденцій (які не є повсюдними, та все ж варті уваги). По-перше, особливе регулювання має право на об'єднання в політичні партії, окремо від власне права на об'єднання як такого. По-друге, дуже часто наголошується на демократичній структурі об'єднань (у цілому або лише щодо політичних партій). По-третє, часто підкреслюють ті легітимні цілі, заради яких це право може бути обмежено. По-четверте, свободу об'єднання і свободу зібрань іноді згадують разом (аналогійний підхід застосовано і в статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), а в деяких випадках — разом із гарантуванням свободи слова, друку, вираження поглядів. По-п'яте, конституції можуть регулювати питання припинення членства у політичних партіях у зв'язку із перебуванням на певних посадах. По-шосте, обмежувати (забороняти) діяльність об'єднань може тільки суд.

Кононенко П. П. Делегітимація виборів у сучасних державах: досвід для України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 1. С. 1–20.

У статті наголошено на тому, що делегітимація виборів стала актуальним питанням у багатьох країнах світу, зокрема в Україні. Порушення виборчої легітимності може суттєво підірвати довіру громадян до демократичних інститутів та влади загалом. Виокремлено політичні, соціальні, економічні та інші підходи до визначення терміна «делегітимація». Основна ідея полягає в тому, що якщо громадяни або ключові стейкхолдери вважають, що вибори або окремі етапи виборчого процесу не є справедливими, легітимними чи демократичними, то втрачається їхня підтримка та віра в систему. З'ясовано, що сутність виборчої делегітимації охоплює: втрату довіри, порушення процедур, відсутність прозорості у процесах, маніпуляції та підробки, сумніви у легітимності результатів. Виявлено низку ключових аспектів, пов'язаних із делегітимацією виборчих процесів, які можуть виникнути у різних країнах, зокрема в Україні. З'ясовано фактори делегітимації виборів, а саме: недостатня прозорість та чесність виборчих процесів, вплив корупції та неправомірних впливів на вибори, кіберзагрози та можливість маніпуляцій із виборчою інфраструктурою, недостатня участь громадян та їх низька довіра до виборчих систем. Запропоновано заходи для запобігання делегітимації: посилити кібербезпеку виборчих систем, забезпечити чесність та прозорість фінансування виборчих кампаній, залучати громадськість та міжнародних спостерігачів для моніторингу виборів, провести реформу законодавства для удосконалення правового регулювання виборів.

Константий О. В. Окрема думка як процесуальний засіб гарантування незалежності судді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 660–663.

У статті розглянуто питання окремої думки судді як процесуального засобу гарантування суддівської незалежності. На основі аналізу положень міжнародних та

національних актів права зроблено висновок, що здійснення суддею правосуддя незалежно є його професійним обов'язком, а також гарантією утвердження прав і свобод людини, авторитету судової влади в суспільстві. Право судді на викладення окремої думки визначено одним із допустимих засобів забезпечення «внутрішньої» суддівської незалежності поряд із належним рівнем винагороди за працю, наданням можливості повідомляти про втручання в діяльність до Вищої ради правосуддя тощо. З'ясовано, що в законодавстві України реалізовано модель відкритості змісту окремих думок суддів і Конституційного Суду України, і загальних судів. Підсумовано, що надання права на окрему думку судді будь-якого суду, опублікування змісту цих думок на вебсайті Конституційного Суду України та в Єдиному державному реєстрі судових рішень свідчать про демократизм побудови судової системи України. Зауважено, що у спосіб подання окремої думки суддя має можливість висловити свою власну професійну точку зору з питання належного способу застосування норм права у справі. Водночас вказано, що судді мають належним чином обґрунтувати свої окремі думки, подавати їх для опублікування в розумний строк, не використовувати для прикриття своїх недоброчесних вчинків, непроцесуальних відносин із учасниками справи. Наголошено, що керівники судів, інші судді, посадові особи будь-яких інших органів влади повинні утримуватися від втручання в конституційно і законодавчо гарантовану можливість суддів висловлювати окремі думки до рішень у справах, не вживати заходів для ініціювання суддівської відповідальності за подання окремих думок.

Кушнір І. П., Адамчук С. В., Демчик Н. П. Аналіз законодавчих ініціатив щодо реалізації принципу єдиного громадянства в Україні. *Інтернаука. Серія «Юридичні науки»*. 2024. № 3. С. 1–19.

У статті проаналізовано правові аспекти реалізації принципу єдиного громадянства України крізь призму проєкту Закону України «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України», який було внесено на розгляд до Верховної Ради України Президентом України 22 січня 2024 року. Зазначено, що особливої актуальності інститут громадянства набуває в умовах війни, відбиття збройної агресії іншої держави, адже саме на своїх громадян як людський ресурс для збройних сил та волонтерської діяльності може розраховувати держава. Іноземці та особи без громадянства не можуть нести перед державою, де вони постійно мешкають, конституційний обов'язок щодо її захисту. Зроблено висновок про те, що можливість громадянина України володіти множинним громадянством надається скоріше як виняток, ніж правило, оскільки відповідним законом чітко передбачено таку умову втрати громадянства України, як добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави. Акцентовано, що у проєкті Закону України «Про деякі питання у сфері міграції щодо підстав і порядку набуття та припинення громадянства України» міститься узаконення множинного громадянства всупереч нормам Конституції України. Сформульовано пропозиції щодо подолання можливих колізій у законодавстві про громадянство України.

Марцеляк О. В. Військовий омбудсман як інституційна гарантія захисту прав військовослужбовців (зарубіжний досвід). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 81. Ч. 1. С. 131–137.

Сьогодні в умовах російської агресії значно погіршився стан дотримання прав українських військовослужбовців, що вимагає удосконалення конституційно-правово-

го механізму їх захисту. Проаналізовано зарубіжний досвід розвинутих демократичних країн щодо вирішення проблеми ефективного забезпечення прав військових через запровадження спеціалізованих омбудсманів у справах збройних сил. Досліджено правову природу військових омбудсманів як спеціалізованих правозахисних інституцій, що позитивно зарекомендували себе в багатьох державах, історію їх запровадження, позитивні наслідки їх функціонування. Значну увагу присвячено моделям спеціалізованих омбудсманів у справах збройних сил: а) питанням їх законодавчого визнання і врегулювання статусу (на рівні конституції країни, закону чи підзаконного акта); б) щодо місця в механізмі державної влади (парламентські та виконавчі); в) моделям, які структурно входять до складу збройних сил; не входять до складу збройних сил, але уповноважені займатися тільки питаннями військових, та омбудсманам загальної компетенції, щодо яких законодавчо передбачено функцію захисту прав військово-службовців; г) одноосібним омбудсманам та колегіальним омбудсманівським службам; д) різноманітним моделям омбудсманів у справах збройних сил залежно від кола та специфіки їх повноважень. Зроблено висновок, що для України в умовах війни запровадження інституту військового омбудсмана не просто на часі — воно вкрай необхідне. Поява цієї інституції, з одного боку, доповнить наявні засоби захисту конституційних прав і свобод військових, з другого — сприятиме підтримці їх віри в справедливість, що загалом нейтралізує насторожене ставлення військовослужбовців до влади, пом'якшить конфлікти між державою, її органами і військовими.

Мельник І. С. Актуальні проблеми термінології законодавства про судоустрій України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 664–667.

Статтю присвячено дослідженню проблемного питання термінології законодавства про судоустрій. Проведено правовий аналіз термінології, яку використовує Конституція України та Закон України «Про судоустрій і статус суддів України». Сформульовано висновок, що у Конституції України визначено зміст лише одного терміна — «Верховний Суд». Зміст усіх інших термінів, пов'язаних із судоустроєм, не визначено. Під час аналізу вказаного закону зроблено висновок, що законодавець не визначає чіткої різниці між двома термінами — «судоустрій» і «система судоустрою». Їх уживають як синоніми. Запропоновано відмовитися від словосполучення «система судоустрою» як невдалого і використовувати у законодавстві лише терміни «судоустрій» і «система судів». При цьому «судоустрій» є значно ширшим терміном, що охоплюватиме й термін «система судів». Проведено порівняльний аналіз термінології Конституції України та вказаного закону. Зауважено, що відповідно до Конституції України базовими принципами побудови системи судів в Україні є принципи територіальності та спеціалізації. Закон містить ще один базовий принцип — інстанційності. Запропоновано формулювати систему судів України в законодавстві у спосіб відтворення у їх найменуваннях усіх цих трьох базових засад. Охарактеризовано окремо кожну з наведених засад на предмет побудови системи судів України з філологічно правильними їх найменуваннями. Під час аналізу цих засад звернуто увагу на окремі проблеми, пов'язані з філологією: необхідність приведення системи судів України до нового територіального устрою України, нелогічність побудови структури Верховного Суду, відсутність у найменуванні Верховного Суду найменування держави України, дискусійні аспекти використання терміна «загальні суди». За наслідками дослідження запропоновано внести зміни до Конституції України і вказаного закону, запропоновано власне бачення філологічно і юридично коректного формулювання системи судів у законодавстві України.

Надточієва А. П. Закон про лобіювання: виклики на шляху до європейської інтеграції. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2024. № 40. С. 132–140.

У статті досліджено виклики та перспективи законодавчого регулювання лобізму в Україні в контексті євроінтеграційних зусиль. Висвітлено історію лобізму в країні, проаналізовано сучасний стан законодавчих ініціатив та обговорено важливість ухвалення ефективного закону, що відповідатиме міжнародним стандартам. Автор зосереджується на необхідності прозорості та добросовісності в лобістській діяльності, вказуючи на зміни у сприйнятті лобізму суспільством і науковою спільнотою. У статті розглянуто законодавче регулювання лобістської діяльності в Україні в контексті євроінтеграції. Отримані результати виявили значні прогалини в українському законодавстві щодо лобіювання, зокрема відсутність чітких визначень, недостатнє розмежування між лобіюванням та адвокацією, а також потребу в більш прозорих механізмах регулювання. Обговорено нещодавню законодавчу пропозицію щодо етичного лобіювання та її критику за неповне виконання рекомендацій Ради Європи та ОЕСР. Виявлено недоліки у визначенні термінів та методів лобіювання в українських законопроектах, що не повною мірою враховують рекомендації Європейського Союзу та міжнародних організацій. Визначено ключові аспекти для доопрацювання в законодавстві з метою зменшення корупційних ризиків та підвищення прозорості лобістської діяльності. Зазначено, що для успішної євроінтеграції та забезпечення демократичної участі громадськості у процесі ухвалення рішень потрібно ухвалити ефективний закон про лобіювання. Законопроект має враховувати міжнародні стандарти, забезпечувати чітке визначення понять та механізмів регулювання, а також передбачати санкції за порушення встановлених правил.

Нояк М. В. До питання про юридичні гарантії права людини на мир. Наукові інновації та передові технології. 2024. № 2 (30). С. 686–696.

Актуальність досліджуваної теми викликана, насамперед, реаліями сьогодення, які пов'язані з повномасштабним вторгненням РФ на територію України, що ставить перед державою першочергове завдання збереження життя і здоров'я людини. Цього повною мірою можна досягти тільки під час миру, тобто способу існування, коли всі члени суспільства можуть користуватися своїми правами людини. Стабільний і довготривалий мир та безпека можуть бути отримані тільки тоді, коли всі права людини будуть реалізовані і підкріплені юридичними гарантіями, без яких такі права перетворюються на своєрідні «заяви про наміри». Зазначено, що юридичні гарантії права на мир, як і інші права та свободи людини, у своїй системі (у міжнародному і національному вимірах) можуть містити такі складові: 1) інституційні гарантії, що пов'язані з функціонуванням органів, діяльність яких спрямована на охорону і захист права людини на мир і реалізується на підставі документального комплексу, створеного на національному, регіональному та міжнародному рівнях; 2) процесуальні, які застосовують у момент звернення до уповноважених органів за умов виникнення для особи загрози позбавлення її права на мир (реалізують у судових інстанціях або через звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини); 3) матеріальні, виражені у вигляді права особи на компенсацію збитків, спричинених порушенням її прав. Зауважено, що єдиним інструментом впливу з боку міжнародної спільноти на росію як агресора є санкції, які не змогли забезпечити потрібної ефективності. Відтак вбачається актуальним розроблення Міжнародного санкційного кодексу, який встановлював би

жорстку систему покарань у разі порушення імперативних норм міжнародного права, в тому числі за сприяння агресору іншими країнами обходити таке покарання, і міг би слугувати «запобіжником», тобто реальним розумінням того, що від агресії найбільше втрачає сам агресор.

Стефанчук М. О. Зміст права людини на охорону здоров'я. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 1. С. 138–143.

Автор статті розкриває зміст права людини на охорону здоров'я. Досліджено відмінність понять «право на здоров'я» та «право на охорону здоров'я», надано визначення цих понять. У статті проаналізовано міжнародні нормативні акти, які закріплюють право на здоров'я, та досліджено систему національного законодавства у сфері захисту права на охорону здоров'я. Проаналізовано законодавство Польщі, Португалії, Угорщини, Італії, Чехії та Естонії, визначено відмінності у їх правовому регулюванні цього питання. Визначено три ключових зобов'язання держави щодо права на охорону здоров'я: поважати, захищати та виконувати покладені на неї обов'язки. Наголошено на необхідності ухвалення розробленого проєкту стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року, який уже оприлюднено для публічного обговорення, з метою розвитку медичної системи держави, сприяння здоров'ю та добробуту громадян через забезпечення справедливого доступу до якісних медичних послуг, побудови стійких систем охорони здоров'я. Визначено пріоритетні напрями розвитку вітчизняної системи охорони здоров'я. Встановлено, що зміст права на охорону здоров'я полягає в забезпеченні державою розмаїття сприятливих умов, доступних та якісних товарів та послуг, необхідних для найвищого досяжного рівня здоров'я, через забезпечення доступу до закладів охорони здоров'я, якісних товарів і послуг на недискримінаційній основі, безпечного навколишнього середовища, а також встановлення відповідальності за порушення прав людини у сфері охорони здоров'я.

Фулей Т. І. «Право на довідку»: погляд крізь призму суті «прав і свобод». Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 1. С. 70–76.

У статті авторка привертає увагу до феномена успішного захисту своїх прав суб'єктами, що мають спеціальний статус, зумовлений їх перебуванням на публічній службі («спецсуб'єктами»), та пропонує серйозно поглянути (відсилаючи до назви відомих книги Р. Дворкіна) на «права», за захистом яких вони звертаються до суду. Аналіз рішень Верховного Суду у зразкових справах, зокрема мовних зворотів, які у них використано (таких як «право на перерахунок», «право на отримання довідки відповідної форми та змісту» та подібних), актуалізує питання, чи є вимоги «спецсуб'єктів» щодо розміру конкретних виплат (пільг, компенсацій та інших складових їх «соцпакету») «правами», зокрема «правами людини», та наскільки формулювання, які позивачі та суд використовують для їх позначення, є доречними та відповідають суті таких вимог. Ґрунтуючись на юридичних позиціях Конституційного Суду України щодо зумовленості особливості статусу спеціальних суб'єктів виконанням ними конституційно значущих функцій, а потреби в додаткових гарантіях їх соціального захисту — особливостями роботи та підвищеними вимогами до професійної придатності, фахових та інших якостей, у статті обґрунтовано думку про безпідставність та недоречність іменування таких вимог «правами». Ураховуючи, що однією з основних ознак «прав» є рівність — права є рівними для усіх, щодо них не може бути привілеїв та обмежень, у статті продемонстровано, що про право на соціальний захист йдеться

лише коли це стосується усіх громадян / кожного громадянина, а стосовно додаткових складових соціального захисту «спецсуб'єктів» йдеться не про права, а про пільги, привілеї та компенсації, і на їх позначення необхідно використовувати іншу термінологію, яка б адекватно відображала суть таких вимог. Наголошено, що іменування «правами» вимог на кшталт перерахунку розмірів виплат або видати довідку знецінює концепцію «прав і свобод» як таку. Зауважено, що мова впливає на формування світогляду, а мовні звороти, які використовує Верховний Суд у своїх рішеннях, є взірцями для наслідування іншими суддями, їх тиражують медіа, вони формують суспільну правосвідомість про суть прав.

МОНОГРАФІЇ, МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЙ ТА ІНШІ ВИДАННЯ

Біла книга підготовки та проведення повоєнних виборів. Частина I : [проект станом на 22 січня 2024 р.] / А. Шушковська, Ю. Кириченко, Д. Ковриженко [та ін.]. Київ : Центр політико-правових реформ, 2024. 37 с.

Біла книга містить план дій щодо вирішення проблемних питань проведення повоєнних виборів та рекомендації для залучених до виборчого процесу сторін. Серед іншого, рекомендації містять перелік запропонованих рішень до найбільш актуальних проблем, які мають бути вирішені до оголошення виборчого процесу, з аргументацією щодо необхідного часового проміжку для їх реалізації.

Камінська Н. В., Остудімов Б. Забезпечення енергетичної безпеки: теоретичні, міжнародно-правові та конституційно-правові засади : монографія. Київ : КНТ, 2024. 250 с.

Монографію присвячено дослідженню сучасної парадигми міжнародно-правового і конституційно-правового забезпечення енергетичної безпеки, заснованої на комплексному і міжгалузевому вивченні феномену енергетичної безпеки, та обґрунтуванню на цій основі положень, визначень, висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення теоретичних засад, міжнародно-правового і конституційно-правового регулювання в Україні.

Конституції країн світу: Республіка Ірландія, Ісландія, Республіка Австрія, Республіка Молдова / уклад.: О. В. Коротюк, О. В. Лавринович; пер. з офіц. тексту В. С. Станіч. Київ : ОВК, 2024. 358 с.

У книзі представлено повні тексти конституцій Республіки Ірландія, Ісландії, Республіки Австрія, Республіки Молдова у чинній редакції. Текст викладено українською мовою.

Конституційне право України : посібник для підготовки до іспитів / Т. М. Слінько, І. І. Дахова, Л. І. Летнянчин [та ін.]. Вид. 8-ме, переробл. та допов. Харків : Право, 2024. 372 с.

Посібник підготовлено відповідно до Програми навчальної дисципліни «Конституційне право України». У ньому висвітлено основні питання до іспиту для студентів бакалаврату закладів вищої освіти. Ураховано новітнє законодавство, практику Конституційного Суду України, а також практику Європейського суду з прав людини.

Конституційний процес : навчально-методичний посібник / Національний університет «Одеська юридична академія», Кафедра конституційного права; уклад.: В. Панасюк, Ю. Бальцій, І. Глиняний. Одеса : Фенікс, 2024. 80 с.

Навчально-методичний посібник містить матеріали за такими темами: референдний процес; виборчий процес; правотворчий процес; організація та порядок роботи Президента України; організація і порядок роботи Кабінету Міністрів України, конституційно-юрисдикційний процес, конституційно-процесуальні засади набуття та припинення громадянства України; статус біженця, особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту. Для забезпечення процесу оволодіння ключовими компетентностями та досягнення результатів навчання у посібнику, крім теоретичних відомостей, подано завдання до практичних занять та контрольні запитання.

Олексіук Т. Вплив громадянського суспільства України на збереження та зміцнення права на доступ до інформації під час війни / Міждисциплінарний науково-освітній центр протидії корупції, USAID, Центр демократії та верховенства права [та ін.]. Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2024. 24 с.

Цей аналітичний документ має на меті вивчення внеску громадянського суспільства в забезпечення доступу до публічної інформації в контексті повномасштабної збройної агресії проти України, містить огляд викликів, що постали перед громадянським суспільством, а також досягнень громадських організацій та ініціатив у сфері доступу до інформації в період, що передував повномасштабній збройній агресії, та протягом 2022–2023 років. Дослідження також пропонує рекомендації ключовим стейкхолдерам: розпорядникам публічної інформації та представникам громадянського суспільства.

Парламент в умовах війни: приклад України / Програма USAID «РАДА: Наступне покоління»; В. Венгер, С. Івасик, Б. Дорошенко, М. Бондар. Київ : Верховна Рада України, 2024. 84 с.

У цьому звіті, підготовленому групою експертів Програми USAID «РАДА: Наступне покоління», представлено емпіричні дані щодо роботи Верховної Ради України за період 10-ї сесії (дані охоплюють період із 5 вересня 2023 року до 5 лютого 2023 року). Зазначено, що робота парламенту в умовах війни є доволі непростим завданням і в організаційному, і в конституційно-правовому аспекті. Колегіальний характер роботи законодавчого органу та природа парламентських процедур органу вимагають спеціальних зусиль для організації його роботи в таких екстраординарних обставинах, як війна. З огляду на це конституційне регулювання в багатьох країнах передбачає часткове делегування нормотворчих функцій від парламенту іншим органам влади. Українське законодавство жодних винятків чи можливостей для делегування законодавчих повноважень не передбачає. Відповідно до Конституції України Верховна Рада України може і повинна працювати навіть в умовах воєнного стану. Стаття 92 Конституції України передбачає велику кількість сфер (питань), регулювання яких можливе тільки у спосіб ухвалення законів парламентом. Тому відсутність дієвого парламенту навіть в умовах війни призвела б до значних складнощів для всієї національної правової системи.

Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 75-річчю проголошення Загаль-

ної декларації прав людини (м. Дніпро, 5 грудня 2023 р.); уклад.: І. А. Сердюк, М. П. Войтюк. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2024. 382 с.

Збірник містить матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, в якій взяли участь представники понад 30 державних органів, установ, громадських організацій, закладів вищої освіти, а також міжнародних і зарубіжних інституцій. Тематика публікацій охоплює широке коло питань, які стосуються проблематики методології дослідження прав і свобод людини, а також інших, пов'язаних із ними соціальних феноменів, міжнародних стандартів дотримання прав людини та їх імплементації в національну правову систему, удосконалення міжнародних і національних механізмів реалізації, охорони та захисту прав людини, дотримання прав людини під час міждержавних збройних конфліктів, війни в Україні тощо.

Савчин М. В. Конституція: люди та інституції (SWOT-коментар). Київ : Юрінком Інтер, 2024. 680 с.

Монографію видано у форматі SWOT-коментаря Конституції України. Цей коментар має три цілі дослідження: по-перше, наскільки приписи Конституції України забезпечують інституційну спроможність держави та ефективний і дієвий захист прав людини; по-друге, яка існує юриспруденція Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини та деяких органів конституційної юстиції зарубіжних країн із відповідних питань; по-третє, наскільки адекватно й ефективно конкретизовано і розвинуто конституційні принципи у положеннях поточного законодавства. Традиційний підхід у коментуванні тексту Конституції України через приписи законів є неспроможним, оскільки людей цікавить такий коментар із погляду оскарження положень законів у Конституційному Суді України через звернення із конституційним поданням чи конституційною скаргою. Акцент зроблено на інституційній спроможності держави, яка має мати достатньо ресурсів задля забезпечення захисту людських прав на засадах поваги до людської гідності, свободи, рівності, верховенства права та додержання належної правової процедури.

Заступник керівника Департаменту організаційної роботи —
керівник Редакційно-видавничого управління
Секретаріату Конституційного Суду України

Світлана Сидоренко

тел.: 0 (44) 238-10-32

Відповідальний секретар

Яна Скринник

тел.: 0 (44) 238-11-54

e-mail: court@ccu.gov.ua

Підписано до друку 22.05.2024.
Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. – 13,22. Обл.-вид. арк. – 15,16.
Замовлення № 659. Наклад 100.

Віддруковано: ТОВ «505»
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17а
тел.: +38 (063) 101-22-33, e-mail: polygraphyinz@gmail.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК № 5609 від 21.09.2017 р.